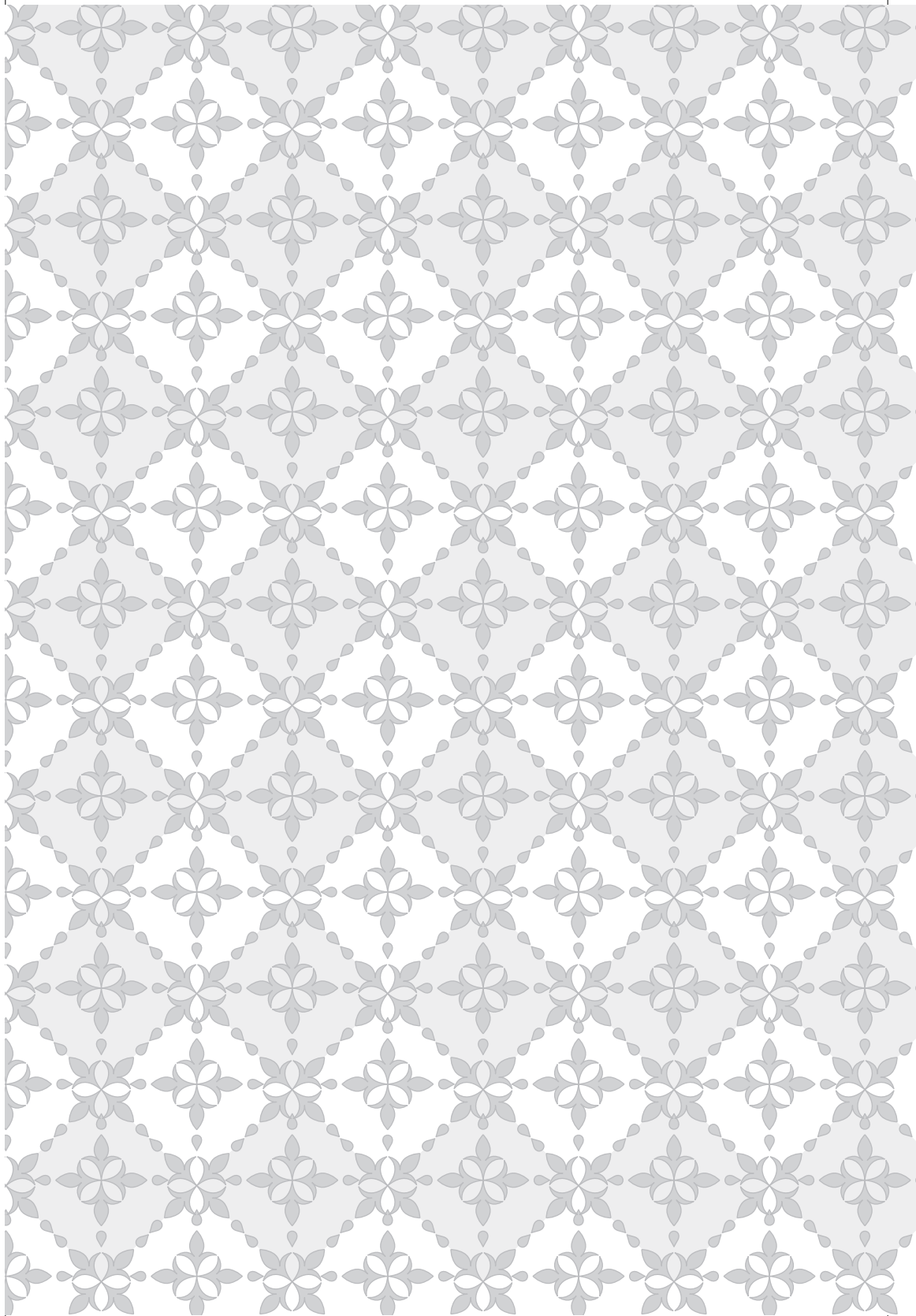




אהלי הלכה

הלכות
בין המצרים







אהלי הלכה



הלכות בין המצרים מבוארות בטעמיהן
ליוצאי אשכנז וספרד
עם פסקי הלכות
מאת הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א

תמוז תשפ"ב

כתיבה:

הרב מאיר בראלי
הרב יהודה גולדברג

מערכת:

הרב דוד דודקביץ'
הרב יהודה הלוי עמיחי

עריכת לשון:

'שפה ברורה' 054-4852279



בהוצאת מכון התורה והארץ

שבי דרום (כפר דרום טובב"א)

טל. 08-6847325 פקס. 08-6847055

אתר: www.toraland.org.il

דוא"ל: machon@toraland.org.il

© כל הזכויות שמורות

ISBN 978-965-599-974-7

תוכן העניינים

11	מכתב ברכה
13	הקדמה
14	מבוא חסרון המקדש

דיני בין המצרים

21	פרק א ימי בין המצרים
24	פרק ב נישואין, ריקודים ושמיעת מוזיקה
29	פרק ג תספורת וגילוח
33	פרק ד ברכת "שהחיינו"
36	פרק ה מנהגי תפילה, וזהירות מסכנות

דיני תשעת הימים

38	פרק ו מיעוט בשמחה ובמשא ומתן
42	פרק ז רחצה
47	פרק ח אכילת בשר ושתיית יין
54	פרק ט כיבוס, לבישת בגדים מכובסים ולבישת בגדי שבת
60	פרק י אריגה ותפירה
62	פרק יא בניין של שמחה ונטיעה של שמחה
67	פרק יב שבת חזון

דיני ערב תשעה באב

- פרק יג לימוד תורה, טיול ואמירת תחנון..... 70
- פרק יד סעודה מפסקת..... 73

דיני תשעה באב

- פרק טו דיני התענית..... 83
- פרק טז רחצה..... 89
- פרק יז נעילת הסנדל..... 93
- פרק יח סיכה ותשמיש המיטה..... 97
- פרק יט לימוד תורה..... 100
- פרק כ עשיית מלאכה..... 103
- פרק כא ישיבה ושינה בתשעה באב..... 106
- פרק כב דינים שונים בתשעה באב..... 109
- פרק כג סדרי התפילות בתשעה באב..... 113
- פרק כד תשעה באב שחל בשבת..... 127
- פרק כה מוצאי תשעה באב ועשרה באב..... 129
- פרק כו תענית תשעה באב שחלה ביום ראשון..... 133
- הערות למעיין..... 140

תוכן מפורט

11	מכתב ברכה
13	הקדמה
14	מבוא חסרון המקדש
דיני בין המצרים	
21	פרק א ימי בין המצרים ריבוי אהבה ואחוזה • תוקפם של דיני האבלות בימי בין המצרים
24	פרק ב נישואין, ריקודים ושמיעת מוזיקה נישואין בימי בין המצרים • ריקודים ושמיעת מוזיקה • מוזיקה שקטה ומוזיקה עצובה • מוזיקה שאין מטרתה לעורר שמחה • שירה בפה ומוזיקה ווקאלית • מוזיקה המושמעת שלא לרצון השומע • לימוד נגינה
29	פרק ג תספורת וגילוח תספורת לנשים • תספורת שאינה לשם יופי • תספורת וגילוח במקום הפסד • גילוח לכבוד שבת • תספורת לבעלי הברית ביום המילה, ולחתן בשבעת ימי המשתה
33	פרק ד ברכת "שהחיינו" ברכת "שהחיינו" כאשר דחיית הברכה תגרום לביטולה • אכילת פרי חדש כאשר מניעת אכילתו עלולה לגרום נזק • ברכת "שהחיינו" לילדים קטנים
36	פרק ה מנהגי תפילה, וזהירות מסכנות אמירת תיקון חצות • הפטרות 'ג' דפורענותא' • זהירות מסכנות

דיני תשעת הימים

- פרק ו** **מיעוט בשמחה ובמשא ומתן** 38
משנכנס אב ממעטים בשמחה • אירועים משמחים • שידוכים • מיעוט במשא ומתן
- פרק ז** **רחצה** 42
רחצה לצורך מצווה • רחצה לכבוד שבת • רחצת קטנים • לימוד שחייה • גזיזת ציפורניים
- פרק ח** **אכילת בשר ושתיית יין** 47
בשר עוף ותבשיל של בשר • אכילת בשר לצורכי בריאות • אכילת בשר ותבשילים בשריים שנשארו משבת • אכילת בשר לילדים קטנים • יין של מצווה • אכילת בשר ושתיית יין בשבת ובסעודת מצווה • אכילת בשר בסעודת מלווה מלכה
- פרק ט** **כיבוס, לבישת בגדים מכובסים ולבישת בגדי שבת** 54
כיבוס • כיבוס בגדי ילדים • לבישת בגדים מכובסים • הכנת בגדים שאינם מכובסים • לכלוך בגד לשם לבישתו • מצעים מכובסים לאורחים • גיהוץ • לבישת בגדי שבת
- פרק י** **אריגה ותפירה** 60
- פרק יא** **בניין של שמחה ונטיעה של שמחה** 62
בניין של שמחה • בנייה שדחייתה עלולה לגרום נזק או הפסד כספי • בנייה לצורך מצווה • עבודה בבנייה לשם פרנסה • בנייה על ידי פועלים גויים • מעבר דירה • נטיעה של שמחה
- פרק יב** **שבת חזון** 67
לבישת בגדי שבת • ניגוני אבלות בשבת • שבת חתן ושבת בר מצווה • ברכת הלבנה

דיני ערב תשעה באב

- פרק יג** **לימוד תורה, טיול ואמירת תחנון** 70
לימוד תורה בערב תשעה באב אחרי חצות • טיול בערב תשעה באב • אמירת תחנון

73 **סעודה מפסקת** פרק יד

איסור אכילת בשר ושתיית יין • איסור ריבוי התבשילים • צלי ומשקה מבושל • תבשיל העשוי מכמה מינים שדרך לבשלם יחד • מאפים ופירות וירקות חיים • מאכלים ומשקים מענגים • אכילת עדשים או ביצים • הטבלת הפת באפר • ישיבה על הרצפה • אכילת הסעודה ביחידות • הגדרת סעודה מפסקת • המנהג לאכול שתי סעודות אחר חצות • סיום הסעודה ותחילת התענית

דיני תשעה באב

83 **דיני התענית** פרק טו

דין חולה בתשעה באב • מעוברת • יולדת • מניקה • קטנים • בליעת גלולה לרפואה • אדם בריא הזקוק לאכילה או שתייה כדי שלא יחלה

89 **רחצה** פרק טז

רחצה שאינה של תענוג • שטיפת הפה וצחצוח שיניים • נטילת ידיים לאכילת לחם ולברכת כהנים • נטילת ידיים בהשכמת הבוקר • נטילת ידיים לקראת התפילה ולאחר עשיית צרכים • שימוש בממוחטות לחות

93 **נעילת הסנדל** פרק יז

נעלים איכותיות שאין בהן עור • נעל שיש בה מעט עור • נעילת נעלי עור שלא לשם תענוג • איסור נעילת הסנדל לילדים קטנים

97 **סיכה ותשמיש המיטה** פרק יח

סיכה • סיכה שלא לשם תענוג • איפור • כלה • תשמיש המיטה

100 **לימוד תורה** פרק יט

איסור לימוד תורה והדברים המותרים בלימוד • לימוד בעיון ובהעמקה • דברי תורה שהם חלק מסדר התפילה

103 **עשיית מלאכה** פרק כ

עשיית מלאכה עד חצות • מסחר • מכירת אוכל • 'דבר האבד' • עשיית מלאכה על ידי גוי

- פרק כא ישיבה ושינה בתשעה באב** 106
 ישיבה על הארץ • ישיבה על כיסא באוטובוס ובמכונית • ישיבה על כיסא מחצות היום • דרך השינה בתשעה באב
- פרק כב דינים שונים בתשעה באב** 109
 אמירת שלום • טיול • הרמת תינוק • עישון • הליכה לבית הקברות • קריאת ספרי חכמה וחדשות
- פרק כג סדרי התפילות בתשעה באב** 113
 מיעוט התאורה • הסרת הפרוכת • קריאת מגילת איכה • הכרזת שנות החורבן • עיטוף בטלית והנחת תפילין • ברכת "שעשה לי כל צרכי" • "עננו" • ברכת כהנים • אמירת תחנון ו"למנצח" הפטרה • אמירת הקינות • אמירת "שיר של יום" ופיטום הקטורת • קריאת מגילת איכה ביום • החזרת הפרוכת • תפילת מנחה • הפטרה במנחה • "נַחֵם" • התפילות שאומרים בהן "נחם" • השוכח לומר "נחם" • אמירת "נחם" בברכת המזון
- פרק כד תשעה באב שחל בשבת** 127
 דברים שבצנעה • טיול לשם תענוג
- פרק כה מוצאי תשעה באב ועשרה באב** 129
 נטילת ידיים במוצאי תשעה באב • ברכת הלבנה • אכילת בשר ושתית יין בעשירי באב • רחצה תספורת וכיבוס בעשירי באב • ברכת "שהחיינו" • מנהגי אבלות אחר תשעה באב נדחה
- פרק כו תענית תשעה באב שחלה ביום ראשון** 133
 סעודה מפסקת בשבת • התחלת התענית • חליצת נעלי העור ולבישת בגדי חול • הבדלה • ברכת הנר • ברכת הבשמים • הבדלה על הכוס במוצאי תשעה באב • הבדלה על ידי נשים • הבדלה לחולה האוכל בתשעה באב • הבדלה לילדים קטנים
- הערות למעיין** 140

מכתב ברכה

לכב' הרב מאיר בראלי שליט"א וצוות העוסקים בבירור
ההלכות וכתובתן ב"אהלי הלכה"

שלו' רב לאוהבי תורתך וכו'.

יישר כוחכם על עבודתכם הגדולה בבירור ההלכות, פסיקתן
והסברתן בסגנון השווה לכל נפש.

התייחסתם גם לשאלות חדשות העולות על הפרק, יגעתם
וחיפשתם בספרי הפוסקים האחרונים, ומצאתם הכרעות
בשאלות אלו. ציינתם את המקורות לכל פסיקה, על מנת שכל מי
שמעוניין לדעת על מי אתם סומכים, יוכל לעיין במקור וללמוד
על מה הוא מסתמך. זו דרכה של תורה, שצעירים מסתמכים על
זקנים, וזקנים על זקנים מהם. כולם רואים את עצמם אחראים
להמשך רצוף של התורה, מסיני ועד לעתיד לבוא.

יישר חילכם לאורייתא, ואני מאחל לכם שתזכו להפיץ את עמל
תורתכם ברבים ולזכות את עם ישראל בלימוד הלכה למעשה,
לשמור ולעשות ולקיים.

וזכות הרבים תעמוד לכם להתברך בכל מיילי דמיטב. ה' יסייע
בידכם לגדול בתורה, ללמוד וללמד, ולהגדיל תורה ולהאדיר.

כעתירת
הרב יעקב אריאל
רמת גן



הקדמה

משה קיבל תורה מסיני. לא רק תורה קיבל משה רבינו מסיני, אלא גם הדרכה איך ללמדה. "אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק וההלכה עד שתהא סדורה בפייהם, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו, לכך נאמר אשר תשים לפנייהם – כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם". לא די ללמד את ההלכה באופן שתהיה סדורה בפי הלומד, אלא יש גם ללמד את טעמה של כל הלכה.

בחיבור שלפנינו השתדלנו לכנס הלכות באופן שתהיינה בהירות, סדורות, ומובנות בטעמיהן. כדרכנו בכרכים הראשונים על הלכות חנוכה, פורים ופסח, שהתקבלו בסייעתא דשמיא בשמחה וברצון, כך גם בכרך זה השתדלנו שלא לערוך משל עצמנו מאומה. אין מגמתנו בחיבור זה לחדש קולות או חומרות, שיטות הלכתיות או דרכי הוראה. מגמתנו להביא את ההלכה המסורה והמקובלת בישראל, על פי גדולי הפוסקים שעם ישראל נשען עליהם. מרן השולחן ערוך, הרמ"א וגדולי האחרונים. במקום שהאחרונים נחלקו בקביעת ההלכה, סמכנו סמיכה של ממש על המשנה ברורה "שקבע לו כבר נחלת עולמים בתור ספר פוסק, מבוסס, שהלכה כמותו בכל מקום" (מאמרי הראי"ה ח"א עמ' 132), מלבד במקומות שגדולי הדור הבאים אחריו נטו מפסקיו, או במקרים בהם יוצאי ספרד אינם נוהגים כמותו.

בשאלות המתחדשות, המסורות לגדולי תלמידי החכמים שבדור, או במקומות בהם הכרעת ההלכה אינה ברורה, נועצנו במורינו ורבינו הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א, המלווה את המכון ומדריכו מראשית דרכו. יאריך ה' ימיו בטוב ושנותיו בנעימים, ויזכה להמשיך להרביץ תורה לעדרים הצמאים לדבר ה', זו הלכה.

תפילתנו שמפעל זה יהיה בחינת מוסיף והולך להאיר את אורחות חיינו היהודיים בימות החול, במועד ובשבת.

מבוא

חסרון המקדש

עד לפני כשני דורות כל יהודי היה חש במציאות היום-יומית מהי גלות. סכנה, השפלה ועוני היו מנת חלקו של עם ישראל רוב תקופת הגלות. בחסדי ה', זכינו בימינו לחזור לארץ ישראל ולהקים בה מדינה יהודית, ועל כן יכול יהודי לשאול את עצמו – מה חסר לנו בכך שבית המקדש חרב?! ברוך ה' אנו חיים בבטחה, יש לנו צבא חזק, מצבנו הכלכלי טוב וביכולתנו לקיים חיים יהודיים כמעט מלאים – ללמוד תורה ולהתפלל, לקיים מצוות ולגמול חסדים, ואפילו לקיים את מצוות יישוב הארץ. מדוע אפוא עלינו להתאבל על חסרון המקדש?!

כדי להשיב על כך יש להבין את המשמעות של חורבן בית המקדש. כאשר טיטוס החריב את בית המקדש, יצאה בת קול משמיים ואמרה: "היכל שרוף שרפת, קמח טחון טחנת". כלומר, אף שפיזית החריב טיטוס מקדש בנוי – באמת היה זה בניין חרב. בעקבות חטאי ישראל לא שרתה השכינה בבית המקדש, והוא איבד את משמעותו. שרפתו הייתה שרפת "היכל שרוף". מכך אנו למדים כי חורבן בית המקדש אינו רק חורבן המבנה – הבית שמקריבים בו קרבנות או בניין המבטא את כבודנו הלאומי, אלא מקום שהשכינה שורה בו וממנו מתפשטת ושורה בלב כל אדם מישראל, כמו שנאמר "ועשו לי מקדש, ושכנתי בתוכם". לכן, כאשר בעקבות חטאי ישראל השכינה לא שרתה בבית המקדש, הוא איבד את משמעותו, ושרפתו הייתה כשרפת היכל שרוף. חורבן הבית הוא, אפוא, מעבר לחיים ללא השראת שכינה.

חיים ללא שכינה הם חיים ללא קדושה וללא קרבת אלוקים. חיים שבהם

1. ילקוט שמעוני מלכים ב רמז רנא.

הנהגת ה' נסתרת, וקשה מאוד לחוש בקרבתו. "אמר רבי אלעזר: מיום שחרב בית המקדש נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים"². אמנם ריחוק זה אינו מוחלט, וגם בגלות עם ישראל קשור לקב"ה, אבל הקשר חלש ודל, כפי שניתן לדבר עם אדם הנמצא מעבר לחומה, אך אי אפשר לראות אותו, לגעת בו ולחבקו.

כל מרחבי חיינו, הרוחניים והגשמיים, מושפעים מכך שאנו רחוקים מה'. אף שמצבנו היום טוב לאין ערוך ממה שהיה לפני כשני דורות, לצערנו קיים עדיין סבל רב בעולם. המקור לסבל זה הוא היעדר המקדש. מסופר במדרש על אישה שגרה בשכנות לרבן גמליאל ובנה הצעיר נפטר בדמי ימיו. מרוב צער הייתה בוכה בלילות, "והיה רבן גמליאל שומע את קולה, והיה נזכר חורבן בית המקדש, והיה בוכה עמה עד שנשרו ריסי עיניו"³. רבן גמליאל קישר בין האסון הפרטי של האישה לחורבן המקדש בידעו שזה המקור לכל סבל. הצרות והייסורים בעולם הזה הם תוצאת היעדר השכינה והריחוק של עם ישראל מה'.

עלינו להצטער על כל סבל אנושי, אולם יש להבין כי צער וייסורים בצד הגשמי של החיים נובעים מהיעדר בצידם הרוחני, ועל החיסרון הזה עיקר צערנו וכאבנו. בית המקדש בבניינו היה המקום שבו נרקם הקשר בין הבורא לעולמו. הוא היה מקור הקדושה, הטהרה והדבקות בה'. ממנו התפשטו חיי קודש לעולם כולו, ושפע חכמה ונבואה חל על כל עם ישראל כפי שכתב הר"ן בדרשותיו: "בזמן שבית המקדש היה קיים, היה המעון ההוא המקודש מקום מוכן לחול שפע הנבואה והחכמה, עד שבאמצעות המקום ההוא היה שופע על כל ישראל שפע נבואה וחכמה". ברגלים, כשעם ישראל היה עולה לראות את פני ה', היה כל אחד מישראל מגיע לדבקות עליונה בה', שמכוחה עבודת ה' שלו הייתה מתעלה ומתרוממת גם בשובו לביתו: "וכל המסתכל במקום הקדוש ההוא מיד נתלבש רוח טהרה וקדושה ומלך עליון ביופיו

2. ברכות לב ב.

3. איכה רבה (וילנא) פרשה א אות כד.

4. דרשות הר"ן דרוש ח.

תחזינה עיניו... ובבואו שמה, כשם שהשכינה רואה אותו כך הוא רואה פני השכינה, ומיד נעשה מושפע ומואצל ודבק בזיו שכינתו יתברך, מעין עולם הבא⁵. בבית המקדש היה כל יהודי זוכה לתשובה וכפרה שלמה על חטאיו – בקרבנות הבאים לכפר, ולקרבת ה' עילאית – בקרבנות שנועדו לקרב את האדם אל בוראו. שם הייתה מתקיימת עבודת הציבור, תמידים כסדרם ומוספים כהלכתם, וחיי הקודש היו מתפשטים על ידה למרחבי חייו של עם ישראל, ודרכו – לעולם ומלואו.

חיים של השראת שכינה אינם שינוי קטן ומקומי בחיי היחיד והאומה, אלא מהפכה שלמה. מצב רוחני זה מעצב ומרומם את חיי היחיד והאומה, והם מתעלים ונעשים קדושים יותר. הבניין הלאומי ומרכיביו – כביטחון, כלכלה, חקלאות ורווחה, הנבנים מכוח השראת שכינה – מקבלים ערך עליון. לימוד של אדם מישראל, תפילה, דקדוק הלכה, מידה טובה שמתקן, הארת פנים בין איש לאשתו ולבני ביתו – כל אלה אוצרים ערך גבוה ומשמעות עליונה יותר.

כעת אנו חסרים את כל אלו. כמובן, חסרים אנו את הנבואה, את הסנהדרין, את המלכות ואת העבודה במקדש. אבל גם חיי הרוח שבידינו לקיימם הם חלשים ורפויים. מצב טבעי הוא שתפילות ישראל נענות על ידי הקב"ה, כמו שנאמר: "כִּי מִי גֹי גָדוֹל אֲשֶׁר לוֹ אֱלֹקִים קְרִבִּים אֵלָיו כֹּה אֱלֹקֵינוּ בְּכָל קְרָאנוּ אֵלָיו"⁶. אך "מיום שחבר בית המקדש ננעלו שערי תפלה, שנאמר: גַּם כִּי אֶזְעַק וְאֶשְׁוֶעַ שְׁתָּם תִּפְלְתִּי"⁷. תפילה היא מלשון "פתיל" שפירושו חיבור⁸, מכיוון שייעודה העליון של התפילה הוא הדבקות של האדם בה⁹. מתוך דבקות האדם בה' על ידי התפילה, האדם מתעלה ובקשותיו מתמלאות. כאשר יש עיכוב בקבלת בקשותינו אנו למדים שיש מניעה ביכולתנו להידבק בקב"ה ולהתקשר אליו.

5. כלי יקר בראשית יג יז.

6. דברים ד ז.

7. ברכות לב ב.

8. רש"י במדבר יט טו.

9. עיין ליקוטי סוהר"ן תניינא תורה פד.

גם השגת התורה בזמן שבית המקדש חרב דלה לעומת השגתה בזמן שהמקדש עמד על מכונו והשכינה שרתה בישראל. במגילת איכה מתואר מצבם של ישראל בגלות, כאילו הם בלא תורה: "מֶלֶכָה וְשָׁרָיָה בְּגוֹיִם אֵין תּוֹרָה"¹⁰. אמנם בתקופת הגלות התחברו החיבורים המרכזיים, המשנה והתלמוד הבבלי, שהם הכוח המעמיד של עם ישראל בכל שנות גלותו. אך לעומת מדרגת התורה השלמה שהתגלתה בזמן המקדש, נחשב מצבם של ישראל בגלות כאילו הם שרויים בלא תורה. בחסרון המקדש, לא רק שאיננו יכולים להבין את דברי התורה לעומקם ולאשורם, אלא שהמסוגלות לקלוט את האור הגנוז בתורה, להתעלות ולהתקדש על ידה, מוגבלת ומצומצמת.

קשה עד מאוד להבין ולצייר בדמיוננו מה הם חיים שהשראת השכינה במרכזם, כיוון שהם גדולים ונעלים מכל מה שיש באפשרותנו להבין ולצייר. הגאון מווילנה כותב שמצבו של עם ישראל בגלות הוא כמו מצב של אדם מת, שבשרו ועצמותיו נרקבו, ונשאר ממנו רק 'תרווד רקב' (כף עפר)¹¹. כאשר רואים אדם שנפטר אפשר לשער איך היה נראה בחייו, אולם כשרואים 'תרווד רקב', אי אפשר לשער איך אותו אדם היה נראה כשהיה בחיים. הפער בין מציאותנו כיום למציאות השלמה של בית המקדש הוא כמו פער בין אדם חי ל'תרווד רקב': המציאות השלמה של בית המקדש כה גבוהה ורחוקה מאיתנו, שאיננו יכולים לשער כראוי מהם חיים שלמים שהשראת השכינה במרכזם¹².

עם ישראל נוצר לתכלית גדולה ונשגבה – לחיות חיים שלמים של אומה בארצה מתוך השראת שכינה בבית המקדש, וכך להשפיע על העולם כולו ולתקנו במלכות שדי. בית המקדש הוא המקום שעל ידו אנו באים לתכליתנו ובו אנו מגיעים אל פסגת חיינו: "וְנִתְּתִי מִשְׁכְּנִי בְּתוֹכְכֶם... וְהִתְּלַכְתִּי בְּתוֹכְכֶם וְהִיִּיתִי לְכֶם לֵאלֹהִים וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי לְעָם". בלא בית המקדש ובלא השראת שכינה, חיינו חסרים את עיקרם, ולכן חיינו ללא בית המקדש הם כמוות.

10. איכה ב ט.

11. ליקוטי הגר"א סוף ספרא דצניעותא דף לח א.

12. עיין שפת אמת פרשת דברים תר"ן ד"ה בפסוק רב.

זיכרון המקדש, האבלות על חורבנו והציפייה לבניינו הם הנותנים לחיינו בהווה את משמעותם וערכם השלמים. בלעדס אנו עלולים לשכוח את עיקר מהותנו וייעודנו וחיינו בהווה יהיו חסרי ערך. ככל שנזכור את העבר ונתמלא כיסופים אל העתיד – גם ההווה החסר יהיה מכוון למטרתו – לבניין השראת השכינה בישראל.

הלכות ימי בין המצרים ותשעה באב נועדו להנכיח לנו את החיסרון המהותי הגדול שאנו שרויים בו מאז חורבן המקדש. הן משקפות צער, כאב ואובדן שצריך אדם מישראל לחוש בשעה שמעלה על ליבו את חורבן המקדש. ככל שאדם מבין את משמעות השראת השכינה בישראל ואת השבר הנורא בהיעדרה, האבלות בימי בין המצרים נעשית טבעית עבורו. הוא נוהג בלי קושי במנהגי האבלות ורואה בהם הזדמנות להתרכז בחיסרון המהותי בחיינו, ולשאוף להשלמתו.

יתרה מכך, האבלות על חורבן המקדש בימי בין המצרים היא עצמה הערובה לבניין המקדש, והיא תחילת הנחמה והבניין. זאת ניתן ללמוד מן ההלכה המבוארת בשלחן ערוך, שאין אומרים תחנון בתשעה באב. הטעם לכך הוא שתשעה באב נקרא 'מועד', כפי שנאמר במגילת איכה: "קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשֹׁבֵר בַּחוּרִי"¹³, ואין אומרים תחנון במועדים. הלכה זו מפליאה. תשעה באב הוא היום שמצטערים בו יותר מכל יום אחר בשנה, ולכאורה אין יום מתאים ממנו לומר בו תחנון. אמנם הוא נקרא 'מועד', אך אין הוא מועד של שמחה אלא מועד של פורענות, כפי שמעיד הפסוק: "קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשֹׁבֵר בַּחוּרִי". מדוע אפוא אין אומרים בו תחנון?

החתם סופר עונה על שאלה זו ומבאר שתשעה באב נקרא 'מועד' כיוון שדווקא בו טמונה הנחמה. הוא מביא את מאמר חז"ל: "גזרה על המת שישתכח מן הלב", ומסביר כי אם זיכרון המקדש היה זיכרון של אירוע היסטורי שעבר מן העולם, הייתה חלה עליו הגזרה להשתכח מן הלב ברבות השנים. אבל דווקא האבלות שעם ישראל נוהג והכאב שחש אחרי אלפי

13. שו"ע אורח חיים תקנט ד.

שנים – הם המורים על כך שבית המקדש אינו רעיון 'מת', אלא אידיאל חי וקיים, והם המעידים על שייכותנו לבניין המקדש ועל ודאות תקומתו. תשעה באב נקרא 'מועד' כיוון שבזיכרון המקדש ובהלכות האבלות הנוהגות ביום זה טמונות התקווה והנחמה. על ידם מובטחים אנו כי השכינה תשוב לציון ובית המקדש ייבנה, ויקוים בנו הכתוב: "וְהִפַּכְתִּי אֲבָלָם לְשֵׁשׁוֹן וְנִחַמְתִּים וְשִׁמַּחְתִּים מִיגֻנָם"¹⁴, במהרה בימינו, אמן¹⁵.

14. ירמיהו לא יב.

15. עיין דרשות חתם סופר חלק ג, דרוש לז' באב, עמוד פד.

הזמן האסור לפי מנהג ספרד	הזמן האסור לפי מנהג אשכנז	
שלושת השבועות	שלושת השבועות	ריקודים ושמיעת מוזיקה
שלושת השבועות	שלושת השבועות	ברכת "שהחיינו"
יש אוסרים בכל שלושת השבועות ויש אוסרים רק בתשעת הימים	שלושת השבועות	נישואין
יש אוסרים בכל שלושת השבועות יש אוסרים בתשעת הימים ויש אוסרים רק בשבוע שחל בו תשעה באב	שלושת השבועות	תספורת וגילוח
תשעת הימים	תשעת הימים	מיעוט בשמחה
תשעת הימים	תשעת הימים	מיעוט במשא ובמתן
תשעת הימים	תשעת הימים	בניין של שמחה
תשעת הימים	תשעת הימים	אריגה ותפירה
תשעת הימים	תשעת הימים	אכילת בשר
יש אוסרים בתשעת הימים יש אוסרים רק בשבוע שחל בו תשעה באב ויש מתירים גם בשבוע שחל בו תשעה באב	תשעת הימים	שתיית יין
יש אוסרים בתשעת הימים ויש אוסרים רק בשבוע שחל בו תשעה באב	תשעת הימים	רחצה
שבוע שחל בו תשעה באב	תשעת הימים	כיבוס ולבישת בגדים מכובסים

פרק א ימי בין המצרים

הימים שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב נקראים 'ימי בין המצרים', על פי הפסוק במגילת איכה: "כָּל רִדְפֶיהָ הִשְׁיגוּהָ בֵּין הַמִּצְרִים"¹. משמעות הביטוי "בין המצרים" הוא מרחב צר בין צוקים גבוהים, שהנמצא בו אינו יכול לברוח, מכיוון שהצוקים מגבילים את תנועתו. חז"ל אומרים שפסוק זה רומז לימים שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב, שבהם רודפי ישראל השיגום והחריבו את המקדש. בשבעה עשר בתמוז בימי חורבן בית המקדש השני, הובקעה חומת ירושלים על ידי הרומאים, ונכנסו הרומאים לירושלים ופרעו פרעות בישראל, עד תשעה באב, שבו החריבו את בית המקדש. בשבעה עשר בתמוז גם בטל קרבן התמיד בבית המקדש: בתקופת המצור על ירושלים, היה מחסור בכבשים. עד שבעה עשר בתמוז, הצליחו להשיג במסירות גדולה כבשים להקרבת התמיד. אך בשבעה עשר בתמוז לא היו עוד כבשים, ומאותה שעה בטל קרבן התמיד².

1. איכה א ג.

2. משנה תענית כו ב, ורש"י ערכין יא ב ד"ה בטל. ועיין תענית שם, שבשבעה עשר בתמוז אירעו עוד שלוש פורעניות: משה רבנו שבר את הלוחות כשירד מהר סיני וראה את העם עובד לעגל; המלך מנשה העמיד צלם של עבודה זרה בבית המקדש; ואפוסטמוס (שר יווני) שרף את ספר התורה שכתב עזרא, שהיה מונח בעזרה. ספר זה היה הספר המדויק ביותר שהיה בידי חכמי ישראל, וממנו היו מגיהים את שאר ספרי התורה (עיין תפארת ישראל תענית פרק ד יכין אות מג). מכיון שבשבעה עשר בתמוז אירעו פורעניות קשות, הוא נקבע ליום צום. דיני צום שבעה עשר בתמוז יתבארו בעזרת השם באהלי הלכה - הלכות תעניות.

כיוון שימי בין המצרים הם ימי פורענות, שבהם פרצו הגויים לירושלים והחריבו את בית המקדש, מתאבלים בהם על חורבן בית המקדש, ונמנעים מעשיית דברים המעוררים שמחה, כפי שיפורט להלן. מנהגי האבלות על חורבן המקדש נועדו לתת ביטוי מעשי לתחושת הצער שצריכה ללוות אותנו בימים אלו, והם גם נועדו לעוררנו לשים לב לחורבן המקדש. חשיבות רבה יש לקיום מנהגי אבלות אלו, אך לא די בקיומם. אפשר לעבור את ימי בין המצרים ולקיים את כל ההלכות והמנהגים מבחינה מעשית, מבלי להצטער על חורבן המקדש. אך הרגשת הצער והכאב על חסרון המקדש היא הדבר העיקרי שנדרש מאתנו בימים אלו.³ כדי לעורר את צער הלב, ראוי ללמוד בימים אלו על מעלת המקדש, ולהתבונן בחסרונו.⁴ ככל שאדם מבין יותר את עומק החיסרון בחורבן המקדש, ואת גודל האובדן שבו לעולם כולו, כך תחושות הצער והכאב על אובדן המקדש ימלאו את ליבו.⁵ וכל המתאבל על ירושלים, זוכה ורואה בשמחתה.⁶

ריבוי אהבה ואחוה

טוב להרבות בימים אלו באהבה ואחוה בין אדם לחברו, כדי לתקן את שנאת החינם שהביאה לחורבן בית המקדש.⁷ "ואם נחרבנו ונחרב העולם עִמָּנו, על ידי שנאת חינם, נשוב להיבנות והעולם ייבנה עִמָּנו, על ידי אהבת חינם".⁸

תוקפם של דיני האבלות בימי בין המצרים

הלכות רבות הנוגעות לאבלות על חורבן בית המקדש, יסודן במנהג ולא בדין. לדוגמה: מצד הדין, דיני האבלות על חורבן בית המקדש מתחילים בראש

3. פלא יועץ ערך אבלות, עיין הליכות שלמה פרק יד הערה 61.

4. עיין של"ה מסכת יומא פרק דרך חיים תוכחת מוסר אות רג, שערי המועדים לאדמו"ר מלובביץ' חודש תמוז עמ' שכד-שכה.

5. פלא יועץ ערך אבלות, עיין שערי המועדים שם.

6. תענית ל ב.

7. עיין שיח שרפי קודש (ראקוץ) תשעת הימים אות יב, בשם חידושי הרי"ם.

8. אורות הקודש חלק ג עמ' שכד.

חודש אב, שהוא החודש שנחרב בו בית המקדש. אף על פי כן, נהגו ישראל להימנע מעשיית כמה דברים שיש בהם שמחה, כבר משבעה עשר בתמוז. הלכות שייסודן בדין הן הלכות הנקבעות מראשיתן על ידי חכמי ישראל בתור הלכות מחייבות. לעומת זאת, הלכות שייסודן במנהג לא נקבעו מראש על ידי חכמי ישראל בתור הלכות מחייבות, אלא הלכו וצמחו 'מלמטה למעלה', ללא כוח מחייב בתחילתן. עם ישראל בתחושתו הפנימית, הרגיש שיש דברים שראוי לנהוג בהם, ולאחר שאותם מנהגים הלכו והתרחבו, הקיפו ציבור רחב והשתרשו, הם נקבעו בתור מנהגים מחייבים.

בימי בין המצרים, שררה בעם ישראל אווירה שהצמיחה את מנהגי האבלות המחייבים כיום. כך למשל מסופר על בעל ה'נודע ביהודה' כי "משבעה עשר בתמוז עד ראש חודש אב, לא אכל דבר מן החי. מראש חודש אב עד תשעה באב לא אכל דבר, רק לחם יבש ופיזר אפר על הלחם"⁹. הנהגות אלו אינן הנהגות הנובעות מן הדין, אלא הן הנהגות של אדם גדול השרוי באבלות עמוקה על חורבן המקדש, שבדרך הטבע מרגיש צורך להתנזר מדברים מסוימים. כך גם מנהגי האבלות בימי בין המצרים הם כאלו שעם ישראל, באבלותו וצערו הטבעיים על חורבן המקדש, ראה צורך לנהוג בהם, וכיוון שכן, הם התקבלו והפכו למנהגים מחייבים.

9. שו"ת נודע ביהודה תניינא קונטרס אחרון עמ' 14.

פרק ב

נישואין, ריקודים ושמיעת מוזיקה

נישואין בימי בין המצרים

אחד המנהגים שהתקבל בתקופת הראשונים הוא המנהג שלא לשאת נשים משבעה עשר בתמוז¹. מצד הדין, האיסור לשאת נשים חל בראש חודש אב, אך בהגיע שבעה עשר בתמוז, צער החורבן התעורר והציף את הלב, ושמחת נישואין לא השתלבה באווירת האבלות שאנשים היו מצויים בה. בדרך הטבע נמנעו מקיום שמחות נישואין בימים אלו, אף שהיה זה מותר מצד הדין. דומה הדבר לאם שכולה, שצער וכאב עוטפים אותה ככל שמתקרב יום השנה לפטירת בנה, ולכן היא אינה מקיימת אירועים ושמחות בימים הללו. טעם נוסף להימנעות מקיום שמחת הנישואין בימים אלו הוא שימים אלו הם ימי פורענות לישראל, והקמת בית בימים אלו אינה סימן טוב לבית².

מנהג זה התקבל בתור מנהג מחייב בקהילות אשכנז³. בקהילות ספרד נחלקו המנהגים: יש קהילות שנהגו בהן שלא לשאת נשים משבעה עשר בתמוז⁴; ויש קהילות שנהגו בהן לשאת נשים גם משבעה עשר בתמוז, ונמנעו מנישואין רק מראש חודש אב, כפי עיקר הדין⁵.

1. עיין ספר המאורות תענית עמ' שי, כל בו הלכות אישות סימן עה.

2. סידור בית יעקב ליעב"ץ סדר חודש תמוז חרך ד אות ה (עמ' 311).

3. רס"א תקנא ב.

4. יפה ללב חלק ה סימן תקנא אות ג, בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות ד, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 197.

5. עיין שו"ע תקנא ב, שו"ת יביע אומר חלק ו סימן מג וחזון עובדיה עמ' קמ, אור לציון חלק ג.

ריקודים ושמיעת מוזיקה

נוהגים שלא לקיים ריקודים ומחולות בימי בין המצרים.⁶ 'ריקוד' הוא ריקוד של כל אדם בפני עצמו, ו'מחול' הוא ריקוד של כמה אנשים היוצרים בריקודם יחד מעגל, ושניהם אסורים.⁷ לכן אין לקיים חוגי מחול בימים אלו. ואף שמטרת החוג אינה לשם שמחה, קיום החוג אסור, כיוון שהשמחה מתעוררת מאליה בעקבות הריקוד.⁸ וכן נוהגים שלא לשמוע מוזיקה בימים אלו, בין ישירות מכלי נגינה ובין דרך מכשירים חשמליים,⁹ שכן המוזיקה מעוררת לשמחה, ואינה מתאימה לימים אלו, שהם ימי צער ופורענות.

מוזיקה שקטה ומוזיקה עצובה

מוזיקה שקטה שאינה מעוררת לריקוד, מותרת בשמיעה ליוצאי אשכנז, אך נכון להימנע משמיעתה אם אין בכך צורך, כיוון שבימים אלו ממעטים בשמחה.¹⁰

פרק כה שאלה א, ועיין שם שאין לחשוש לכך שאין זה סימן טוב להקים בית בימים אלו, מכיוון שבזמננו דחיית החתונה עלולה לגרום לתקלות ועוונות, וזכות מצוות הקדמת החתונה תעמוד לזוג ותגן עליו. ועיין חזון עובדיה עמ' קנ"ג, שיוצא אשכנז רשאי להשתתף בחתונה של יוצא ספרד המתחתן בימי בין המצרים.

6. משנ"ב תקנ"א טז, חזון עובדיה עמ' קמט, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 197.

7. הליכות שלמה פרק יא דבר הלכה כא.

8. עיין הליכות שלמה פרק יא הערה 51. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שמותר להשמיע בחוג התעמלות מוזיקה שמטרתה לקבוע את קצב התרגילים, וכן מבואר בקובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק ד סעיף יג, ועיין שם שהביא ראיה לכך מדברי המשנ"ב בסימן תקס"ק יג.

9. עיין אשל אברהם (בוטשאטש) סימן תקנ"ב ד"ה יריד, אגרות משה או"ח חלק ד סימן כא אות ד, עיין מנחת יצחק ח"א סימן קיא, ציץ אליעזר חלק טו סימן לג, הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ד, חזון עובדיה עמ' קנ"א, שבט הלוי חלק ח סימן קכז, אור לציון ח"ג פרק כה שאלה ב. ועיין אגרות משה שם, ואשרי האיש פרק סח סעיף י, שקטנים שהגיעו לחינוך אינם רשאים לשמוע מוזיקה בימי בין המצרים, אך דעת הגר"י אריאל שליט"א היא שילדים הקטנים מגיל בר מצווה אינם כלולים במנהג שלא לשמוע מוזיקה בימי בין המצרים.

10. הליכות שלמה פרק יד סעיף ג ודבר הלכה ה ופרק יא הערה 54. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שההיתר לשמוע מוזיקה שקטה הוא רק עד ראש חודש אב, ומראש חודש אב מותר לשמוע רק מוזיקה עצובה. ועיין ירושלים במועדיה עמ' קצב, שמותר לשמוע שירים המעוררים

ליוצאי ספרד, אסורה שמיעת מוזיקה שקטה שאינה מעוררת לריקוד, זאת כיוון שלדעת מרן השלחן ערוך, אסור לשמוע מוזיקה כל השנה, כדי לזכור את חורבן המקדש. ואמנם בכל השנה, יוצאי ספרד סומכים על דעת הרמ"א, שלפיה המוזיקה האסורה היא רק מוזיקה המושמעת בבית משתה; אבל בימי האבל על חורבן המקדש, עליהם להחמיר כדעת מרן השלחן ערוך. מוזיקה עצובה מותרת בשמיעה גם ליוצאי ספרד¹¹.

מוזיקה שאין מטרתה לעורר שמחה

המוזיקה האסורה בשמיעה היא מוזיקה שנועדה לעורר שמחה, אבל מוזיקה שנועדה למטרה אחרת, מותרת. לכן מותר לשמוע מוזיקה המשמשת כצלצל במכשיר טלפון, מוזיקה המושמעת בשיחת טלפון בזמן המתנה לנציג שרות¹², מוזיקה לשם הפגת פחד או בדידות¹³, או מוזיקה לשם שמירה על ערנות בשעת נהיגה¹⁴.

לאהבת ה' ויראתו.

11. הגר"א אריאל שליט"א, וטעמו שלדעת מרן השלחן ערוך (או"ח סימן תקס סעיף ג), כל השנה אסור לנגן בכלי שיר. ואף שכל השנה רבים מיוצאי ספרד סומכים על שיטת הרמ"א, המתיר לנגן בכלי שיר שלא בבית משתה (שם), בימי האבל על חורבן בית המקדש, על יוצאי ספרד להחמיר כדעת השלחן ערוך. ואין הבדל בין השמעת מוזיקה על ידי כלי נגינה, לבין השמעתה על ידי מכשירים חשמליים. אמנם מסתבר שמותר לשמוע מנגינות עצובות, כמבואר בכתובות מו ב, שבלוויות היו מחללים בחלילים. עוד הוסיף הגר"א אריאל שליט"א ואמר שלדעת האגרות משה (או"ח חלק ד סימן כא אות ד), גם יוצאי אשכנז צריכים להחמיר בימי בין המצרים כדעת השלחן ערוך, ולפי זה גם יוצאי אשכנז אסור לשמוע מוזיקה שקטה כל ימי בין המצרים. אך יש מיוצאי אשכנז שמקלים בשמיעת מוזיקה שקטה בימי בין המצרים, על פי דברי ערוך השלחן בסימן תצג, האוסר רק מוזיקה קצבית המעוררת לריקודים ומחולות, עכ"ד. ועיין ילקוט יוסף עמ' רו-רח.

12. הגר"א אריאל שליט"א, כל המתאבל עליה עמ' ט, בשם הגר"ש אלישיב, ועיין שם, שראוי לשנות את צלצל הטלפון לצלצל שאין בו מוזיקה, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 198, ועיין שם שהשומע חדשות, ובין קטעי החדשות ישנם קטעי נגינה, אינו חייב להשקיט את הרדיו בין קטעי החדשות, והמחמיר בזה תבוא עליו ברכה.

13. הליכות שלמה פרק יד הערה 8, הגר"א אריאל שליט"א.

14. הגר"א אריאל שליט"א, כל המתאבל עליה עמ' ט, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 198, שמותר לגנות להשמיע מוזיקה לילדים עד ראש חודש אב, כדי

שירה בפֿה ומוזיקה ווקאלית

שירה המעוררת לריקוד, אסורה גם היא. אך מותר לשיר שירים שקטים, וכן מותר לשמוע מוזיקה ווקאלית שאינה מעוררת לריקוד¹⁵.

מוזיקה המושמעת שלא לרצון השומע

אדם הנמצא במקום שמשמיעים בו מוזיקה אסורה, כגון אדם הנוסע באוטובוס שמושמעת בו מוזיקה, אינו צריך לאטום את אוזניו, מכיוון שמוזיקה המושמעת לאדם בכל כורחו ואין כוונתו ליהנות ממנה, לא נאסרה¹⁶.

מוזיקה בסעודת מצווה

נחלקו הדעות בעניין נגינה בסעודת מצווה הנערכת בימי בין המצרים. יש סוברים שאין לנגן בה בכלי נגינה, כיוון שבימים אלו יש למעט בשמחה¹⁷. ויש סוברים שמותר לנגן בה בכלי נגינה לכבוד השמחה¹⁸, כיוון שהשמחה במצווה היא בעצמה מצווה, והמנהג שלא לנגן בכלי נגינה בימי בין המצרים,

להעסיק אותם, ועיין חזון עובדיה עמ' קנח, שכתב כעין זה, והגר" אריאל שליט"א כתב שגגות בגני ילדים יכולות לנהוג כרגיל. ועיין שו"ת דבר חברון או"ח סימן תקסה, שמותר לנגני תזמורת לערוך חזרות לצורך חתונה שתתקיים מיד אחרי תשעה באב, עד ראש חודש אב, כיוון שהם עסוקים במלאכתם, ואינם נהנים מהנגינה.

15. הגר" אריאל שליט"א. ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ה, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 197, שאוסרים שירה בפֿה. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו שם, שבערב שבת אחר חצות, במוצאי שבת ובסעודת מצווה, מותר. ועיין שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנא ס"ק ה אות א, בשם הגר"ש אלישיב, ששירה בפֿה מותרת ביחידות ואסורה ברבים. ועיין חזון עובדיה עמ' קנא, שמתיר שירה בפֿה דרך הודאה לה' יתברך, ועיין שם עמ' קנו, ששמע ששירה בפֿה לא נאסרה כלל.

16. עיין הליכות שלמה פרק יא הערה 51, שונה הלכות עם תורת המועדים ס"ק ה אות ו, בשם הגר"ח קניבסקי.

17. אליה רבה תקנא כו (לענין סעודת ברית מילה), שו"ת שבט הלוי חלק ג סוף סימן קנד (לענין סעודת שבע ברכות). ועיין כל המתאבל עליה עמ' יא ואילך.

18. עיין שיירי כנסת הגדולה סימן תקנא הגהות הבית יוסף אות לג, עיין מקור חיים לבעל החוות יאיר סימן תקנא סעיף א, חזון עובדיה עמ' קנא.

אינו כולל נגינה של מצווה¹⁹; וכן הלכה²⁰. לכן, מותר לנגן בכלי נגינה בסעודת ברית מילה, בסעודת פדיון הבן ובסעודת שבע ברכות; ובמיוחד יש להקל בכך בסעודת בר מצווה, שכן אם לא ינגנו בסעודה זו, ייגרם צער רב לנער בר המצווה²¹.

לימוד נגינה

מותר ללמוד נגינה בימי בין המצרים, אך בימים אלו יש ללמוד ולתרגל מנגינות שקטות, ולא מנגינות המעוררות לריקודים ומחולות²².

19. עיין כף החיים תקנא מ. ועיין אות חיים ושלום סימן רסה ס"ק כט.

20. הגר" אריאל שליט"א. וכן מותר לרקוד בסעודת מצווה.

21. הגר" אריאל שליט"א.

22. הגר" אריאל שליט"א. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן פז, וציץ אליעזר חלק טז סימן

יט. ועיין חזון עובדיה עמ' קנו, שההיתר ללמוד נגינה הוא רק עד שבוע שחל בו תשעה באב, וטוב להחמיר בזה כבר מראש חודש אב.

פרק ג

תספורת וגילוח

מצד הדין, האיסור להסתפר חל רק בשבוע שחל בו תשעה באב, אבל מנהג יוצאי אשכנז הוא שלא להסתפר ושלא להתגלח משבעה עשר בתמוז¹. זאת כדרך אדם השקוע באבלו, שאינו טורח לתקן את מראהו ולהתייפות. בין יוצאי ספרד נחלקו המנהגים: יש הנוהגים שלא להסתפר רק בשבוע שחל בו תשעה באב, כפי עיקר הדין²; ויש הנוהגים שלא להסתפר מראש חודש אב³, כדי להגיע לתשעה באב במראה שאינו נאה ומיופה, המבטא אבלות⁴; ויש

1. רמ"א תקנא ד. עיין אגרות משה או"ח ח"ד סימן קיב אות ב, שלצורך גדול, מותר להסתפר בליל י"ד בתמוז, ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן פא אות ב, שחולק. ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ט, שמריטת שיער הגבות, מותרת. ועיין משנ"ב תקנא פב, בשם אליה רבה, שגם ילדים קטנים אין לספר, ועיין שם, שלדעת הח"י אדם, כאשר יש צורך, מותר לספר ילדים קטנים לפני שבוע שחל בו תשעה באב, ועיין אבן ישראל חלק ט הלכות תשעה באב סימן תקנא סעיף יד, וחנוך לנער פרק כא סעיף א, שפסקו כח"י אדם, ועיין להלן לגבי תספורת ילד קטן שהגיע לגיל שלוש ('חלאקה'). ועיין שו"ת משנה הלכות חלק ו סימן מה, שאין לנער בר מצווה להסתפר לכבוד בר המצווה, ועיין שו"ת רבבות אפרים חלק א סימן שלז, בשם הגרי"י נויבירט, שמקל עד שבוע שחל בו תשעה באב.

2. מועד לכל חי לגר"ח פלאגי סימן י אות כה, חזון עובדיה עמ' קנח ושו"ת יחווה דעת ח"ג סימן לט, שו"ת אור לציון ח"ג פרק כה הערה א. ועיין מועד לכל חי ושו"ת יחווה דעת שם, שכאשר תשעה באב חל ביום ראשון, יש להחמיר שלא להסתפר בערב שבת שלפניו, כדי שלא להיכנס לתשעה באב במראה נאה ומיופה. ועיין חזון עובדיה שם, שתלמידים יוצאי ספרד הלומדים בישיבה שרוב תלמידיה יוצאי אשכנז, טוב שיחמירו שלא להסתפר משבעה עשר בתמוז, כמנהג רוב תלמידי הישיבה, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 199, שכתב כעין זה. ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ח, שמותר ליוצא אשכנז לספר יוצא ספרד, אך לכתחילה אין לעשות כן, אלא אם כן אין יוצא ספרד שיכול לעשות זאת.

3. בית יהודה לר"י עייאש עמ' קט, שו"ת שמ"ש ומגן ח"ג סוף סימן נד, ברית כהונה מערכת ב"ת אות יב.

4. עיין ספר המכתם עמ' רעד, עיין כלבו סימן סב ד"ה שבת.

הנוהגים שלא להסתפר משבעה עשר בתמוז⁵.

תספורת לנשים

המנהג שלא להסתפר כולל גם נשים⁶. ויש המקילים לנשים יוצאות ספרד להסתפר בכל ימי בין המצרים, ואפילו בשבוע שחל בו תשעה באב⁷. לדבריהם, לא נאסרה התספורת על נשים בימים אלו, כיוון שאם האישה נשואה, מותר לה להסתפר כדי שלא תתגנה על בעלה, ואם האישה רווקה, מותר לה להסתפר כי מראה פרוע עלול להקשות עליה במציאת שידוך⁸.

תספורת שאינה לשם יופי

התספורת האסורה היא תספורת הנעשית כדי להתייפות, אבל תספורת הנעשית לתכלית אחרת, מותרת. לכן מותר לספר את שערות השפם המפריעות לאכילה⁹. וכן מותר להסתפר כדי למנוע חציצה בטבילה¹⁰, או

5. בית יהודה לר"י עייאש עמ' קט: יש נוהגים, בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות יב: ויש נוהגים, נתיבי עם סימן תקנא או ג: מנהג בני התורה בירושלים, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 199, שיוצא ספרד הנוהג כן, תבוא עליו ברכה. ועיין שער הכוונות ענין בין המצרים, שהאר"י הקדוש לא היה מסתפר בימי בין המצרים.

6. משנ"ב תקנא עט. ועיין אגרות משה יו"ד חלק ב סימן קלז, שכאשר הדבר נחוץ, יש להקל לאישה להסתפר לפני השבוע שחל בו תשעה באב, כדעה שבהערה הבאה. ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה י, שמותר לנערה להסתפר לצורך שידוך, לפני שבוע שחל בו תשעה באב.

7. עיין חזון עובדיה עמ' קסד, אור לציון ח"ג פרק כז שאלה ג, ועיין שם, שכאשר אין הכרח, טוב לדחות את התספורת לאחר תשעה באב, תורת המועדים פרק ה סעיף כו. ועיין כף החיים תקנא מז, שמחמיר. היתר זה מבוסס על דעת השלחן ערוך (יו"ד שצ ה), הסובר שעל אף שאסור לאבל להסתפר בשלושים ימי האבלות, לאישה אבלה מותר להסתפר, שלא תתגנה על בעלה. יוצאי אשכנז מחמירים בדבר, כיוון שהרמ"א שם חולק על השלחן ערוך, וסובר שאין הבדל בין גברים לנשים בעניין זה.

8. עיין שו"ת חיים שאל חלק א סימן ב ד"ה והיה בהניח.

9. שו"ע תקנא יג. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן פא אות ח, שמותר לספר את שערות האישה היוצאות מכיסוי הראש.

10. הליכות ביתה פרק כה הערה סז, בשם הגרש"ז אוירבך.

לספר ילד קטן בהגיעו לגיל שלוש ('חלאקה'), שכן אלו הן תספורות של מצווה¹¹.

תספורת וגילוח במקום הפסד

המנהג שלא להסתפר בימי בין המצרים אינו כולל מצבים שבהם ההימנעות מתספורת תגרום להפסד כספי. לכן אדם שאינו יכול לבוא לעבודתו כשהוא אינו מגולח, רשאי להתגלח, כדי שלא להפסיד ימי עבודה¹². היתר זה נאמר בימים שבהם איסור התספורת הוא מחמת המנהג; אך בשבוע שחל בו תשעה באב, האיסור להסתפר הוא מן הדין, ולכן אין להסתפר בו, גם כאשר מניעת התספורת תגרום להפסד ימי עבודה¹³.

אין לאדם להסתפר, גם אם ההימנעות מתספורת תגרום לכך שאנשים ילעגו עליו¹⁴.

גילוח לכבוד שבת

יש סוברים שמותר להתגלח בימי בין המצרים לכבוד שבת, אך המנהג המקובל הוא שלא לעשות כן. ומי שמקל להתגלח לכבוד שבת עד ראש חודש אב, יש לו על מי לסמוך¹⁵.

11. שו"ת דברי יציב חלק ז סימן צז, אשרי האיש פרק סח סעיף טז, ועיין שם ושם, שיש להקל בזה בימים שלפני שבוע שחל בו תשעה באב. ועיין קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כ בשם הגר"ש ואזנר, שעדיף להקדים את ה'חלאקה' לפני י"ז בתמוז.

12. אגרות משה או"ח חלק ד סימן קב וחלק ה סימן כד אות ט וח"מ חלק א סימן צג. ועיין שו"ת ישכיל עבדי ח"ה סימן נה. ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף ז, שמקל רק כשיש חשש להפסד גדול ואיבוד הפרנסה.

13. אגרות משה או"ח חלק ד סימן קב.

14. אגרות משה חושן משפט חלק א סוף סימן צג.

15. הגר"י אריאל שליט"א, וז"ל: בספר נפש הרב עמוד קצא כתב הגר"י שכטר בשם רבו הגר"ד סולוביצ'יק, שגדר מנהג האבלות בימי בין המצרים עד ראש חודש מנחם אב, הוא כדין אבלות של שניים עשר חודש על אב או אם; ומראש חודש מנחם אב עד שבוע שחל בו תשעה באב, הוא כדין שלושים (והביא ראיה לדבריו מדברי השערי תשובה בסימן תקנא סעיף ג, בשם שו"ת פנים מאירות); ודיני האבלות בתשעה באב, הם כדין שבעת ימי אבלות. ולכן בימי בין המצרים

תספורת לבעלי הברית ביום המילה, ולחתן בשבעת ימי המשתה

אדם המכניס את בנו לבריתו של אברהם אבינו, יום הברית הוא יום טוב עבורו, ומותר לו להסתפר לכבוד ברית המילה, וכן גם המוהל והסנדק רשאים להסתפר לכבוד הברית¹⁶. וכן חתן בשבעת ימי המשתה רשאי להסתפר ולהתגלח¹⁷.

עד ראש חודש אב, מותר לגלח את הזקן לאחר גערה. וכך נוהגים רבים בארה"ב, אך בארץ לא ראינו שנוהגים כך, מלבד תלמידי הגר"ד סולוביצ'יק ותלמידיהם. הגאון רבי עקיבא איגר כתב (הובאו דבריו בביאור הלכה סימן תקנא סעיף ג) שלקראת שבת מותר להסתפר כדין כיבוס. אך לא נהגו כמותו, כי מי שמסתפר לכבוד שבת, סימני אבלות אינם ניכרים עליו, אפילו לא בתשעה באב. אך המגלח את זקנו לכבוד שבת, אחר כמה ימים כבר הכרת פניו תענה בו שהוא אבל. לכן מי שנוהג כך יש לו על מה לסמוך. אך משנכנס אב אין להתגלח. עכ"ד. ועיין חזון עובדיה עמ' קסב, וילקוט יוסף עמ' רג, ושו"ת מבשר אביב חלק א עמ' 200 ואילך, שהאריך בזה.

16. עיין משנ"ב תקנא ה, ושערי תשובה שם ג. ועיין שערי תשובה שם, שהאחרונים נחלקו האם היתר זה נוהג גם בשבוע שחל בו תשעה באב, ועיין כל המתאבל עליה עמ' כד בשם הגר"ש אלישיב, שהמנהג להקל בזה גם בשבוע שחל בו תשעה באב, וכן דעת הגר"י אריאל שליט"א, אך אין לאבי הבן להסתפר בתשעה באב גם כאשר הברית נעשית בו ביום, עכ"ד. ועיין שדי חמד חלק ד אסיפת דינים מערכת בין המיצרים סימן א אות ג, שכתב: "ואנחנו בני ספרד לא ראינו ולא שמענו להתיר תספורת לבעלי הברית בשבוע שחל בו תשעה באב", ועיין כף החיים תקנא י, וחזון עובדיה עמ' ריח, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 207, שפסקו כדבריו. ועיין שדי חמד חלק יח פאת השדה אסיפת דינים מערכת בין המיצרים סימן א אות ז, שהאחרונים נחלקו האם מותר להסתפר רק ביום הברית, או גם בלילה שלפני הברית, ועיין שם סוף ד"ה אמר המחבר, שהכריע להקל. ועיין אשרי האיש פרק סח אות טו, שמחמיר.

17. חזון עובדיה עמ' ריח. ועיין שו"ת חתם סופר חלק א סימן קנח, שאין היתר להסתפר ולהתגלח בימי בין המצרים לכבוד פדיון הבן.

פרק ד

ברכת "שהחיינו"

טוב להימנע מלברך ברכת "שהחיינו" בימי בין המצרים, מכיוון שימים אלו הם ימי פורענות, ולכן לא מתאים לומר בהם "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". לכן אין לאכול בימים אלו פרי חדש או ללבוש בגד חדש שמברכים עליו "שהחיינו". בשבתות שבימי בין המצרים, מותר לברך "שהחיינו", כיוון שאין נוהגים בשבת מנהגי צער ואבלות.²

ברכת "שהחיינו" כאשר דחיית הברכה תגרום לביטולה

המנהג להימנע מברכת "שהחיינו" בימי בין המצרים הוא רק כאשר ניתן לדחות את הברכה לשבת, או לימים שאחרי בין המצרים. אך כאשר לא ניתן לדחות את הברכה לזמן מאוחר יותר, מותר לברך "שהחיינו", כדי שלא

1. שו"ע תקנא יז, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שהגר"א חולק על זה ומתיר לברך ברכת "שהחיינו" בימי בין המצרים. ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף א, שבזמננו, שאין מברכים "שהחיינו" בשעת קניית כלים ובגדים חדשים אלא בזמן השימוש והלבישה הראשונים, אין צורך להימנע מקניית כלים ובגדים חדשים בימי בין המצרים, עד ראש חודש אב. ועיין ברכי יוסף סימן תקנא אות יב, שאדם שבירך בטעות על פרי חדש "בורא פרי העץ", יברך גם "שהחיינו" ויאכלנו. ועיין שערי תשובה תקנא יח, וכף החיים תקנא קב, ואגרות משה או"ח ח"ג סימן פ, שאין צורך להימנע מלברך "הטוב והמטיב" בימי בין המצרים.

2. משנ"ב תקנא צח, ועיין שער הציון שם צט, שד"ן ראש חודש כד"ן שבת, ולכן גם בראש חודש אב מותר לברך "שהחיינו". ועיין משנ"ב שם, שיש אחרונים הסוברים שגם בשבת אין לברך "שהחיינו". ועיין שמעתתא דמשה עמ' תכח, בשם הגר"ם פיינשטיין, שכאשר תשעה באב חל בשבת, יש להימנע מלברך "שהחיינו" בשבת זו. ועיין שו"ת צ"צ אליעזר חלק י סימן כו, ואור לציון חלק ג פרק כה אות ג, שכבר מליל שבעה עשר בתמוז אין לברך "שהחיינו", וכן דעת פוסקים רבים. ועיין שמעתתא דמשה עמ' עד, בשם הגר"ם פיינשטיין, שחולק.

להפסיד את הברכה. לכן אדם שהזדמן לידו פרי חדש, ישמור אותו לשבת, או לימים שאחרי בין המצרים, אך אם לא ניתן לשמור את הפרי למועד מאוחר יותר, כגון שהפרי יתקלקל עד אז, מותר לאכול את הפרי ולברך עליו "שהחיינו". וכן אדם שהזדמנה לו בימי בין המצרים מצווה שמברכים עליה "שהחיינו", כגון מצוות פדיון הבן, יברך "שהחיינו", כיוון שלא ניתן לדחות את הברכה למועד אחר³.

אכילת פרי חדש כאשר מניעת אכילתו עלולה לגרום נזק

כאשר ההימנעות מאכילת פרי חדש עלולה לגרום נזק, מותר לאכול את הפרי החדש. לכן אישה בהיריון שמתאוה לאכול פרי חדש, רשאית לאוכלו, שכן אם לא תאכלנו, עלול להיגרם נזק לה או לולד⁴. ותברך "שהחיינו" לפני אכילת הפרי⁵. וכן חולה רשאי לאכול פרי חדש, מפני שפירות מעוררים את התיאבון, ועל ידי זה יאכל מאכלים הטובים לבריאותו, ויברך "שהחיינו" לפני האכילה⁶. ולדעת המשנה ברורה, אישה בהיריון או חולה שאוכלים פרי חדש כדי שלא יגרם להם נזק, לא יברכו "שהחיינו" לפני האכילה⁷. זאת כיוון שאכילה המותרת לאדם רק מחמת חולי או כדי למנוע ממנו נזק, אין בה שמחה, ולכן אין לברך לפני "שהחיינו"⁸.

3. רמ"א תקנא יז, ומשנ"ב שם. ועיין ברית כהונה מערכת ב אות יד, שמנהג ג'רבא שלא לאכול פרי חדש, אף כאשר לא ניתן לשמור את הפרי לזמן מאוחר יותר ועל ידי מניעת אכילתו יפסיד את ברכת "שהחיינו".

4. משנ"ב תקנא צט.

5. עיין כף החיים תקנא ריא, שו"ת התעוררות תשובה ח"ג סימן שמז, חזון עובדיה עמ' קלח, שו"ת אור לציון ח"ג פרק כה אות ג, שו"ת ישא יוסף או"ח חלק ג סימן קמא אות ב, בשם הגר"ש אלישיב.

6. משנ"ב תקנא צט.

7. עיין כף החיים תקנא ריא, שו"ת התעוררות תשובה ח"ג סימן שמז, חזון עובדיה עמ' קלח, שו"ת אור לציון ח"ג פרק כה אות ג, שו"ת ישא יוסף או"ח חלק ג סימן קמא אות ב, בשם הגר"ש אלישיב.

8. משנ"ב תקנא צט.

9. שו"ת התעוררות תשובה חלק ג סימן שמז, שו"ת שלמת חיים (תשע"ח) סימן שז, כל המתאבל

ברכת "שהחיינו" לילדים קטנים

ילד קטן שלא הגיע לגיל חינוך לאבלות החורבן (גיל תשע בערך¹⁰), ומתאווה לאכול פרי חדש, רשאי לאוכלו ולברך עליו "שהחיינו"¹¹. ויש המקילים בזה אף לקטן שהגיע לגיל חינוך לאבלות החורבן, כיוון שיש פוסקים הסוברים שמותר לברך "שהחיינו" בימי בין המצרים, וגם לדעת האוסרים, אין בזה איסור גמור אלא זו חומרה ראויה לכתחילה, ולכן קטן שחיובו הוא רק מדין חינוך, יכול לסמוך על דבריהם¹².

עליה עמ' לז, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 7, שכתב טעם אחר.

10. עיין פסקי תשובות סימן תקנא הערה 301.

11. ברכי יוסף תקנא ט, כף החיים תקנא ריב.

12. חזון עובדיה עמ' קלז.

פרק ה מנהגי תפילה וזהירות מסכנות

אמירת תיקון חצות

יש הנוהגים לומר תיקון חצות בימי בין המצרים, בכל יום אחר חצות היום¹. תיקון חצות הוא תפילה הנאמרת בדרך כלל בחצות הלילה, ובה פסוקים המתארים את צער החורבן ובקשות על הגאולה ועל בניין בית המקדש. בעבר, נהגו בקהילות שונות להתקבץ ולומר יחד תיקון חצות בימים אלו, וכך כותב החיד"א: "בארץ הקודש הכל מתאבלים על החורבן, ובימי בין המצרים נאספים בבית הכנסת קהל גדול, ומקוננים ובוכים בכל יום כמצוות רבינו האר"י"². וכן בקהילת קודש ג'רבא נהגו לסגור בצהרי היום את החנויות ולהתאסף יחד בבית הכנסת לאמירת תיקון חצות³. אף שבימינו אין נוהגים כן, אפשר ללמוד ממנהגם מהי האווירה המתאימה לימים אלו.

1. עיין משנ"ב תקנא קג, וערוך השלחן שם לט, וכף החיים תקנא רכא-רכב, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 197. ועיין כף החיים שם, שאומרים את החלק הראשון של תיקון חצות, הנקרא תיקון רחל, ובו תפילות על החורבן, אך אין אומרים את החלק השני של תיקון חצות, הנקרא תיקון לאה, שיש בו גם פרקי שבח והודאה לה'. ועיין כף החיים שם רכג, שבערב שבת, בראש חודש ובערב ראש חודש, אין אומרים תיקון חצות.

2. שם הגדולים מערכת ספרים אות ק סעיף צה. ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 11.

3. עיין קובץ כתר מלוכה גיליון 18 עמ' 24. ועיין חתן סופר על שו"ע או"ח חלק א עמ' מ, שכעין זה נהגו בקהילתו.

הפטרות 'ג' דפורענותא'

בכל שבת משלוש השבתות של ימי בין המצרים, קוראים בהפטרה את אחת משלוש הפטרות של פורענות, המכונות 'ג' דפורענותא', ובהן דברי תוכחה ופורענות שאמרו הנביאים לעם ישראל לפני חורבן בית המקדש, כדי לעוררם לחזור בתשובה⁴.

זהירות מסכנות

כיוון שימי בין המצרים הם ימי פורענות לעם ישראל, והם מסוגלים לרעה, יש להישמר בהם מנזק יותר ממה שנשמרים בכל ימות השנה, ולהימנע מעשיית דברים שיש בהם סכנה⁵. לכן ההולכים לטייל או לרחוץ בים בימים אלו, יזהרו מסכנות יותר מהרגלם בכל השנה⁶.

4. עיין שו"ע תכח ח.

5. עיין מקור חיים לחוות יאיר סימן תקנא סעיף יד, הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ז, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 200.

6. הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ז. ועיין הליכות שלמה שם, ואשרי האיש פרק סט סעיף א, שאין צורך להימנע מהליכה לים או מהליכה לטיול בימי בין המצרים, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 198, שמחמיר. ועיין קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כה, בשם הגר"ש ואזנר, ותורת היולדת פרק סב, שאם אין קושי בדבר, עדיף להימנע מעשיית ניתוח או טיפול רפואי מורכב בימי בין המצרים. ועיין חזון עובדיה עמ' קכח, שהחשש הוא רק בתשעת הימים. עיין שו"ע תקנא יח, שבימי בין המצרים צריך להיזהר שלא ללכת לבד, מסוף שעה רביעית של היום עד סוף שעה תשיעית, כיוון שבשעות אלו מצויים מזיקים רוחניים, ויש בדבר סכנה. ועיין אשל אברהם (בוטשאטש) תקנא יח ד"ה יחידי, שהכוונה להליכה במקומות שוממים. ועיין משנ"ב תקנא קב, וקרא עלי מועד פרק ב ס"ק יט, שאין ללכת הליכה רצופה במקום המפגש של האור והצל, וגם חשש זה הוא על צד הסגולה. ועיין אשרי האיש פרק סט סעיף א, שבזמן הזה אין חוששים לעניינים אלו, ועל זה נאמר "שומר פתאים ה'", ועיין חזון עובדיה עמ' קכו, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 198, שהביאו עניינים אלו. והגר"י אריאל שליט"א אמר לנו שיש הנמנעים מעשיית דברים אלו אף בזמן הזה.

פרק ו מיעוט בשמחה ובמשא ומתן

משנכנס אב ממעטים בשמחה

"משנכנס אב ממעטים בשמחה"¹, כיוון שבחודש זה נחרב בית המקדש. שני מובנים יש למיעוט השמחה בימים אלו – האחד הוא העצמת הרגשת האבל, והשני הוא הימנעות מקיום אירועים משמחים. העצמת הרגשת האבל משמעותה שבימים שבין ר"ח אב לתשעה באב, יש להצטער ולהתאבל על חורבן בית המקדש. אמנם אין הכוונה שהצער והאבל ימלאו את כל חדרי הלב, שהרי גם בימים אלו יש לשמוח בכך שה' בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו, ואנו אהובים לפניו כבנים. אלא שבימים אלו, יש להצטער ולהתאבל על החורבן יותר מאשר בכל ימות השנה.²

1 שו"ע תקנא א. ועיין משנ"ב תקנא ב, שממעטים בשמחה עד תשעה באב, ועיין כף החיים תקנא א, שאף בעשירי באב יש למעט בשמחה.

2 הליכות שלמה פרק יד הערה 11. ועיין עבודת ישראל (למגיד מקוד'ניץ) פרשת מסעי ד"ה אלה מסעי, שלימוד התורה, התפילה ושאר מצוות שאדם עושה בימים אלו, צריכים להיעשות בשמחה. ועיין משנ"ב תקנא א, שאין שמחים בחודש אב כלל, ונראה שכוונתו למובן השני של מיעוט השמחה, המבואר להלן.

אירועים משמחים

המובן השני של מיעוט השמחה הוא ההימנעות מקיום אירועים משמחים, בתשעה ימים אלו³. לדוגמה: אין לעשות מסיבות לרגל סיום שנת הלימודים⁴ או לקיים אירוע לכבוד הכנסת ספר תורה⁵.

שידוכים

אף שאין מקיימים אירועים משמחים בתשעת הימים, מותר להשתדך (לקבל החלטה להתחתן) בימים אלו, ולקיים מפגש שמאשרים בו את החלטת הזוג להתחתן, וקובעים את העניינים המעשיים הקשורים לחתונה (עריכת תנאים). זאת כיוון שיש בדבר מצווה, ואין לעכב שידוך אפילו במעט, כדי שלא יתעוררו מניעות ועיכובים שעלולים לפגוע בשידוך. ומכיוון שבתשעת הימים ממעטים בשמחה, אין עושים סעודה לכבוד האירוע, אך מותר לכבד את המשתתפים בכיבוד קל⁶.

3. עיין כף החיים תקנא ב. ועיין שם, שיש הסוברים שמיעוט השמחה הוא רק בעניינים שנזכרו בפירוש בגמרא.
4. נטעי גבריאל בין המצרים חלק א פרק טז סעיף ז.
5. עיין שערי הלכה ומנהג לאדמו"ר מלוביץ' ח"ב עמ' קעא. עיין קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק ח סעיף ז, שאין ללכת בתשעת הימים למקומות בילוי (המותרים בהליכה כל השנה), ועיין קובץ דרכי הוראה גיליון ב עמ' ל שאין לקיים הצגות. והגר" אריאל שליט"א הורה, שמותר לעשות הצגות על חורבן המקדש וכיוצא בזה. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 200, שאין ללכת לטיול או לבריכה בתשעת הימים. ועיין שו"ת רבבות אפרים ח"א סימן שעד, שנכון להימנע מטיול, אבל אין בכך איסור. עיין שו"ת לבושי מרדכי מהדורה קמא חלק א סימן קא, שאין לעשות חנוכה הבית בתשעת הימים. ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף יא, שמן הדין הדבר מותר, אלא שנהגו לדחותה לאחר תשעת הימים. ועיין מקור חיים (בכרך) סימן תקנא סעיף י, וחזון עובדיה עמ' קסח, שמותר לערוך חנוכה הבית על ידי לימוד תורה, ואפשר להגיש גם מעט כיבוד, ואת שמחת חנוכה הבית, יעשה אחר תשעה באב.
6. משנ"ב תקנא טז. ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף י, שבמסיבת שידוכין רשאים החתן והכלה ללבוש בגדי שבת כרגיל. ועיין הליכות שלמה שם הערה 34, שמותר לקיים פגישות למסרת שידוכין בתשעת הימים.

מיעוט במשא ומתן

מראש חודש אב עד תשעה באב, אין עוסקים במשא ומתן של שמחה⁷. 'משא ומתן של שמחה' הוא קנייה ומכירה של דברים יקרי ערך ככלי כסף, כלי זהב וכלי בית יקרים⁸, וכן קנייה ומכירה של דברים לכבוד אירועים משמחים, כבגדים חדשים לחתונה⁹. כאשר דחיית הקנייה תגרום להפסד כספי, כגון אם לאחר תשעה באב, מחיר המוצר עתיד לעלות, מותר לעשותה בתשעת הימים¹⁰. וכן אם לא יהיה ניתן להשיג את המוצר לאחר תשעת הימים, מותר לקנותו בתשעת הימים¹¹.

7. עיין שו"ע תקנא ב, ומשנ"ב שם יא. ועיין משנ"ב שם, שיש ראשונים הסוברים שיש למעט בכל משא ומתן, ולא רק במשא ומתן של שמחה, ונהגו להקל, כדי שיהיה לאדם כדי פרנסתו. ועיין נחמת ישראל פרק י הערה 12, בשם הגר"ח קנייבסקי, שירא שמים שפרנסתו מצויה ועיסוקו במסחר הוא כדי להגדיל את רווחיו, ראוי שיחמיר וימעט בכל משא ומתן בתשעת הימים, ולא רק במשא ומתן של שמחה. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 201, שראוי לחוש לדעה שיש למעט בכל משא ומתן, ולהימנע מקניית דברים שאפשר לדחות את קנייתם לאחר תשעת הימים.

8. עיין שו"ע תקנא ב, ומשנ"ב שם יא, ועיין קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כז, בשם הגר"ש ואזנר, שכלי בית יקרים, כגון מזגן, מכונת כביסה, רהיטים ומכונית, כלולים ב'משא ומתן של שמחה', וכעין זה בסיידור בית יעקב ליעב"ץ דיני בין המצרים שער סור אות כ (עמ' שיב), ובשו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן פ וסימן פב, ובהליכות שלמה פרק יד סעיף כב, ובשו"ת הליכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנא ס"ק כט, בשם הגר"ש אלישיב, וכן הורה לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הליכות שלמה שם, שבמקום הצורך מותר לקנות כלי בית יקרים בתשעת הימים, אם יגיעו לביתו לאחר תשעה באב. ועיין תורת המועדים עמ' קמב, בשם הגר"ע יוסף, שכלי בית יקרים אינם בכלל 'משא ומתן של שמחה', ומותר לקנותם בתשעת הימים, אך טוב להחמיר שלא להביאם לבית, כיוון שיש בדבר שמחה. ועיין חזון עובדיה עמ' קסד, שיש להימנע בתשעת הימים מקניית מכונית חדשה שלא לצורך פרנסה.

9. עיין משנ"ב תקנא יא. ועיין משנ"ב שם יד, ומחצית השקל שם ח, שרווק שאין לו ילדים, יש בחתונתו מצווה, ואם לא ניתן לדחות את קניית הבגדים לכבוד חתונתו לאחר תשעת הימים, מותר לקנותם בתשעת הימים.

10. משנ"ב תקנא יא, ושער הציון שם יב, בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות ב.

11. בן איש חי שם.

פרק ו - מיעוט בשמחה ובמשא ומתן

דין מיוחד ישנו לבגדים ונעליים, שאין לקנותם בתשעת הימים; אף שאין הם כלולים באיסור 'משא ומתן של שמחה', אלא דין זה נובע מהאיסור לתפור נעליים ובגדים, כפי שיבואר להלן בפרק ¹².

12. רמ"א תקנא ז.

פרק ז רחצה

מן הדיון, מותר להתרחץ בתשעת הימים, אך נהגו יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד שלא לרחוץ את כל הגוף, בין במים חמים בין במים קרים; וכן שלא לרחוץ את הפנים, הידיים או הרגליים במים חמים¹. המנהג שלא להתרחץ הוא ברחצה של תענוג, אבל רחצה לצורך בריאות או לצורך הסרת לכלוך, מותרת². לכן אדם שהזיע, והזיעה מצעררת אותו, רשאי להתרחץ במים קרים או במים פושרים להסיר את הזיעה מגופו³, אך ימנע הנאתו, ויתכוון רק

1. רמ"א תקנא טז, ומשנ"ב שם, מטה יהודה לר"י עייאש סימן תקנא דין טז, עיין שו"ת רב פעלים חלק ד או"ח סימן כט ובן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות טז, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 206: ויש שנהגו. ועיין אור לציון ח"ג פרק כד תשובה ה, שמותר להשתמש בסבון לרחיצת הפנים, הידיים והרגליים, ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן עז, שחולק.
2. משנ"ב תקנא פח ושער הציון שם צד, וערוך השלחן תקנא לז. ועיין משנ"ב ושער הציון שם, שלצורך בריאות, מותר להתרחץ גם במים חמים. ועיין מעדני שלמה עמ' נז, בשם הגרש"ז אוירבך, שהשווה כל השנה מטעמי בריאות הגב, לא ישחה בתשעת הימים, ויחפש התעמלות אחרת.
3. עיין שו"ת שלמת חיים (תשע"ח) סימן שיג, עיין אגרות משה אבן העזר חלק ד סימן פד, עיין אמת ליעקב לגר"י קמינצקי על ארבעת חלקי השו"ע סימן תקנא הערה 514, עיין חזון עובדיה עמ' רמג, עיין תשובות והנהגות חלק ב סימן רס וחלק ד סימן קכט. והגר"י אריאל שליט"א הורה, שיש לרחוץ את הגוף במים קרים או במים פושרים, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 206, שכתב כעין זה, ועיין שם, שאדם שהדבר קשה לו, רשאי לרחוץ גופו במים חמים. ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף יח, שחולק וסובר שאף מי שהימנעות מרחצת גופו גורמת לו צער, אינו רשאי להתרחץ, מכיוון שתקנת חכמים היא להצטער בימים אלו על חורבן בית המקדש, ורק מי שמצטער מאוד וסובל סבל רב, רשאי להתרחץ במים קרים ללא סבון. ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רלז אות ד, ואור לציון חלק ג פרק כז שאלה ה, וחוט שני יום טוב עמ' שמו, וארחות רבנו חלק ב עמ' קסה, שכתבו כעין זה. ועיין חזון עובדיה עמ' רמז, שאדם המזיע ונודף ממנו ריח של זיעה עד שבני אדם הבאים בסביבתו מרגשים בו, רשאי להתרחץ משום כבוד הבריות.

להסרת הלכלוך מגופו⁴.

רבים מיוצאי ספרד נוהגים להימנע מרחצה רק בשבוע שחל בו תשעה באב⁵. מהם שנמנעים מרחצה בין במים חמים ובין במים צוננים⁶, ומהם שנמנעים מרחצה במים חמים בלבד⁷.

רחצה לצורך מצווה

רחצה לצורך מצווה מותרת, שכן מלכתחילה, לא נהגו להימנע מרחצה כאשר ההימנעות תגרום לאי קיום מצווה, ועוד שרחיצה לצורך מצווה אינה רחיצה לתענוג⁸. לכן מותר לאישה לרחוץ את גופה לקראת טבילה ולטבול במקווה, בסיום ימי נידותה⁹.

וכן מותר לגבר לטבול במקווה כדי להתפלל בטהרה ('טבילת עזרא') או לטבול לכבוד שבת, אך טבילות אלו מותרות רק למי שמקפיד בהן תמיד¹⁰.

4. הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 206.

5. רוח חיים (פלאגי) תקנא ז, חזון עובדיה עמ' רלח, אור לציון חלק ג פרק כז שאלה ה.

6. מטה יהודה לר"י עייאש סימן תקנא דין טז, עיין שו"ת רב פעלים חלק ד או"ח סימן כט וכן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות טז, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 206, אור לציון חלק ג פרק כז שאלה ה.

7. שלחן גבוה סימן תקנא ס"ק מח-מט, שכן המנהג בסלוניקי, חזון עובדיה עמ' רלח, ועיין שם שמותר ללכת לבריכה או לים גם בשבוע שחל בו תשעה באב, כיוון שמי הבריכה והים אינם חמים. ועיין כל המתאבל עליה עמ' צ, בשם הגר"ש אלישיב, שמים שהגוף אינו נהנה מחומם, נחשבים מים צוננים.

8. רמ"א תקנא טז, וביאור הגר"א שם.

9. רמ"א תקנא טז, ועיין משנ"ב שם צב, שההיתר הוא גם במים חמים.

10. עיין משנ"ב תקנא צה, ועיין שער הציון שם צח, שטבילה במים חמים אסורה, שכן זו רחיצה של תענוג. ועיין כף החיים תקנא קצ, וחזון עובדיה עמ' רמד, שאדם שקשה לו לטבול בצונן, או שאין מקווה עם מים צוננים, רשאי לטבול אף במים חמים, כיוון שאין כוונתו לשם תענוג. ועיין ישועות יעקב תקנא ג, ורוח חיים (פלאגי) תקנא ז, וכן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות טז, ואור לציון חלק ג פרק כז שאלה ה, שההיתר לטבול טבילת עזרא הוא רק למי שמקפיד בכך תמיד. ועיין אשל אברהם (בוטשאטש) סימן תקנא ד"ה עוד מצאתי טבילה, וקרא עלי מועד פרק ג הערה יד, בשם החזון איש, שטבילת עזרא מותרת אף למי שאינו מקפיד בה תמיד. ועיין ציץ אליעזר חלק יא סימן נז אות ב, שהנוהגים לטבול כל יום לפני התפילה, רשאים לטבול בתשעת הימים, ועיין קרא עלי מועד פ"ג הערה טו, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק.

זאת כיוון שטבילות אלו אינן טבילות חובה, ורק המקפיד בהן בקביעות, הרי הן כחובה עבורו, כעין נדר¹¹.

רחצה לכבוד שבת

לדעת הרמ"א והמשנה ברורה, גם לכבוד שבת, אסור לרחוץ את כל הגוף אלא רק את הראש, הפנים, הידיים והרגליים¹². זאת כיוון שדי ברחיצת אברים אלו כדי לקיים את עיקר מצוות הרחצה לכבוד שבת¹³. וכן פסקו כמה מחכמי דורנו¹⁴. אך המנהג הרווח הוא לרחוץ את כל הגוף במים קרים או במים פושרים לכבוד שבת¹⁵, כיוון שהרחצה לכבוד שבת היא מצווה¹⁶. ואף שהרמ"א החמיר בזה, בזמננו יש ברחצת הגוף כולו משום כבוד שבת יותר ממה שהיה בזמן הרמ"א, שכן בזמננו מקובל לרחוץ את הגוף כולו לקראת כל שבת, ואילו בעבר, רבים לא רחצו את כל גופם לכבוד שבת גם בשאר ערבי שבתות בשנה, ולא רק בערב שבת בתשעת הימים. ועוד שבזמננו רוב

11. עיין שלמי מועד עמ' תפג, בשם הגרש"ז אוירבך.

12. עיין רמ"א תקנא טז, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם צו, שאין להשתמש בסבון ברחצת אברים אלו, ועיין קרא עלי מועד פ"ג ס"ק יט, בשם החזון איש, שיותר להשתמש בסבון. ועיין משנ"ב תקנא פט, שכאשר ראש חודש אב חל בערב שבת, מותר להתרחץ כרגיל לכבוד שבת, ועיין ט"ז תקנא טז, שביאר טעם הדבר.

13. עיין שו"ע רס א. ועיין ט"ז תקנא טז.

14. עיין מעדני שלמה עמ' קעב, בשם הגרש"ז אוירבך, שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן עז, שמירת שבת כהלכתה פרק מב סעיף נב.

15. עיין משמרת שלום (קידנוב) סימן ס סעיף א, ומועדי ישרון עמ' 157, בשם הגר"ם פיינשטיין, ושו"ת רבבות אפרים ח"ג סימן שנ, בשם הגר"א הנקין, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 206, שמתירים לרחוץ את כל הגוף לכבוד שבת, ועיין תשובות והנהגות כרך ד סימן קכט, שמביא סמך למנהג זה. והגר"ם אריאל שליט"א כתב שכן הוא המנהג, אך יש לרחוץ את הגוף במים קרים או במים פושרים, מלבד הפנים, הידיים והרגליים, שהמנהג הוא לרחוץ במים חמים לכבוד שבת, עכ"ד. ועיין משמרת שלום שם, מועדי ישרון שם, בשם הגר"ם פיינשטיין, הלכות חגים לגר"ם אליהו שם, שמתירים לרחוץ את הגוף במים חמים לכבוד שבת, ועיין ערוך השלחן תקנא לו, שמבקר מנהג זה.

16. עיין משמרת שלום שם.

האנשים מתקלחים בתדירות גבוהה, וביטול הרחצה אחר כמה ימים שלא התרחצו בהם, פוגע בעונג השבת¹⁷.

רחצת קטנים

ילדים קטנים הרגילים להתרחץ בכל יום, יכולים להתרחץ כהרגלם¹⁸.

לימוד שחייה

הלומדים שחייה, יתכננו מראש את לימודי השחייה כך שלא יחולו בתשעת הימים¹⁹.

גזיזת ציפורניים

נחלקו אחרונים אם מותר לגזוז ציפורניים בשבוע שחל בו תשעה באב. יש אוסרים, כיוון שגזיזת ציפורניים היא כתספורת, האסורה בשבוע זה. ויש הסוברים שגזיזת ציפורניים אינה כתספורת, והיא מותרת²⁰. להלכה, יש

17. מועדי ישרון שם, בשם הגר"ם פיינשטיין. ועיין פסקי תשובות סימן תקנא אות נג, שבעלי הברית, שהם אבי הילד ואמו, המוהל והסנדק, מותרים לרחוץ את גופם לכבוד ברית המילה, וכן מותר להורים להתרחץ לכבוד פדיון בנם.

18. הגר"א אריאל שליט"א, ועיין אור לציון ח"ג פרק כז שאלה ה, וקרא עלי מועד פרק ג הערה טז, בשם הגרי"ש אלישיב. ועיין משנ"ב תקנא צג.

19. הגר"א אריאל שליט"א. ועיין שו"ת רב פעלים ח"ד סימן כט, שאין להתחיל ללמוד שחייה בתשעת הימים, אך אדם שהתחיל ללמוד שחייה לפני ימי בין המצרים, יכול להמשיך בכך בתשעת הימים, כיוון שאין זו רחיצה של תענוג, אך נכון להחמיר בזה ולדחות את הלימוד לאחר תשעת הימים, ולא התבאר שם מדוע ההיתר הוא רק למי שהתחיל ללמוד לפני ימי בין המצרים. ועיין שו"ת דבר חברון חלק א"ח סימן תקנה, שמתיר לילדים ללמוד שחייה בתשעת הימים. ועיין מסורת משה חלק ב עמ' קלד הערה רפז, שהגר"ם פיינשטיין הסתפק אם לימוד שחייה נחשב רחיצה שאינה של תענוג.

20. עיין משנ"ב תקנא כ, שהביא את מחלוקת האחרונים בעניין, ולא הכריע. ועיין ערוך השולחן תקנא לב, שהכריע להקל, כיוון שכאשר הציפורניים אינן גזוזות, עלולים להצטבר תחתיהן לכלוכים המהווים חציצה בנטילת ידיים, וכן הכריע להקל בחזון עובדיה עמ' רכז. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות יג, שאם הציפורניים ארוכות ויוצאות מחוץ לבשר, מותר לגזוזן, כיוון שעל פי הקבלה יש להקפיד שהציפורניים לא תהינה ארוכות יותר מבשר האצבע.

להימנע מגזיזת ציפורניים בשבוע שחל בו תשעה באב²¹. גזיזת ציפורניים לצורך מצווה, כגון לצורך טבילה או לכבוד שבת, מותרת לדעת כולם²².

21. הגר"י אריאל שליט"א. עוד הוסיף הגר"י אריאל שליט"א ואמר שכאשר הציפורניים גדולות מדי, מותר לגזזן משום כבוד הבריות.
22. משנ"ב תקנא כ.

פרק ח

אכילת בשר ושתיית יין

מצד הדין, מותר לאכול בשר ולשתות יין בתשעת הימים. אך יוצאי אשכנז נהגו שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בכל תשעת הימים¹, לזכר בשר הקרבנות ונסכי היין שהיו מקריבים על גבי המזבח, ובטלו בעוונותינו עם חורבן בית המקדש². יוצאי ספרד נהגו שלא לאכול בשר בכל תשעת הימים, מלבד בראש חודש אב, שאין נמנעים בו מאכילת בשר³. זאת כיוון שראש חודש נקרא "מועד", ואין להרבות בו במנהגי אבלות, ומצווה להרבות בו בסעודה⁴.

לגבי שתיית יין, נחלקו המנהגים בקרב יוצאי ספרד: יש המשווים את דין היין לדין הבשר, ונוהגים שלא לשתות יין בכל תשעת הימים מלבד בראש חודש⁵; ויש המקילים בכך ונמנעים משתיית יין רק בשבוע שחל בו תשעה באב⁶. ויש שאינם נמנעים משתיית יין גם בשבוע שחל בו תשעה באב⁷. וכל אחד יעשה

1. עיין שו"ע תקנ"ט, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תקנ"ט, שדין מיץ ענבים כדין יין. עיין חזון עובדיה עמ' קפח, שאדם שבירך בטעות על בשר או על יין, יטעם מהם מעט, כדי שברכתו לא תהיה ברכה לבטלה, ואין בטעימה זו חשש, שאין בה לא שמחה ולא ביטול האבלות. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף סא, שמותר לטעום את הבשר שהוכן לשבת, לוודא שטעמו ערב (עיין משנ"ב רנ ב), אך לא יבלע את הבשר, אלא יפלוט אותו מפיו לאחר הטעימה, ועיין חזון עובדיה עמ' קעה, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 202, שמתירים לטעום ולבלוע.

2. ערוך השלחן תקנ"א כג.

3. כף החיים תקנ"א כקה-קכו, חזון עובדיה עמ' קסט, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 201, אור לציון חלק ג פרק כו שאלה ג, נתיבי עם תקנ"א אות ב, ברית כהונה מערכת ר"ש אותיות ז-ח.

4. עיין שיירי כנסת הגדולה סימן תקנ"א הגהות בית יוסף אות כו, ופסחים ע"א, ושו"ע ת"ט א.

5. בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות טו: מנהג בגדאד, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 201. ועיין בן איש חי שם, שיש הנוהגים שלא לשתות יין גם בראש חודש.

6. רוח חיים פלאגי תקנ"א ה.

7. פרי האדמה הלכות תעניות פרק ה הלכה ו, שלחן גבוה תקנ"א לה, כף החיים תקנ"א קכו: מנהג

כמנהגו⁸. טעם המנהג להקל ביין יותר מאשר בבשר הוא כדי שלא להפסיד את ברכת "בורא פרי הגפן" שמברכים על היין⁹. ודווקא ביין חששו להפסד הברכה, מכיוון שכאשר שותים יין בתוך הסעודה, מברכים עליו, מה שאין כן בבשר, שאין מברכים עליו כאשר אוכלים אותו בתוך הסעודה.

בשר עוף ותבשיל של בשר

המנהג שלא לאכול בשר הוא בין בבשר בהמה ובין בבשר עוף. ואין אוכלים אף תבשיל של בשר שהוציאו ממנו את הבשר, ונשאר בו רק טעם של בשר¹⁰. אבל מותר לבשל מאכל פרווה בסיר בשרי ולאוכלו בתשעת הימים¹¹.

אכילת בשר לצורכי בריאות

כאשר מצב הבריאות מצריך זאת, מותר לאכול בשר בתשעת הימים, ובמצב זה עדיף לאכול בשר עוף, שאיסורו קל יותר. לכן אדם חולה, אפילו במידה מועטה, או יולדת בשלושים הימים הראשונים לאחר הלידה, או מעוברת שקשה לה להימנע מאכילת בשר, או אישה מניקה שחסרון הבשר פוגע באיכות החלב שלה, רשאים לאכול בשר¹². ומכל מקום, מיום ז' באב ראוי שלא לאכול בשר, כיוון שביום זה נכנסו הגויים להיכל¹³.

ירושלים, ברית כהונה מערכת הרי"ש אות ח, חזון עובדיה עמ' קעד, אור לציון חלק ג פרק כו אות ח: יש נוהגים.

8. כף החיים שם.

9. כנסת הגדולה סימן תקנא הגהות בית יוסף אות כו.

10. עיין שו"ע תקנא י', ומשנ"ב שם, וכף החיים שם קמב. ועיין חזון עובדיה עמ' קעד, שמותר לאכול מרק העשוי מאבקת מרק בשרית, כיוון שאבקת מרק שונה מאוד מעוף, ואין היא כלולה במנהג, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 201, ומשמע שאוסר.

11. עיין משנ"ב תקנא סג, חזון עובדיה עמ' קעב. עיין שו"ת שבט הקהתי ח"ד סימן קנא, שמותר לתת מעט יין בתבשיל או בעוגה, כל שטעם היין אינו מורגש, ועיין שער הציון תקנא סח.

12. רמ"א תקנא ט, ומשנ"ב שם ס"ק סא וס"ק סד, וערך השלחן תקנא כו, ואור לציון חלק ג פרק כו שאלה ו.

13. משנ"ב תקנא סא, ועיין שם, שחולה אינו צריך להימנע מאכילת בשר משבעה באב, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 201, שחולק.

אכילת בשר ותבשילים בשריים שנשארו משבת

בשר ותבשילים בשריים שנשארו משבת, יש פוסקים הסוברים שמותר לאוכלם בתשעת הימים. זאת כיוון שאם לא יאכלו אותם בימי השבוע, יהיה בכך הפסד, ויש חשש שלהבא אנשים יצמצמו בהכנות לשבת כזו, כדי שלא לזרוק את השאריות, ותהיה בכך פגיעה בכבוד השבת; ואם כן אכילת השאריות היא כאכילת מצווה, המותרת¹⁴. מנהג יוצאי אשכנז הוא שלא לסמוך על דעה מקלה זו, כיוון שפוסקים רבים סוברים שאכילה הגורמת בעקפיץ למצווה, אינה נחשבת אכילת מצווה המתירה אכילת בשר בימים אלו¹⁵. ויש מחכמי ספרד שכתבו שהמקל כדעה זו, יש לו על מי לסמוך¹⁶.

אכילת בשר לילדים קטנים

המנהג שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין הוא גם לילדים קטנים¹⁷, ושני טעמים לכך: האחד הוא לחנכם במצוות, והשני, להשרות אווירה של צער ואבלות. ישנו הבדל הלכתי בין שני הטעמים: לפי הטעם הראשון, האיסור הוא רק על ילדים שהגיעו לגיל חינוך לאבלות על החורבן (סביב גיל תשע¹⁸), אך לפי הטעם השני, האיסור הוא גם על ילדים שלא הגיעו לגיל חינוך לאבלות

14. עיין שו"ת קול אליהו סימן מה, וכתר שם טוב (גאגין) חלק ה עמ' 46. ועיין קול אליהו שם, שכתב טעמים נוספים להיתר זה; שבשר זה הוא שיירי מצווה, ועוד שדבר שנאסר (לפני שבת) והותר (בשבת), יש מקום לומר שאינו חוזר ונאסר, כמבואר בחולין יז א.

15. שערי תשובה סימן תקנא ס"ק כז, פתחי תשובה יורה דעה סימן שמא ס"ק יב, שו"ת מהר"ם שיק אורח חיים סימן רפו, ערוך השלחן תקנא כד.

16. חזון עובדיה עמ' קעז, עיין אור לציון חלק ג פרק כו שאלה ז, שמקל בזה כאשר לא ניתן להקפיא את השאריות או לתת אותם לילדים קטנים. ועיין להלן, שיש הסוברים שבסעודת מלווה מלכה יש להקל כדעה זו, ומותר לאכול בה בשר שנשאר מסעודות השבת.

17. משנ"ב תקנא ע, על פי אליהו רבה ודגול מרובה.

18. עיין פסקי תשובות סימן תקנא הערה 301. ועיין ירושלים במועדיה עמ' ריט, שכתב שקטן שלא הגיע לחינוך לאבלות החורבן הוא קטן שאינו מבין מהי ירושלים, מהו בית המקדש, ומה חסר לנו היום.

על החורבן¹⁹. יש להחמיר כשני הטעמים, ולא לתת בשר ויין גם לילדים שלא הגיעו לגיל חינוך לאבלות על החורבן²⁰. אך מותר לתת בשר לילדים עד גיל שלוש, שכן עד גיל זה, החוסן הגופני אינו מבוסס, ואכילת בשר נצרכת לחיזוק הגוף²¹.

יש המתירים לילדים יוצאי ספרד שלא הגיעו לגיל מצוות לאכול בשר בכל תשעת הימים, כיוון שילדים קטנים זקוקים למזון מזין לצורך גדילתם, ולא מצאנו מקור לכך שבארצות ספרד החמירו במנהג שלא לאכול בשר גם לילדים קטנים²². אף לדעה זו, טוב להחמיר ולאסור אכילת בשר לילדים בשנה שלפני בר המצווה או בת המצווה²³.

19. עיין משנ"ב תקנא פא, ושער הציון שם צא, וחנוך לנער פרק כא הערה ה. ועיין משנ"ב מהדורת ביצחק יקרא סימן תקנא משנ"ב ס"ק ע, בשם מרן הרב קוק זצ"ל, שאף שבדרך כלל אין מחנכים קטנים לאבלות, לאבלות החורבן מחנכים אותם, כדי שגם קטנים יזכו לראות בבניין ירושלים, כי כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה לא רק מצד 'מידה כנגד מידה', אלא גם בדרך הטבע: אדם שמצטער על קלקולו של דבר מסוים, שמח כשהדבר בא על תיקונו.

20. עיין משנ"ב סימן תקנא ס"ק ע וס"ק פא, ושער הציון שם צא, וערוך השלחן תקנא כו, וחנוך לנער פרק כא הערה ה, והליכות שלמה פרק יד הערה 28. מה שהקל הרמ"א לקטן שלא הגיע לחינוך לאבלות על החורבן לשתות את יין ההבדלה (כפי שיבואר להלן), זהו משום שיי ההבדלה הוא יין של מצווה, אך יין שאינו של מצווה, גם קטן שלא הגיע לחינוך אינו רשאי לשתות. ועיין שער הציון שם עו, שלדעת המגן אברהם והחיי אדם, האיסור הוא מדין חינוך, ולדבריהם ילדים מתחת גיל תשע, שלא הגיעו לגיל חינוך לאבלות על החורבן, רשאים לאכול בשר ולשתות יין. ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רלו, ואור לציון ח"א סימן לח, וירושלים במועדיה עמ' רז, שפסקו כדעת המגן אברהם.

21. עיין קרא עלי מועד פרק ה הערה יא, בשם הגר"ש ואזנר. ועיין חנוך לנער פרק כא הערה ה, שמתיר לתת בשר לילדים עד גיל חינוך למצוות (גיל שש בערך). ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 28, שהגרש"ז אורבך אסר להאכיל ילדים בני שלוש בבשר, כאשר לא היה צורך מיוחד בכך. עיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רלו, שמקל לתת בשר **עוף** לילדים הקטנים מגיל בר מצווה, ועיין עיין אשרי האיש חלק ג פרק סט אות כח, שמקל בזה רק עד גיל חינוך, ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 28, שאוסר בשר עוף גם לילדים הקטנים מגיל חינוך.

22. אור לציון חלק א סימן לח, חזון עובדיה עמ' קצ, ועיין שם שמביא טעם נוסף להקל, שיש הסוברים שמותר להאכיל קטן דבר שאסור מצד מנהג, כאשר יש בדבר צורך לקטן; ומדבריו שם נראה שהדבר מותר גם ליוצאי אשכנז. ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רלו, שיוצא אשכנז המקל לתת לקטנים בשר בהמה, יש לו על מי לסמוך.

23. חזון עובדיה עמ' קצ.

יין של מצווה

יין של מצווה אינו כלול במנהג, לכן המבדיל במוצאי שבת חזון, ישתה את יין ההבדלה; זוהי דעת מרן השלחן ערוך, וכך נוהגים יוצאי ספרד²⁴. הרמ"א חולק במקצת על השלחן ערוך. לדבריו, אמנם יין של מצווה אינו כלול במנהג, אך כאשר ישנה דרך לקיים את המצווה מבלי לשתות יין, יש להחמיר ולהימנע משתיית היין. מצד דיני ההבדלה, אין חובה שהמבדיל עצמו ישתה את היין, אלא די בכך שאחד השומעים ישתה את היין, ואפילו הוא קטן, ובלבד שהגיע לגיל חינוך לברכות. ואם כן, כיוון שאפשר לקיים את מצוות הבדלה בשתיית היין על ידי קטן, הרמ"א סובר שאין למבדיל לשתות את היין בעצמו, אלא עליו לתת את היין לקטן שהגיע לגיל חינוך לברכות (גיל שש בערך), אך לא הגיע לחינוך לאבלות על בית המקדש (גיל תשע בערך²⁵). בכך מתקיימת מצוות הבדלה כראוי, וגם אין מבטלים את המנהג שלא לשתות יין בתשעת הימים. כאשר אין בנמצא ילד קטן, מודה הרמ"א לשלחן ערוך שהמבדיל צריך לשתות את היין, כיוון שיש זה הוא יין של מצווה, ואין דרך לקיים את המצווה מבלי לשתות²⁶.

אכילת בשר ושתיית יין בשבת ובסעודת מצווה

בשבת החלה בתוך תשעת הימים, אוכלים בשר ושותים יין כרגיל, וכן בסעודת מצווה כסעודת ברית מילה, פדיון הבן וסיום מסכת, מותר לאכול בשר ולשתות יין, כיוון שהאכילה בסעודה זו היא מצווה. ההיתר לאכול

24. שו"ע תקנא י', כף החיים תקנא קעב, חזון עובדיה עמ' קעו, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 202. ועיין משנ"ב תקנא עא, וכף החיים שם, וחזון עובדיה שם, והלכות חגים שם, שבתשעת הימים אין לברך ברכת המזון על הכוס (גם כאשר יש זימון), כיוון שבכל ימות השנה נוהגים כדעה שאין חובה לברך את ברכת המזון על הכוס.

25. עיין פסקי תשובות תקנא הערה 301.

26. רמ"א תקנא י', ומשנ"ב שם. ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף כז, שהגרש"ז נהג לשתות את יין ההבדלה בעצמו, כיוון שקשה לשער איזה קטן הגיע לגיל חינוך לברכות, ולא הגיע לגיל חינוך לאבלות על החורבן.

בשר ולשתות יין בסעודת מצווה הוא רק לאנשים השייכים לסעודה, שהם קרובי בעל השמחה וחבריו, אבל אנשים שבאים לסעודה רק כדי לאכול בשר ולשתות יין, אינם רשאים לעשות כן²⁷.

בסעודת מצווה החלה בשבוע שחל בו תשעה באב, מחמירים יותר, ורק בעלי השמחה, בני המשפחה הקרובים ועשרה אנשים נוספים רשאים לאכול בשר ולשתות יין, וכל שאר המשתתפים בסעודה אינם רשאים לכך²⁸.

אכילת בשר בסעודת מלווה מלכה

סעודת מלווה מלכה, יש הסוברים שמותר לאכול בה בשר, כיוון שסעודה זו היא סעודת מצווה²⁹. אך דעת רוב הפוסקים שאין לאכול בשר בסעודת מלווה מלכה³⁰, כיוון שההיתר לאכול בשר בסעודת מצווה הוא רק בסעודת

27. רמ"א תקנא י, ומשנ"ב שם עו. ועיין משנ"ב שם עב, שבסעודת מצווה מותר לברך ברכת המזון על כוס יין ולשתותה, כיוון שגם שתייה זו נחשבת חלק מהסעודה. ועיין משנ"ב שם עג, שאין לעשות סעודה בסיום מסכת רק בשביל להתיר אכילת בשר ושתיית יין, ועל עורך הסיום לשער אם היה עושה סעודת סיום אילו הסיום היה מזדמן בתקופה אחרת בשנה. ועיין שם, שאין לזרז או לעכב את הלימוד כדי לעשות סיום בתשעת הימים. ועיין חזון עובדיה עמ' קצח, ונטעי גבריאל פרק מא סעיף ו, שיש מגדולי החסידות הסוברים שיש מעלה רוחנית בעשיית סיום בתשעת הימים, ומותר לכוון את הלימוד כדי שהסיום יהיה בתשעת הימים. והגר" אריאל שליט"א כתב שבישיבות, מתאמצים רבים לסיים את המסכת הנלמדת עד סוף הזמן, שחל בימים אלו, ומותר למסיים ולחבריו בישיבה לערוך סעודה לכבוד הסיום, ולאכול בה בשר ולשתות בה יין. ועיין אהלי הלכה פסח פרק ח, שם מבואר מהו הלימוד שסעודה הנעשית בסיומו היא סעודת מצווה.

28. רמ"א תקנא י, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, ש'בני המשפחה הקרובים' הם אלו שפסולים לעדות מחמת קרבתם לבעלי השמחה, כמבואר בשו"ע חושן משפט סימן לג. ועיין משנ"ב תקנא עז, שכאשר תשעה באב חל בשבת ונדחה ליום ראשון, השבוע הסמוך לתשעה באב אינו נחשב שבוע שחל בו תשעה באב לעניין זה (עיין פרק ט הערה 6). ועיין חזון עובדיה עמ' קצח, שהמהלך, הסנדק ואבי הבן, רשאים לאכול בשר בכל יום המילה ולא רק בסעודת הברית, כיוון שיום הברית הוא כיום טוב עבורם.

29. כל הכתוב לחיים לגר"ח מוולוז'ין עמ' קצא. ועיין הר המוריה לאדר"ת אות סה, שמתיר לאכול בשר בסעודת מלווה מלכה רק למי שרגיל לקיימה בבשר.

30. עיין כף החיים תקנא קמד, שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן כא אות ד, קרא עלי מועד פרק ה הערה ב, בשם החזון איש, תורת המועדים פרק ה סעיף מו.

מצווה שרגילים לאכול בה בשר, ובסעודת מלווה מלכה, רבים וטובים אינם רגילים לאכול בשר³¹.

יוצאי ספרד המקפידים כל השנה לאכול בשר בסעודת מלווה מלכה, רשאים לאכול בסעודת מלווה מלכה בשר שנשאר משובת. זאת כיוון שכמבואר לעיל, יש הסוברים שמותר לאכול בתשעת הימים בשר שנשאר משובת, ולעניין סעודת מלווה מלכה, שיש מצווה באכילתה, סומכים על דעה זו למי שמקפיד בכך כל השנה³². ויוצאי אשכנז נוהגים שלא להקל כדעה זו³³.

31. קובץ הלכות לגר"ש קמניצקי פרק ט הערה כד.
32. כף החיים תקנא קמד, חזון עובדיה עמ' קעז, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 202, אור לציון חלק ג פרק כו הערה ז.
33. הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 202, עיין אשרי האיש עמ' תסז, יד בבין המצרים פרק יז סעיף יא, בשם הגר"נ קרליץ, קובץ הלכות לגר"ש קמניצקי פרק ט סעיף כא.

פרק ט

כיבוס, לבישת בגדים מכובסים ולבישת בגדי שבת

כיבוס

בשבוע שחל בו תשעה באב, אסור לכבס בגדים, מצעים, מגבות ומפות¹, כדי למעט בשמחה². יוצאי אשכנז נוהגים שלא לכבס כבר מראש חודש אב³, כדי למעט בשמחה כבר מראש חודש⁴, אך יוצאי ספרד נוהגים כפי עיקר הדין,

1. שו"ע תקנא ג. ועיין רמ"א שם ומשנ"ב שם לב, שכיבוס של מצווה מותר, לכן אדם שאין לו בגד נקי לשבת, רשאי לכבס לכבוד שבת, וכן מותר לכבס בגד לבן לצורך ספירת שבעה נקיים. ועיין שו"ע הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנא הערה נט, בשם הגר"ש אלישיב והגר"ח קנייבסקי, שמותר להפעיל מכונת כביסה לפני ראש חודש אב, אף שהכביסה תמשיך להתכבס בראש חודש. ועיין כל המתאבל עליה עמ' קמח, בשם הגרש"ז אוירבך והגר"ש אלישיב, וירושלים במועדיה עמ' רב, שמותר לכבס כתם מבגד, ועיין ארחות רבנו ח"ב עמ' קסד, ואור לציון חלק ג פרק כז שאלה א, שאוסרים. ועיין חזון עובדיה עמ' רי, ואור לציון חלק ג פרק כז שאלה א, וקובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כט, בשם הגר"ש ואזנר, שצחצוח נעליים אינו נחשב כיבוס והוא מותר, ועיין שו"ת שלמת חיים (תשע"ח) סימן שיב, שאוסר, ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף יז, שאין בדבר איסור ברור, אך נהגו למעט בצחצוח הנעליים, מלבד לכבוד שבת. ועיין חזון עובדיה עמ' רמח, שמותר לשטוף את רצפת הבית בתשעת הימים.
2. תרומת הדשן סימן קנב, עיין פרי מגדים אשל אברהם סימן תקנא ס"ק יב, ועיין שם שמסיבה זו, אסור למסור בגדים לגוי שיכבס אותם עבור הישראל, כמבואר ברמ"א תקנא ג. ועיין משנ"ב תקנא כא.
3. רמ"א תקנא ג. ועיין ברית כהונה מערכת רי"ש אות ט, שנהגו בג'רבא להימנע מכיבוס בכל תשעת הימים, מלבד בראש חודש.
4. כלבו סימן סב ד"ה משנכנס אב.

ונמנעים מכיבוס רק בשבוע שחל בו תשעה באב⁵.

כאשר תשעה באב חל בשבת, והתענית נדחית ליום ראשון, השבוע הסמוך לתשעה באב אינו נחשב כשבוע שחל בו תשעה באב, ומותר ליוצאי ספרד לכבס את בגדיהם בשבוע זה⁶.

כיבוס בגדי ילדים

גם כיבוס בגדי ילדים אסור⁷, אך דינם קל מבגדי מבוגרים בכך שגם יוצאי אשכנז נמנעים מכיבוסם רק בשבוע שחל בו תשעה באב, שבו הכיבוס אסור מן הדין. אך קודם לכן, מראש חודש אב, שבו האיסור הוא רק מחמת מנהג, נוהגים לכבסם אם יש צורך בכך⁸.

בגדי ילדים קטנים שאינם מקפידים על ניקיון בגדיהם, ומתלכלכים בתדירות (עד גיל שש בערך), אינם כלולים באיסור, ומותר לכבסם גם בשבוע שחל בו תשעה באב, כיוון שאין שמחה בכיבוסם⁹. כאשר מכבסים בגדי ילדים קטנים,

5. שו"ע תקנא ג, חזון עובדיה עמ' רכט. ועיין חזון עובדיה עמ' רלז, שאסור ליוצא אשכנז לתת את בגדיו ליוצא ספרד כדי שיכבס עבורו את בגדיו לפני שבוע שחל בו תשעה באב.

6. עיין שו"ע תקנא ד, שהביא בסתם את דעת הרא"ש שכאשר תשעה באב חל בשבת ונדחה ליום ראשון, אין דין שבוע שחל בו תשעה באב, ולאחר מכן הביא בשם "יש אומרים" את דעת הסמ"ג, שהשבוע הסמוך לתשעה באב נחשב כשבוע שחל בו תשעה באב. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות יב, וחזון עובדיה עמ' רכג, שהלכה כרא"ש, כיוון שהשולחן ערוך סתם כדעתו. ועיין פרי מגדים סימן תקנא אשל אברהם ס"ק לה, שחולק וסובר שלעניין דברים האסורים מן הדין בשבוע שחל בו תשעה באב, יש להחמיר כדעת הסמ"ג, שהשבוע הסמוך לתשעה באב נחשב כשבוע שחל בו, ולעניין הדברים האסורים מחמת מנהג, יש להקל כדעת הרא"ש, שהשבוע הסמוך לתשעה באב אינו נחשב כשבוע שחל בו (עיין פרק ח הערה 28). ליוצאי אשכנז אין כמעט משמעות למחלוקת זו, כיוון שבלאו הכי הם מחמירים שלא לכבס ושלא להסתפר כל תשעת הימים.

7. שו"ע תקנא יד.

8. עיין משנ"ב תקנא פב, שהביא מחלוקת בעניין זה בין האליה רבה, שאוסר, לח"י אדם, שמתיר, ועיין חנוך לנער פרק כא סעיף א, שפסק להקל כח"י אדם.

9. עיין רמ"א תקנא יד, שנוהגים להקל בבגדי קטנים, ועיין קרא עלי מועד פרק ד הערה ד, בשם הגר"ם פיינשטיין והגר"ן קרליץ, וירושלים במועדיה עמ' רב, שהכוונה לקטנים שאינם מקפידים על ניקיונם, וכעין זה נכתב באור לציון ח"ג פרק כז הערה א. ועיין ח"י אדם כלל קלג סעיף יח,

אסור להוסיף למכונה בגדי מבוגרים¹⁰, כיוון שאיסור הכביסה אינו רק מחמת הטורח, אלא גם מחמת השמחה בניקיון הבגדים.

לבישת בגדים מכובסים

לא רק כיבוס אסרו חכמים בשבוע שחל בו תשעה באב, אלא גם לבישת בגדים מכובסים, כיוון שלבישת בגד מכובס מעוררת הרגשת רענונות והתחדשות. יוצאי אשכנז נוהגים שלא ללבוש בגדים מכובסים כבר מראש חודש אב, ויוצאי ספרד נוהגים כפי עיקר הדין, ונמנעים מלבישת בגדים מכובסים רק בשבוע שחל בו תשעה באב¹¹. כשם שאין לובשים בגדים מכובסים, כך גם אין משתמשים במגבות מכובסות, במצעים מכובסים ובמפות שולחן מכובסות¹². מותר ללבוש בגדים מכובסים כגופייה, בגד תחתון וגרביים, שמניעת החלפתם גורמת צער בשל הזיעה שעליהם¹³.

הכנת בגדים שאינם מכובסים

בזמננו, שרגילים להחליף בגדים בתדירות גבוהה, הליכה עם אותו הבגד כמה ימים כרוכה באי נעימות. לכן לפני ראש חודש אב (למנהג יוצאי אשכנז), או

ובן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות ו, שכוונת הרמ"א לילדים עד גיל שלוש, ועיין אור לציון שם, שהיום, שמקפידים יותר על ניקיון בגדי הילדים, יש להקל עד גיל שש-שבע, ועיין חזון עובדיה עמ' רכז, שהסתפק האם ההיתר הוא עד גיל שלוש או עד גיל שש. ועיין פרי מגדים אשל אברהם תקנא לט, שכוונת הרמ"א להקל עד גיל בר מצווה. ועיין אור לציון ח"ג פרק כז הערה א, שגם יוצאי ספרד נוהגים בזה כרמ"א.

10. ירושלים במועדיה עמ' רב.

11. עיין שו"ע ורמ"א תקנא ג, חזון עובדיה עמ' רכט, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 205. ועיין משנ"ב תקנא מד, שאסור גם ללבוש בגדים מוגהצים.

12. שו"ע תקנא ג. ועיין שו"ת רבבות אפרים חלק א סימן שע, שהעלה כמה סברות מדוע יש שמשתמשים במגבות מכובסות בתשעת הימים.

13. שמעתתא דמשה סימן תקנא אות יז, הליכות שלמה פרק יד סעיף יב, חזון עובדיה עמ' רכט, קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כז, בשם הגר"ש ואזנר. ועיין שמעתתא דמשה סימן תקנא ס"ק יט, שההיתר ללבוש בגדי זיעה מכובסים הוא בדיעבד, ולכתחילה יש להכין בגדי זיעה מבעוד מועד, כפי שיבואר בסמוך, ועיין קובץ מבית לוי שם, שחולק.

פרק ט - כיבוס, לבישת בגדים מכובסים ולבישת בגדי שבת

לפני שבת חזון (למנהג יוצאי ספרד), רבים נוהגים ללבוש הרבה מבגדיהם, כל בגד למשך כשעה, כדי להפיג מהבגד את רעננותו מן הכיבוס; וכך בגדים אלו אינם נחשבים בגדים מכובסים, ואפשר ללבושם בימים שאסור ללבוש בהם בגדים מכובסים¹⁴.

לכלוך בגד לשם לבישתו

אדם שלא לבש את בגדיו מראש וברצונו להחליף בגד, רשאי לקחת בגד מכובס ולהניחו על רצפה מאובקת או בין בגדים מלוכלכים, וכך תפוג ממנו רעננותו מן הכיבוס, ומותר יהיה ללבושו¹⁵. הנחה סמלית של הבגד על הרצפה לרגע קט, אינה מועילה להתיר את לבישתו.

מצעים מכובסים לאורחים

שימוש במצעים מכובסים שלא לשם תענוג אלא כדי להימנע ממיאוס, מותר. לכן אדם המארח אורחים בביתו או בתי מלון המשכירים חדרי לינה, רשאים להציע את המיטות במצעים מכובסים, כיוון שרוב בני האדם מרגישים מיאוס בשינה על מצעים שאחרים ישנו בהם¹⁶.

14. בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות ו, כף החיים תקנא צ, הליכות שלמה פרק יד סעיף יד, חזון עובדיה עמ' רכט ואילך. ועיין הליכות שלמה שם הערה 45, שאין ליתן שיעור מדויק לזמן שיש ללבוש את הבגד כדי שלא ייחשב בגד מכובס, והעיקר שתתבטל מהבגד הנאת כיבוסו. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 206, שאין ללבוש בשבת בגדים שניכר עליהם שהם בגדי יום חול כדי שיהיה ניתן ללבוש אותם בימי החול, משום הכנה מקודש לחול. אך אם לא ניכר על הבגדים שהם בגדי יום חול, אפשר ללבוש בליל שבת בגד אחד, ולמחרת בבוקר ללבוש בגד אחר, ולאחר שינת הצהריים ללבוש בגד אחר, ואת הבגדים הללו ניתן ללבוש בימות החול.

15. עיין שו"ת מנחת יצחק חלק י סימן מד, עיין חזון עובדיה עמ' רלב, עיין תשובות והנהגות חלק ה סימן קע. ועיין אור לציון חלק סימן פרק כז שאלה א, שחולק וסובר שהנחת בגד על רצפה מלוכלכת אינה מועילה, כיוון שבאופן זה הבגד אינו מאוס כבגד שאדם לבשו ויש בו זיעה. ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' קסה, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 205, שדי לקמט את הבגד מעט. 16. ציץ אליעזר חלק יג סימן סא.

גיהוץ

יש סוברים שגיהוץ בגדים נחשב לסיום תהליך הכיבוס, וגם הוא נאסר¹⁷, ויש סוברים שגיהוץ לא נאסר, ולדבריהם מותר לגהץ אף בשבוע שחל בו תשעה באב¹⁸. להלכה, גיהוץ אסור, אך אדם שהבגד היחיד שיש לו מקומט עד שהוא מתבייש ללבושו, רשאי לגהצו, משום כבוד הבריות¹⁹.

לבישת בגדי שבת

בתשעת הימים אין לובשים בגדי שבת בימות החול, זאת כדרך אבלים, שאינם לובשים בגדים חגיגיים בימי אבלם. גם כאשר משתתפים באירוע של מצווה, כגון בברית מילה, אין לובשים בגדים חגיגיים, מלבד בני המשפחה הקרובים ביותר לרך הנימול, המוהל, הסנדק והאישה המביאה את התינוק למי שמוסר אותו לאבי הבן ('קוטר')²⁰. המוסר את התינוק לאבי הבן ('קוטר') אינו לובש בגדי שבת, כיוון שאצל הגברים, יש מהם מי שמל את התינוק ומי שאוחז אותו בשעת המילה ('סנדק'), ולכן מסירת התינוק לאבי הבן אינה נחשבת שותפות חשובה. אך בקרב הנשים, שמסירת התינוק היא שותפותן היחידה במצווה, היא נחשבת שותפות חשובה, ושותפות כזו מתירה ללבוש בגדי שבת²¹. ויש

17. אור לציון חלק ג פרק כז שאלה ב, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 204, כל המתאבל עליה עמ' קמט, בשם הגר"ש אלישיב, ירושלים במועדיה עמ' ר.

18. חזון עובדיה עמ' רלח.

19. הגר"י אריאל שליט"א.

20. רמ"א תקנא א, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, והליכות שלמה פרק יד סעיף ט, שבני המשפחה הקרובים הם הורי התינוק, אחיו ואחיותיו, הסבים והסבתות. ועיין כף החיים תקנא ט, שההיתר הוא ללבוש בגדי שבת, אך אסור ללבוש בגדים חדשים, ועיין חזון עובדיה עמ' רלד, שמתיר ללבוש בגדים חדשים עד שבוע שחל בו תשעה באב. ועיין אליה רבה שם ס"ק כז, המתיר גם ל'קוטר' מן הגברים ללבוש בגדי שבת. ועיין כף החיים שם ס"ק ז, שדין פדיון הבן שווה לברית מילה. ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 25, שבכל מקום שהתירו ללכת עם בגדי שבת, ההיתר כולל גם הליכה בבגדים מכובסים, ועיין חזון עובדיה עמ' רלד, האוסר ללבוש בגדים מכובסים ומוגהצים לכבוד ברית מילה, בשבוע שחל בו תשעה באב. הגר"י אריאל שליט"א פסק שמותר ללבוש חולצה לבנה לכבוד ראש חודש, ועיין ירושלים במועדיה עמ' קצז.

21. פמ"ג סימן תקנא אשל אברהם ס"ק ג.

פרק ט - כיבוס, לבישת בגדים מכובסים ולבישת בגדי שבת

נוהגים שכל הקרובים שהיו לובשים בגדי שבת אילו הברית הייתה בזמן אחר בשנה, רשאים ללבוש בגדי שבת גם בברית הנערכת בתשעת הימים. זאת כיוון שאם ילבשו הקרובים בגדי חול, ייגרם להורי הרך הנימול צער מכך שבני המשפחה הקרובים אליהם אינם יכולים להשתתף בשמחתם באופן מלא²²; ומי שנוהג כדעה זו, אין למחות בידו²³.

22. שערי תשובה תקנא ג.

23. קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' לו, בשם הגר"ש ואזנר.

פרק י

אריגה ותפירה

מראש חודש אב, נוהגים שלא למתוח את חוטי השתי על נול האורגים¹, וסמכו בתלמוד הירושלמי מנהג זה על הפסוק "כִּי הַשְּׁתוֹת יִהְיֶה" ². שְׁתוֹת הן יסודות, והן רומזות לאבן השתייה שהייתה בקודש הקודשים, שממנה הושתת (נוסד) העולם. על כן בימים שנהרסה אבן השתייה, אין עוסקים ביצירת תשתית הבגד, על ידי מתיחת חוטי השתי על נול האורגים.

יצירת בגד חדש מסמלת את היכולת האנושית לפתח את העולם. צמר כבשים הוא חומר גלם חסר צורה, ובעזרת התבונה והעמל האנושיים, הוא הופך לבגד יפה שמגן על האדם מחום ומקור, ועוטה עליו כבוד והדר. פיתוח העולם הוא דבר חיובי, אך הוא צריך להיות מכוון לתכליתו, המגולמת באבן השתייה – העמדת יסודות העולם על אדני הקודש. בימים שנחרב בהם בית המקדש מחמת שכחת דבר ה', שכחת הקודש והעמדתו בשולי החיים, אנו עוצרים מעט את פיתוח עולם החומר. זאת כדי להיזכר שפיתוח זה צריך להיות מכוון לקודש הקודשים, להיות אמצעי הבא לשרת את עולם הקודש, ואין הוא תכלית לעצמו; ועל אחת כמה וכמה שאל לו לפיתוח עולם החומר לסתור את עולם הקודש, ולהרבות חושך וטומאה.

1. שו"ע תקנ"ח.

2. תהילים י"א ג. ירושלמי תענית פרק א הלכה ו.

אריגה עצמה אסורה גם היא, וכן אסורות טוויית חוטים לאריגה, רקמה, סריגה ותפירת בגדים חדשים או נעליים חדשות³. כשם שאסור לתפור בגדים חדשים, כך גם אסור לקנות בגדים חדשים או נעליים חדשות⁴.

3. שו"ע תקנא ז', ומשנ"ב שם, וכף החיים תקנא טו-טז, ואור לציון חלק ג פרק כו שאלה ב. ועיין שו"ע שם, שגם עשיית נעליים חדשות אסורה. ועיין רמ"א תקנא ז', ומשנ"ב שם, וכף החיים שם קט, שחייט שהזמינו אצלו בגד לפני ראש חודש אב, רשאי לתופרו גם אחרי ראש חודש אב, עד שבוע שחל בו תשעה באב, ועיין חזון עובדיה עמ' רז. ועיין כף החיים שם קז, שמותר לתפור בגד שנקרע או להטליא טלאי על בגד. ועיין שו"ת בצל החכמה חלק ד סימן נד, ואור לציון חלק ג פרק כו שאלה ב, שבנות הלומדות תפירה, מותרות לתפור חתיכות בד שאין בדעתן להשלימן לבגד, ועיין שמענתא דמשה סימן תקנא אות כב, שאוסר, ועיין חזון עובדיה עמ' רט. ועיין משנ"ב תקנא מו, שמותר לתפור בגד לצורך נישואין של בחור רווק.
4. רמ"א תקנא ז'. ועיין אור לציון חלק ג פרק כו אות ב, שאם מחיר הבגדים עתיד לעלות לאחר תשעת הימים, מותר לקנותם בתשעת הימים, כדי למנוע הפסד. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן פ, שמי ששכח לקנות נעלי בד לתשעה באב, רשאי לקנות נעליים בתשעת הימים, כיוון שקשה ללכת יחף, ועיין כף החיים תקנא צו, שאם אפשר, יחדש אותם לפני שבוע שחל בו תשעה באב.

פרק יא בניין של שמחה ונטיעה של שמחה

בניין של שמחה

מראש חודש אב ועד תשעה באב, אין בונים בניין של שמחה. 'בניין של שמחה' הוא בניין שבנייתו מעוררת את שמחת הלב, כגון בניית חופה לצורך שמחת נישואין, או בנייה שתכליתה הרווחה, כבניית פרגולה לשם נוי, או הוספת חדר לבית ליתר נוחות¹. סיוד הבית כדי לייפותו נחשב גם הוא בניין של שמחה, ועל כן גם הוא אסור². ואם מטרת הסיוד היא הסרת כתמים

1. עיין שו"ע תקנא ב, ומשנ"ב שם. ועיין רמ"א שם, ומשנ"ב שם, שלצורך חתן רווק שאין לו בנים, מותר לבנות חופה, כיוון שזה צורך מצווה. ועיין מחצית השקל תקנא ח, שהדבר מותר רק אם לא יהיה פנאי לבנות את החופה לאחר תשעת הימים. ועיין כל המתאבל עליה עמ' סט, בשם הגרי"ש אלישיב, שאין לקנות בתשעת הימים דירה, אלא אם כן המחיר עלול לעלות, או שיש חשש שדחיית הקנייה תגרום לביטול הרכישה.

2. חזון עובדיה עמ' קסד: יש להמנע, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 200, קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כג, ועלהו לא יכול ח"א עמ' קצה, בשם הגרש"ז אורבך, כל המתאבל עליה עמ' סד בשם הגרי"ש אלישיב. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 200, שאדם הצריך להיכנס לדירה מיד אחרי תשעה באב, יכול לסיידה בתשעת הימים. ועיין מועדי ישרון עמ' 136, בשם הגר"מ פיינשטיין, שמותר לצבוע דירה ריקה, שעתידיים לגור בה רק אחרי תשעה באב. ועיין שו"ע הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנא ס"ק כב, בשם הגרי"ש אלישיב, שהדבוקה טפטים נחשבת כסיוד, והיא אסורה כל תשעת הימים. ועיין אגרות משה או"ח ח"ג סימן פב, שמותר עד שבוע שחל בו תשעה באב. ועיין תורת המועדים עמ' קמו, בשם הגר"ע יוסף, שמותר ליוצאי ספרד גם בשבוע שחל בו, שאין לנו אלא מה שאסרו חכמים. ועיין בן איש חי שנה ראשונה דברים אות ג, שצביעה וחקיקת צורות נאות אסורה גם על רהיטים, ועיין אור לציון ח"ג פרק כו הערה א, שחולק.

פרק יא - בניין של שמחה ונטיעה של שמחה

ולכלוכים שמכערים את הקיר, אין הסיוד נחשב בניין של שמחה, והוא מותר.³ כאשר הבית צר מלהכיל את כל בני הבית, מותר להרחיבו בתשעת הימים, כיוון שאין זה בניין של שמחה.⁴

אדם שהתחיל לבנות בניין של שמחה לפני תשעת הימים, יכול להמשיך בעבודתו,⁵ אך לא יסיים את העבודה בתשעת הימים.⁶

בנייה שדחייתה עלולה לגרום נזק או הפסד כספי

בנייה של שמחה שדחייתה לאחר תשעת הימים עלולה לגרום נזק או הפסד כספי, מותרת. לכן מותר לחזק קורת פרגולה שהתרופפה ועלולה ליפול ולגרום נזק לאנשים או לרכוש, אף שהפרגולה עשויה לנוי.⁷

בנייה לצורך מצווה

בנייה לצורך מצווה מותרת, לכן מותר לבנות בית כנסת, גם אם הבנייה היא להרווחה. וכן מותר לצבוע את בית הכנסת כדי לייפותו, שכן מצווה לייפות את בית הכנסת, כמו שנאמר: "זֶה אֵלֵי וְאֶנְהוּ".⁸

3. קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כג.

4. עיין חזון עובדיה עמ' קסז, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 200. ועיין חזון עובדיה שם, שבזמנו מותר לבנות דירות ובניינים בארץ ישראל למטרת מגורים, מכיוון שיש בארץ מצוקה בדירות, ואין זה נחשב בניין של שמחה.

5. הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 200, הגר"י אריאל שליט"א. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות ג, שאוסר לבנות בניין של הרווחה, אף אם התחילו לבנותו לפני תשעת הימים, וכן פסק בספר תורת המועדים סימן ה הערה יט.

6. הגר"י אריאל שליט"א.

7. עיין שו"ע תקנא ב, ומשנ"ב שם. ועיין תורת המועדים פרק ה הלכה יט, שאדם ששכר פועלים ומשלם להם שכר חודשי, ואם לא יסיים את מלאכת הבנייה בתשעת הימים ייגרם לו הפסד כספי, שיצטרך להוסיף בשכרם, רשאי לסיים את העבודה בתשעת הימים. ואם יכול לפייס את הפועלים שלא יעבדו בתשעת הימים, ולא ישלם להם שכרם על ימים אלו, טוב שיעשה כן, ויסיים את המלאכה לאחר תשעה באב. ולכתחילה יש להשתדל שלא להגיע למצב זה, אלא יתנה מראש עם הפועלים שבתשעת הימים אין הם שכורים לו.

8. שמות טו ב. משנ"ב תקנא יב.

צורכי רבים נחשבים לצורכי מצווה, ולכן מותר לבנות מבני ציבור המיועדים לרבים⁹.

עבודה בבנייה לשם פרנסה

אדם המתפרנס מבנייה או סיוד, ואם לא יעבוד בתשעת הימים בבניין של שמחה, לא יהיה לו כדי פרנסתו, יש סוברים שרשאי להמשיך בעבודתו לשם פרנסתו¹⁰. ויש חולקים וסוברים שאסור לו לעבוד, כיוון שלא חילקו חכמים בתקנתם בין מי שיש לו כדי פרנסתו למי שאין לו כדי פרנסתו¹¹.

בנייה על ידי פועלים גויים

כשם שאסור לבנות בניין של שמחה בתשעת הימים, כך גם אסור לשכור פועל גוי שיבנה עבור יהודי בניין של שמחה בימים אלו¹².

אדם השוכר לפני תשעת הימים פועל גוי שיבנה עבורו בניין של שמחה, יתנה עם הפועל שלא יעבוד בתשעת הימים. אם לא התנה זאת עם הפועל הגוי, האיסור או ההיתר לעבודת הפועל בתשעת הימים תלויים בצורת התשלום לו: אם הפועל מקבל שכר עבור זמן העבודה, הרי הוא כשליח של בעל הבית, ואין לאפשר לו לעשות את עבודתו בתשעת הימים. אך אם הפועל הגוי עובד בקבלנות, דהיינו מקבל שכר עבור עבודתו, בלי קשר למשך זמנה, נמצא שהשכר ניתן לו עבור התוצאה, ובשעת העבודה אין הוא נחשב שליח של בעל הבית. אם כן, במצב זה ניתן לאפשר לו לעשות את עבודתו בתשעת הימים, ובלבד שמראש הייתה לו יכולת לעשותה שלא בתשעת הימים. למרות זאת, לכתחילה יש לנסות לפייס את הגוי ולשדלו שידחה את העבודה

9. ערוך השלחן תקנא ז.

10. שו"ת דברי מלכאל חלק ו סימן ט סוף אות א, עיין חזון עובדיה עמ' קסח, וילקוט יוסף עמ' רמא.

11. כף החיים תקנא כח.

12. משנ"ב תקנא יב.

פרק יא - בניין של שמחה ונטיעה של שמחה

לאחר תשעת הימים, ומי שמוכן לשלם עבור הדחייה תשלום מועט, תבוא עליו ברכה¹³.

מעבר דירה

יש הנזהרים שלא לעבור דירה בתשעת הימים, כיוון שאלו הם ימי פורענות, וכניסה לדירה חדשה בימים אלו אינה סימן טוב¹⁴. ויש סוברים שאין חשש בכך¹⁵. להלכה, יש להימנע ממעבר דירה בתשעת הימים, אלא אם כן אין לאדם מקום לגור בו¹⁶.

נטיעה של שמחה

מראש חודש אב עד תשעה באב, אין נוטעים נטיעה של שמחה. 'נטיעה של שמחה' היא נטיעה לשם נוי, לשם צל, או כדי להתענג מריחה¹⁷, אבל נטיעה לתכלית נצרכת, כנטיעת עצי פרי לצורך פרנסה, מותרת¹⁸. לכן אסור לשתול פרחי נוי בגינה, לפרוס מרבדי דשא או לשתול עצים כדי לייפות את מראה הבית.

13. משנ"ב תקנא יב.

14. הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה לא, ירושלים במועדיה עמ' ר, ועיין שם ושם, שכאשר דחיית הכניסה לדירה עלולה לגרום להפסד כספי, כגון לתוספת תשלום שכר דירה, המעבר מותר. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן קלה אות ג. ועיין הוראות משרן החזון איש, בסוף ספר טעמא דקרא אות מב, שדעת החזון איש לא הייתה נוחה מחיפוש דירה בימי בין המצרים, ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 70, שחולק.

15. עיין מקור חיים (בכרך) סימן תקנא סעיף י, חזון עובדיה עמ' קסח, ועיין שם, שאם מעבר הדירה הוא לשם הרווחה, יש לדחותו לאחר תשעת הימים, אור לציון חלק ג פרק כו שאלה א.

16. הגר"י אריאל שליט"א, שאין לאדם שמחה גדולה ממעבר לבית חדש.
17. שו"ע תקנא ב, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 200, ועיין שם, שקניית השתילים או העציצים אסורה גם היא. ועיין קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כד, בשם הגר"ש וואזנר: כדאי להימנע מנטיעת גינות נוי.

18. עיין מצוותיך אמונה עמ' 32, בשם הגר"א נבנצל שליט"א. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 200, שהדבר מותר לחקלאי בעונת הנטיעה.

מותר לטפל בגינה טיפולים שגרתיים¹⁹, אך יש להימנע מטיפולים שמטרתם לייפות את מראה הגינה, כגון כיסוח דשא, כשאינו נחוצ²⁰.

19. קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' כד, בשם הגר"ש וואזנר, עיין שו"ת רבבות אפרים ח"א סימן שעד.
ועיין כל המתאבל עליה עמ' ע, בשם הגר"ש אלישיב, שאוסר.
20. הגר"י אריאל שליט"א.

פרק יב שבת חזון

לבישת בגדי שבת

שבת חזון היא השבת הסמוכה לתשעה באב, והיא נקראת שבת חזון על שם הפטרת השבת, הפותחת במילים "חזון ישעיהו בן אמוץ"¹. בעבר, נהגו בארצות אשכנז ללבוש בגדי יום חול בשבת חזון, כיוון שאסור ללבוש בתשעת הימים בגדי שבת, כמבואר לעיל². ואף שאין לנהוג בשבת מנהגי אבלות בפרהסיה, בימים ההם בגדי השבת ובגדי יום חול היו דומים מאוד זה לזה, וההבדל היה רק באיכות הבגד – בשבת לבשו בגדים באיכות גבוהה, ובימות החול לבשו בגדים באיכות פחותה. אך מזה כמה דורות נשתנה המנהג, ובכל קהילות ישראל נוהגים ללבוש בגדי שבת בשבת חזון. זאת כיוון שסגנון הלבוש השתנה, וההבדל בין בגדי שבת לבגדי יום חול ניכר, ולכן לבישת בגדי חול בשבת היא אבלות בפרהסיה, האסורה בשבת³.

1. ישעיהו א א.

2. רס"א תקנא א.

3. עיין משנ"ב תקנא ו, וערוך השלחן תקנא יא, ונמוקי אורח חיים סימן תקנא ס"ק ב. ועיין ב"י סוף סימן תקנא, ושו"ת רדב"ז חלק ב סימן תרצג, שבארצות ספרד נהגו תמיד ללבוש בגדי שבת בשבת חזון. ועיין משנ"ב תקנא ט, ואגרות משה אורח חיים חלק ג סימן פ. וחזון עובדיה עמ' קלד, שאין ללבוש בשבת בגדים חדשים, ועיין כף החיים תקנא פט, שמתיר ללבוש בשבת בגדים חדשים שאין מברכים עליהם "שהחיינו". ועיין משנ"ב תקנא לג, שאין להציע את המיטות בסדינים מכובסים לכבוד שבת. ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 88, שיש שנהגו להסיר את בגדי השבת מיד לאחר ההבדלה, ויש שלא נהגו כן.

ניגוני אבלות בשבת

יש הנוהגים לקרוא את הפטרת השבת במנגינה של מגילת איכה⁴, כדי לסמן את סמיכותה של השבת לתשעה באב⁵, ולעורר את הציבור לתשובה⁶. וכן יש הנוהגים לומר את הפיוט 'לכה דודי' במנגינת הקינה 'אלי ציון ועריה', הנאמרת בתשעה באב⁷. ויש שנומנעים מכך, כיוון שלדבריהם ניגון פסוקים ותפילות במנגינות של תשעה באב היא אבלות בפרהסיה, האסורה בשבת⁸.

שבת חתן ושבת בר מצווה

במקומות שרגילים בהם לעשות קידוש לכבוד חתן או לכבוד נער בר מצווה, מותר לעשות קידוש לכבוד אירועים אלו בשבת חזון, וכן מותר לקיים את כל המנהגים הקבועים שעושים באירועים אלו, כיוון שאין נוהגים מנהגי אבלות בפרהסיה בשבת⁹.

4. ראבי"ה מסכת מגילה סימן תקצה, מגן אברהם רפב יד, משנ"ב רפב כז, עיין שו"ת שמ"ש ומגן חלק ד סימן עז אות ו. וזהו המנהג הנפוץ בקרב יוצאי אשכנז. ועיין אשל אברהם (בוטשאטש) סימן קלד ד"ה בדבר, שיוצאי אשכנז נוהגים לקרוא את הפסוק "איכה אשא לבד" בפרשת דברים במנגינת איכה. ועיין לוח ההלכות והמנהגים, שהפסוקים שקוראים בהפטרה במנגינת איכה הם ב-טו וז-כג.
5. שו"ת משנת יוסף חלק ז סימן קד, ועיין שם, שכיוון שמטרת ניגון פסוקי ההפטרה במנגינת איכה אינו בשביל לעורר צער ואבלות, אלא רק לסמן את השבת כסמוכה לתשעה באב, אין זה נחשב כאבלות בפרהסיה.
6. מגן אבות למאירי העניין הארבעה ועשרים, ועיין שם, שלכן אין זה אבלות בפרהסיה "מפני שיש בזכירת החורבן חלק משרשי התשובה, וכל שעיקרו לתשובה ולהכנעה מותר".
7. דברי קהלת (מנהגי פרנקפורט) עמ' 91. ועיין דיני תשעה באב ביום ראשון לגר"ש דבליצקי, אות יב, שברוב בתי הכנסת בארץ ישראל אין נוהגים כן.
8. שער המפקד הלכות תשעה באב הגהות נהר פקוד סוף אות ד, נהר מצרים הלכות תשעה באב אות ג, חזון עובדיה עמ' קנה, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 222, ארחות רבנו חלק ב עמ' קסז. ועיין ילקוט יוסף עמ' שמא, שהאריך בזה.
9. עיין הליכות שלמה פרק טו סעיף יא, ודיני תשעה באב שחל ביום ראשון לגר"ש דבליצקי סעיף כ, ועיין שם, שאין לשיר שירים בקידוש, אלא אם כן ישנו מנהג קבוע לשיר.

ברכת הלבנה

נוהגים שלא לומר את ברכת הלבנה לפני תשעה באב, כיוון שברכת הלבנה צריכה להיאמר בשמחה, ובתשעת הימים שרויים באבלות¹⁰. במוצאי תשעה באב מזדרזים לומר את ברכת הלבנה, כפי שיבואר בפרק כה.

10. רמ"א תכו ב, ומשנ"ב שם, וכף החיים שם כט, וחזון עובדיה עמ' תי. ועיין מעשה רב אות קנט, שלדעת הגר"א אין לדחות את המצווה עד אחר תשעה באב, כמו שאמרו חכמים אם באת לידך מצווה אל תחמיצנה, ועיין ארחות רבנו חלק א (תשנ"א) עמ' קעז, והליכות שלמה מועדים ב פרק א הערה 108, שהחזון איש, הגר"י קנייבסקי והגרש"ז אוירבך נהגו כדבריו.

פרק יג לימוד תורה, טיול ואמירת תחנון

לימוד תורה בערב תשעה באב אחרי חצות

בתשעה באב, אסור ללמוד תורה, מלבד לימוד דברי צער ופורענות, וזאת כיוון שהתורה משמחת את הלב, ואין לעסוק בדברים המשמחים את הלב בתשעה באב¹. נהגו יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד שלא ללמוד תורה כבר בערב תשעה באב מחצות היום, אלא ללמוד רק דברים שמותר ללומדם בתשעה באב²; ושלושה טעמים למנהג זה. טעם אחד הוא שהצער והאבלות של יום תשעה באב מתחילים כבר מחצות היום של ערב תשעה באב, ולכן ראוי למעט בזמן זה בשמחה, כפי שממעטים בתשעה באב³. טעם שני הוא שדרך אדם להרהר אחרי לימודו בדברים שלמד בהם, והלומד תורה סמוך לתשעה באב, עלול להרהר בתשעה באב בדברים שלמד, ונמצא לבו שמח

1. פרטי איסור זה יבוארו בפרק יט.

2. רס"א תקנ"ב, בן איש חי שנה ראשונה דברים אות יח, עיין כף החיים תקנ"ג יח, עיין אור לציון חלק ג פרק כח שאלה ה. ועיין הליכות שלמה פרק טו סעיף א, שדברים שמותר ללומדם בתשעה באב, מותר ללמוד בערב תשעה באב בעיון, שלא כמו בתשעה באב, שאסור ללמוד בעיון. ועיין הליכות שלמה תפילה פרק ז הערה כז, שמותר לומר תהילים בערב תשעה באב אחר חצות.

3. משנ"ב תקנ"ח, ועיין שם שהחמירו בלימוד תורה יותר משאר הדברים האסורים בתשעה באב, כיוון שאין בדבר הפסד, שכן אדם יכול ללמוד דברים שמותר ללומדם בתשעה באב.

בתשעה באב⁴. וטעם שלישי הוא ששמחת הלימוד נמשכת בלב כמה שעות, ולכן יש להפסיק ללמוד כבר מחצות היום, כדי שעד תשעה באב תפוג שמחת הלימוד⁵.

לדעת הרמ"א, גם כאשר ערב תשעה באב חל בשבת, אין לומדים תורה מחצות היום, מלבד דברים המותרים בתשעה באב. לכן כאשר ערב תשעה באב חל בשבת, הנוהגים לומר פרקי אבות אחרי מנחה של שבת, נמנעים מאמירתם⁶. כמה אחרונים חולקים על הרמ"א וסוברים שמותר ללמוד בשבת כרגיל, כיוון שאין לנהוג אבלות בשבת⁷, והרוצה לסמוך על דבריהם וללמוד בשבת כרגיל, רשאי⁸.

יש אחרונים שהסתייגו מהמנהג שלא ללמוד תורה בערב תשעה באב, גם כאשר ערב תשעה באב חל ביום חול. זאת, הן משום שלדעתם אין להחמיר בלימוד תורה יותר משאר דברים האסורים בתשעה באב, ואלו לא נאסרו מחצות היום; והן משום שמנהג זה גורם לביטול תורה, כיוון שקשה לאדם ללמוד דברים שאינו חפץ ללומדם, שכן 'אין אדם למד אלא במקום שליבו חפץ'⁹. אדם המכיר את עצמו ויודע שקיום המנהג ללמוד בערב תשעה באב רק בדברים המותרים, יגרום לו ביטול תורה, ומתוך כך רוצה להקל כדעת אחרונים אלו, יש לו על מי לסמוך¹⁰.

4. שו"ת חתם סופר אורח חיים סימן קנו.

5. אשל אברהם (בוטשאטש) סימן תקנב ד"ה בשבת.

6. רמ"א תקנ"ב. ועיין כף החיים תקנ"ג יט, שמותר ללמוד 'שניים מקרא ואחד תרגום'. ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רמא, שביטול לימוד הקבוע בציבור הוא אבלות בפרהסיא, האסורה בשבת, ומה שכתב הרמ"א שאין אומרים פרקי אבות, זהו למנהג שכל אחד אומרם לבד.

7. ט"ז תקנ"ב, עיין ברכי יוסף תקנ"ג ג, מאמר מרדכי תקנ"ג ב.

8. משנ"ב תקנ"ג י, עיין ערוך השלחן תקנ"ג ד, בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות יח, עיין הליכות שלמה פרק טו סעיף י, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 222.

9. עיין ט"ז תקנ"ב, בשם מהרש"ל, עיין ביאור הגר"א סימן תקנ"ג ד"ה ונהגו, עיין מאמר מרדכי סימן תקנ"ג ס"ב, עיין ערוך השלחן תקנ"ג ד.

10. הגר"א אריאל שליט"א. ועיין קונטרס ורפא ירפא (בני ברק תשס"ג) עמ' נט, שהחפץ חיים היה תולה פתק בשיבת ראדין בערב תשעה באב, שמי שקשה לו ללמוד בדברים המותרים, יכול ללמוד כפי הרגלו. ועיין אור לציון חלק ג פרק כח שאלה ה, וקובץ הלכות לגר"ש קמניצקי פרק טז סעיף א, שסוברים שהמכיר את עצמו ויודע שקיום המנהג ללמוד בערב תשעה באב רק

יש הסוברים שיוצאי ספרד לא קיבלו על עצמם את המנהג שלא ללמוד בערב תשעה באב אחר חצות, והם רשאים ללמוד בערב תשעה באב כהרגלם¹¹.

טיול בערב תשעה באב

אין לטייל לשם תענוג בערב תשעה באב אחר חצות¹², כיוון שהטיול לשם תענוג מעורר את שמחת הלב. ועוד, שמפגש עם אנשים תוך כדי טיול, שאינו מכוון לתכלית מעשית אלא לשם תענוג, עלול להביא לידי שחוק והיתול¹³.

אמירת תחנון

אין אומרים תחנון במנחה בערב תשעה באב. זאת משום שבתשעה באב אין אומרים תחנון, כפי שיבואר להלן, ואין אומרים תחנון בכל תפילת מנחה הסמוכה ליום שאין אומרים בו תחנון¹⁴.

בדברים המותרים יגרום לו ביטול תורה, יכול לכתחילה ללמוד כהרגלו. ועיין משנ"ב תקנ"ח, שהמקל ללמוד כהרגלו בערב תשעה באב אחר חצות, אין מוחים בידו.
11. חזון עובדיה עמ' רמח, והליכות עולם חלק ב עמ' ק. ועיין ברית כהונה מערכת תי"ו אות ח, שכפי הנראה כך נהגו בגרמא. ועיין הערה 2, שיש מחכמי ספרד שהביאו מנהג זה.
12. רמ"א תקנ"ב: לא יטייל ערב תשעה באב. ועיין פרי מגדים שם משבצות זהב ס"ק ב, שמשמע מהרמ"א שכל היום אין לטייל, וסיים: וצריך עיון. ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמיעקי פרק טז הערה ב, וספר דיני תשעה באב ביום ראשון לגר"ש דבליצקי עמ' יג הערה לו, שדייקו מהברייתא יוסף שהכוונה רק מחצות ואילך, וכן משמע מדברי המטה משה בסימן תשיט, וכן פסקו הגר"ש קמיעקי שם, ובספר יד בבין המיצרים פרק כד סעיף ב, וכן משמע בילקוט יוסף עמ' שנד, שהאיסור הוא מחצות, אך ראוי שלא לטייל כל היום. ועיין יוסף אומץ (האן) סימן תתעב, וקיצור שלחן ערוך סימן ככג סעיף ב, שהאיסור הוא כל ערב תשעה באב. ועיין הגהות ברוך טעם לגר"ב פרנקל על השלחן ערוך תקנ"ב (נדפס בילקוט מפרשים בשלחן ערוך מהדורת פרידמן), שהאיסור הוא בטיול לשם תענוג. ועיין הגהות תוספת שבת - ספר פלאים על השלחן ערוך שם (נדפס בילקוט מפרשים בשלחן ערוך מהדורת פרידמן), שהאיסור הוא בטיול לשוק, ונראה שסובר שהאיסור הוא משום שחוק והיתול, ולכן אין איסור בטיול יחידי, אלא רק במקום שמצויים בו אנשים. ועיין נטעי גבריאל פרק מז הערה כא, שטיול אחר האוכל לעכל המזון, מותר.

13. עיין מטה משה סימן תשיט.

14. שו"ע תקנ"ב יב. ועיין רמ"א שם, ושו"ע תקנ"א, שכאשר ערב תשעה באב חל בשבת, אין אומרים במנחה "צדקתך".

פרק יד

סעודה מפסקת

הסעודה הנאכלת לקראת תשעה באב נקראת סעודה מפסקת. סעודה זו נאכלת בסמיכות לתשעה באב, בתור הכנה לקראת הצום, ויש לעשותה בדרך עניות ושפלות, כסעודת אֲבִלִים השקועים באבלם ועטופים צער ויגון. אין אוכלים בה בשר ויין (מעיקר הדין, ולא רק מחמת מנהג), אין אוכלים בה יותר מתבשיל אחד, אין אוכלים אותה בחבורה, ויושבים בה על הרצפה.

סעודה מפסקת אינה רק אמצעי לכך שניתן יהיה להתענות בתשעה באב, אלא יש בה תכלית עצמית, לנהוג כאבלים, ולכן יש קצת מצווה באכילתה. כשם שבמועדים, אוכלים סעודה חגיגית לבטא את מעלת היום, כך בתשעה באב, ראוי היה לאכול סעודת אבלים, לבטא את צער החורבן והגלות. וכיוון שבתשעה באב אסור לאכול, הקדימו סעודה זו לערב תשעה באב¹.

איסור אכילת בשר ושתיית יין

בשונה מאיסור אכילת בשר ושתיית יין בתשעת הימים, שיסודו במנהג, האיסור לאכול בשר ולשתות יין בסעודה מפסקת הוא מן הדין². לכן גם אנשים הרשאים לאכול בשר בתשעת הימים, כגון חולים, מעוברות ומניקות, אינם רשאים לאכול בשר ולשתות יין בסעודה מפסקת³. הטעם באיסור אכילת בשר ושתיית יין בסעודה מפסקת הוא שעקב סמיכותה של הסעודה לתשעה

1 עיין כף החיים תקנב לו, בשם שו"ת הלכות קטנות חלק ב סימן קלה. ועיין הליכות שלמה פרק טו סעיף ב, ושו"ת שבט הלוי חלק י סימן פג, ואור לציון חלק ג פרק כח הערה א, שגם מי שאינו מתענה בתשעה באב, יאכל סעודה מפסקת.

2 שו"ע תקנב א, ומשנ"ב שם.

3 הלכות ומנהגי בין המצרים עמ' צט.

באב, אבלות החורבן שורה בה, וכל אדם מישראל נחשב בה כאונן, שמתו מוטל לפניו, ואונן אסור באכילת בשר ובשתיית יין⁴. ועוד, שבשר ויין מעוררים את שמחת הלב, כמו שאמרו "אין שמחה אלא בבשר ויין"⁵, ובסעודה מפסקת אין לעורר לשמחה⁶.

כל סוגי הבשר אסורים באכילה, בין בשר בהמה בין בשר עוף, ואפילו בשר דגים. ואף שבדרך כלל, בשר דגים אינו נחשב בשר, בסעודה מפסקת הוא נחשב בשר, כיוון שיש שמחה באכילתו⁷.

איסור ריבוי התבשילים

לא רק טיב המאכלים קובע את אופי הסעודה, אלא גם ריבויים וגיוונם. לכן מלבד האיסור על אכילת בשר ושתיית יין, אסרו חכמים לאכול בסעודה מפסקת יותר מתבשיל אחד⁸, כדי שסעודה מפסקת לא תהיה סעודה מכובדת

4 תרומת הדשן סימן קנא.

5 פסחים קט א.

6 משנ"ב תקנב ה.

7 שו"ע תקנב ב, ומשנ"ב שם.

8 שו"ע תקנב א. ועיין ביאור הלכה תקנב ג ד"ה וכן, שלדעת הרמב"ן, שני מיני מאכל שבושלו בסיר אחד נחשבים כתבשיל אחד, ולדעת הטור, הם נחשבים שני תבשילים, והכרעת השלחן ערוך, שעיקר ההלכה כרמב"ן, אך יש להחמיר כדעת הטור. ועיין שו"ע שם, שמין אחד של אוכל שבושל בשני סירים, ולכל סיר מרקם שונה, נחשב כשני תבשילים. ועיין שו"ע שם, שגם דבר שאפשר לאוכלו חי כגון גזר, ובישלוהו, נחשב כתבשיל. ועיין כף החיים תקנב כו, שמאכל כבוש נחשב כתבשיל, שכן בדיני בליעת איסורים, כבוש נחשב כמבושל, ועיין ערוך השלחן תקנב ז, שלעניין סעודה מפסקת, מאכל כבוש אינו נחשב כתבשיל, כיוון שמאכל כבוש אינו מאכל חשוב. ועיין ספר החיים לגר"ש קלוגר סימן תקנב, וכף החיים תקנב יג, וחזון עובדיה עמ' רנט, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 209, ואשרי האיש פרק ע סעיף י, ושו"ת עמק התשובה חלק א סימן צב אות י, שמאכלים מפוסטרים אינם נחשבים מבושלים, כיוון שהפסטור אינו משנה את טעם המאכל, ועיין אור לציון חלק ג פרק כח אות א, וירושלים במועדיה עמ' ריד, שמחמירים, והכרעת הגר"י אריאל שליט"א להקל, ובלבד שהפסטור אינו משנה את טעם המאכל. ועיין קרא עלי מועד פרק ו הערה ט, בשם הגר"י קרליץ, וקובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק טז הערה יא, שממרח אינו נחשב כתבשיל, כיוון שהוא טפל ללחם, ועיין אור לציון חלק ג פרק כח הערה א, וירושלים במועדיה עמ' ריד, שממרח נחשב כתבשיל.

ומענגת⁹. לדוגמה: אם אוכלים בסעודה מפסקת אורז, אסור לאכול בה גם אטריות או קוסקוס, וכן אסור לאכול בה נוסף לאורז סלטים מבושלים, כסלט חמוס או סלט ביצים.

צלי ומשקה מבושל

צלי נחשב כתבשיל¹⁰, כיוון שגם צלי הוא מאכל חשוב, וכשהוא מתוסף למאכל מבושל, הוא הופך את הסעודה לסעודה מכובדת ומענגת¹¹. משקה מבושל אינו נחשב תבשיל, ולכן מותר לשתות קפה או תה, נוסף לתבשיל שנאכל בסעודה¹².

תבשיל העשוי מכמה מינים שדרך לבשלם יחד

תבשיל העשוי מכמה מינים שדרך לבשלם יחד, נחשב תבשיל אחד¹³. לדוגמה, מרק ירקות שיש בו תפוחי אדמה, גזר, קישואים ובצלים, נחשב תבשיל אחד, כיוון שההרגל הוא לתת במרק כמה מיני ירקות. וכן תבשיל עגבניות וביצים ('שקשוקה') נחשב תבשיל אחד, משום שדרך הבישול של תבשיל זה היא בעירוב של עגבניות וביצים¹⁴.

9 משנ"ב תקנב יא.

10 רמ"א תקנב ג.

11 לבוש תקנב ב.

12 שערי תשובה תחילת סימן תקנב, בשם מחזיק ברכה שם אות א, אשרי האיש פרק ע סעיף יא, קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק טז סעיף יג, ועיין שם שמרק זך נחשב משקה. ועיין הלכות חנים לגר"מ אליהו עמ' 209, שסובר שמשקה מבושל נחשב תבשיל.

13 שו"ע תקנב ג. ועיין ביאור הלכה שם ד"ה שנותנים, שהסתפק אם דין זה נאמר בכל שני מינים שדרך לבשלם יחד, או רק כאשר מין אחד מתוך שני המינים הוא עיקרי, והמין השני בא להטעמו, ועיין ערוך השלחן תקנב ח, שמשמע שכל שני מינים שדרך לבשלם יחד, נחשבים תבשיל אחד.

14 אור לציון חלק ג פרק כח שאלה א.

מאפים ופירות וירקות חיים

האיסור להרבות במיני מאכל נאמר רק בנוגע למאכלים מבושלים, אבל מותר לאכול כמה סוגים של מאפים¹⁵, כל עוד ריבוי המאפים לא מרבה בכבוד הסעודה¹⁶, וכל שכן שמותר לאכול כמה מיני פירות חיים וכמה מיני ירקות חיים¹⁷. אך נכון שלא להרבות בסעודה מפסקת במיני מאפה, בפירות ובירקות, כיוון שראוי לאדם למעט הנאתו בסעודה זו¹⁸.

מאכלים ומשקים מענגים

כדי לשמור על אופי הסעודה כסעודת אבלות, אין לשתות בסעודה מפסקת משקאות מענגים, כגון בירה, ליקר, משקאות חריפים¹⁹ ומשקאות תוססים²⁰, וכן אין להגיש מנה אחרונה²¹, או לאכול מעדנים לשם תענוג²². אך מותר לשתות קפה או תה, שכן הכול רגילים לשתותם, ואין בשתייתם עונג מיוחד²³.

15 עיין אשל אברהם (בוטשאטש) סימן תקנב סעיף א ד"ה עוד מצאתי, אור לציון חלק ג פרק כח שאלה ג, שו"ת רבבות אפרים חלק א סימן שעו, בשם הגר"ח קנייבסקי, קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק טז סעיף יא, שו"ת ארחותיך למדני חלק ו סימן צד. ועיין שו"ת התעוררות תשובה חלק ג סימן שמט, ושמעתא דמשה עמ' תכט, ומקראי קודש לרב הררי תעניות עמ' קפג, בשם הגר"ם אליהו, שחולקים.

16 הגר"י אריאל שליט"א.

17 שו"ע תקנב ד.

18 עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות יט.

19 משנ"ב תקנב ד. ועיין שער הציון שם ב, וחזון עובדיה עמ' רסד, שאדם הרגיל בשתיית שיכר (משקה מתסיסה של צמחים שאינם ענבים, שיש בו אלכוהול), ויש לו צורך בשתייה זו כדי להתחזק לקראת הצום, רשאי לשתות שיכר בסעודה מפסקת כפי הצורך. והוא הדין לשאר המשקאות הנזכרים בפסקה זו.

20 אור לציון חלק ג פרק כח שאלה ג, ירושלים במועדיה עמ' ריד: ראוי להימנע.

21 עיין רמ"א תקנב א, וחיי אדם כלל קלד סעיף ב. ועיין ביאור הגר"א שם ד"ה וכן, שאין בדבר איסור גמור, אלא זו הנהגה ראויה.

22 עיין רמ"א תקנב א, ושו"ת התעוררות תשובה חלק ג סימן שמט, ואור לציון חלק ג פרק כח שאלה ג, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 209.

23 שערי תשובה תחילת סימן תקנב. ועיין רמ"א תקנב א, שראוי למעט בכמות השתייה, מרגילותו בכל סעודה. ועיין חזון עובדיה עמ' רסח, שמידת חסידות שלא לשתות קפה או תה, כשאין הדבר נצרך.

אכילת עדשים או ביצים

יש הנוהגים לאכול בסעודה מפסקת עדשים או ביצים קשות²⁴, שהן מאכל אבלים כיוון שצורתן עגולה ושלמה. צורתן העגולה מרמזת לכך שאבלות היא כגלגל החוזר בעולם, דור הולך ודור בא. וצורתם השלמה, ללא חריץ המסמל את הפה, מרמזת לכך שאסור לאבל להרבות בדיבור²⁵.

הנוהגים לאכול עדשים או ביצים צריכים לשים לב שלא לאכול שום תבשיל נוסף, כדי שלא לאכול שני תבשילים בסעודה מפסקת²⁶.

מטרת כל ההלכות הנוגעות לסעודה מפסקת היא לשוות לסעודה זו אופי של סעודה ענייה ושפלה, כפי הראוי לסעודה הסמוכה לתשעה באב. לגודל הצער על חורבן המקדש, ראוי היה להחמיר יותר בדיני סעודה זו, ולהגביל את סוגי המאכלים שאפשר לאכול בה עוד יותר, אך חכמים נמנעו מלעשות זאת, כדי שלא להכביד על הציבור יותר מדי. עם זאת, אדם שיש בכוחו, ראוי שימנע עד כמה שניתן בכבוד סעודה זו, ומי שאפשר לו, יאכל בסעודה זו רק פת יבשה ומים²⁷. כך כותב הרמב"ם בסוף ההלכות הנוגעות לסעודה מפסקת: "זו היא מדת כל העם, שאינם יכולים לסבול יתר מדאי, אבל חסידים הראשונים כך היה מנהגם, ערב תשעה באב היה נוטל כל אחד מהם פת יבשה במלח, ושורה במים, ויושב לבדו בין תנור וכירים (מקום שפל ובזוי) ואוכל, ושותה קיתון (כד) של מים בדאגה ובשיממון ובבכייה כמי שמתו מוטל לפניו. וכך ראוי לחכמים לעשות או קרוב לזה. ומימי לא אכלתי בסעודה מפסקת תבשיל,

24 עיין שו"ע ורמ"א תקנב ה. ועיין משנ"ב תקנב יג, שמנהג אשכנז לאכול ביצים קשות.

25 עיין מדרש לקח טוב פרשת תולדות סימן כט.

26 פרי חדש תקנב ה, משנ"ב תקנב יד. ועיין שם, שיש הנוהגים לאכול בסעודה מפסקת תבשיל אחד, ומברכים ברכת המזון, ואוכלים ביצה מבושלת, ואין לנהוג כן, משום שאכילה באופן זה מצריכה לברך ברכה ראשונה לפני אכילת הביצה, וזו ברכה שאינה צריכה. ועיין שדי חמד חלק יח פאת השדה מערכת בין המיצרים סימן א אות ו, שהביא סמך למנהג לאכול ביצה אחר ברכת המזון. ועיין חזון עובדיה עמ' רסב, שמותר לברך ברכת המזון, לשהות זמן מה, ולאחר מכן לאכול את הביצה המבושלת.

27 עיין שו"ע תקנב ו, ובהערה הבאה. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 5, שבזמננו לא נהגו לאכול לחם ומים בלבד, אלא אוכלים כדי צורך חיזוק הגוף.

אפילו תבשיל של עדשים²⁸.

גם מי שמחמיר על עצמו ואוכל רק לחם ומים, לא ימעט בכמות האכילה והשתייה אלא יאכל וישתה כפי הצורך, כדי שיוכל להתענות כראוי²⁹.

הטבלת הפת באפר

מסופר בתלמוד הירושלמי שלקראת סיום סעודה מפסקת, היה האמורא רב טובל פרוסת לחם באפר, ואומר 'זוהי סעודת תשעה באב', לקיים מה שנאמר: "וַיִּגְרַס בַּחֶצֶץ שְׁנֵי (שבר את שניי בחצץ) הַכִּפִּישֵׁנִי (הכניע אותי) בַּאֲפֹר³⁰". ויש הנוהגים לעשות כמנהג רב, ובסוף הסעודה מטבילים פת באפר ואומרים: 'זוהי סעודת תשעה באב'³¹.

ישיבה על הרצפה

נוהגים לשבת על הרצפה כאבלים בסעודה מפסקת³², כדי שהסעודה תהיה סעודה שפלה³³. ויש הנוהגים שלא לשבת ישירות על הרצפה, אלא להניח

28 עיין רמב"ם תעניות ה ט, על פי תענית ל א: כך היה מנהגו של רבי יהודה ברבי אילעאי: ערב תשעה באב מביאין לו פת חרבה במלח, ויושב בין תנור לכיריים, ואוכל, ושותה עליה קיתון של מים, ודומה כמי שמתו מוטל לפניו.

29 משנ"ב תקנב טו.

30 איכה ג טז. ירושלמי תענית פרק ד הלכה ו.

31 רמ"א תקנב ו: ויש מחמירים, ומשנ"ב שם. ועיין מזבח אדמה (מיוחס) סימן תקנב, ולב מבין הלכות תעניות פרק ה ד"ה ולא יאכל, שיש שנהגו לטבול את הביצה באפר, ועיין שלמי מועד עמ' תפט, שהגרש"ז אוירבך היה נוהג כן. ועיין שו"ת בצל החכמה חלק ד סימן נה אות ב, שראוי לאכול לחם בסעודה מפסקת, וכעין זה באור לציון חלק ג פרק כח הערה א, ועיין ירושלים במועדיה עמ' ריג, שאין צורך לאכול לחם בסעודה מפסקת.

32 שו"ע תקנב ז, וסידור רש"י סימן תו. ועיין קרא עלי מועד פרק ו הערה טו, בשם הגר"ח קנייבסקי, והליכות והנהגות אמרי סופר חלק ב עמ' קפו, שיש נוהגים לשבת בסעודה מפסקת על כיסא, ורק את הביצה שאוכלים בסוף הסעודה, אוכלים על גבי הקרקע. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 5, שאין לנהוג כן.

33 משנ"ב תקנב יז.

איזה דבר בין הגוף לרצפה, וזאת על פי הקבלה³⁴. אדם שהשיבה על הרצפה קשה לו, יכול לשבת על כיסא נמוך או להניח תחתיו כרית, כדי שהשיבה תהיה לו נוחה יותר³⁵.

נשים, יש מהן שנוהגות לשבת על הקרקע בסעודה מפסקת³⁶, ויש מהן שאינן נוהגות לשבת על הקרקע³⁷.

אכילת הסעודה ביחידות

אין אוכלים סעודה מפסקת בחבורה, אלא כל אחד יושב לבדו ואוכל, לקיים מה שנאמר במגילת איכה: "יֵשֵׁב בְּדָד וְיָדִים פִּי נָטַל עָלָיו" (קיבל עליו את עול הייסורים)³⁸. במיוחד יש להיזהר ששלושה גברים לא יאכלו יחד, כדי שלא יתחייבו בזימון³⁹. זאת כיוון שהזימון מורה על קביעות, ואיננו רוצים לתת אופי קבוע לסעודה זו, שכן אנו מייחלים שתתבטל במהרה ותיהפך לששון ולשמחה⁴⁰.

34 כף החיים תקנב לו, ועיין שם שעיקר החשש הוא בישיבה על קרקע שאינה מרוצפת, אך יש להחמיר גם בקרקע מרוצפת.

35 עיין משנ"ב תקנב יז ותקנט יא. ועיין תורת היולדת פרק נא סעיף יד, שיוולדת או מעוברת שקשה להן לשבת על כיסא נמוך, רשאיות לשבת על כיסא רגיל, וכעין זה מבואר בערוך השלחן יורה דעה שפז ג, ועיין הערה 37. ועיין כף החיים תקנב לח, שאדם שאינו יכול לשבת על הקרקע, לא יישב במקום שהוא רגיל לאכול בו, אלא ישנה את מקומו.

36 תורת המועדים עמ' רמ, בשם הגר"ע יוסף, קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק טז סעיף ה, נחמת ישראל (דרדק) פרק כז סעיף ו.

37 הליכות שלמה פרק טו הערה 5, תשובות והנהגות תשעה באב עמ' מח.

38 איכה ג. כח. עיין שו"ע תקנב ח, ולבוש תקנב ח.

39 שו"ע תקנב ח. ועיין כף החיים שם מד, שאם הדבר אפשרי, טוב להיזהר שלא יראו זה את זה, כדי שלא יצטרפו לזימון. ועיין משנ"ב שם יט, על פי מגן אברהם ס"ק ט, שבדיעבד, אם שלושה גברים ישבו יחד, לא יזמנו, כיוון שלא קבעו אכילתם על דעת לברך יחד, ועיין כף החיים שם מג, בשם כמה פוסקים, ששלושה גברים שישבו יחד, יזמנו, ועיין חזון עובדיה עמ' רעד, שהכריע כדעתם.

40 בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כ.

הגדרת סעודה מפסקת

סעודה מפסקת היא סעודה שמתקיימת בערב תשעה באב אחר חצות היום, ואין אוכלים אחריה סעודת קבע נוספת. אך סעודה שמתקיימת אחר חצות ועתידים לאכול אחריה סעודת קבע נוספת, אינה נחשבת סעודה מפסקת, ודינה ככל הסעודות בתשעת הימים, שמוותר לאכול בהן כמה מיני תבשילים, ובחבורה וכיוצא בזה⁴¹.

המנהג לאכול שתי סעודות אחר חצות

על סמך זה, נהגו בארצות אשכנז לאכול בערב תשעה באב אחר חצות שתי סעודות. סעודה ראשונה אכלו לפני תפילת מנחה, ובסעודה זו הרבו באכילה ולא הקפידו על כל הדינים המיוחדים של סעודה מפסקת. ולאחר סיום הסעודה וברכת המזון, נהגו ללכת לבית הכנסת, להתפלל תפילת מנחה, ולאחר מכן לאכול סעודה נוספת עם פת וביצה, ובה הקפידו על כל דיני הסעודה המפסקת⁴². שני טעמים למנהג זה. טעם ראשון הוא שבדרך זו ניתן לאכול בסעודה הראשונה ללא הגבלה, ולהתכונן כראוי לקראת התענית⁴³. וטעם שני שנהגו להרבות קצת בסעודה הראשונה, הוא כדי להגביר את האמונה בבניין המקדש ולחזק את הציפייה לגאולה, ולעשות זכר לששון ולשמחה שיהיו כאשר יבנה המקדש, ותשעה באב ייהפך לששון ושמחה⁴⁴.

אף שמנהג זה הובא ברמ"א⁴⁵, דעתם של רבים מהאחרונים לא הייתה נוחה ממנו, והם ראו בו הַעֲרָמָה. זאת מכיוון שהסעודה השנייה נעשית כאשר הסועדים כבר שבעים מהסעודה הראשונה, ונמצא שהסעודה השנייה היא סעודת עראי; וממילא הסעודה הראשונה נחשבת סעודה מפסקת, ויש לנהוג

41 שו"ע תקנב ט.

42 רמ"א תקנב ט, ומשנ"ב שם.

43 עיין רמ"א תקנב ט.

44 מגן אברהם תקנב יא.

45 רמ"א תקנב ט.

בה לפי דיני סעודה מפסקת⁴⁶. אחד האחרונים הסביר את העובדה שמנהג זה הובא על ידי הרמ"א, בכך ש"רבינו הרמ"א אוהב ישראל היה וטרח ליישב המנהג, אבל מנהג זה אינו נכון"⁴⁷.

המשנה ברורה הביא את דברי ההסתייגות של האחרונים ממנהג זה, אך לאחר מכן הביא את דברי אחד מגדולי האחרונים, בעל האליה רבה, שקיבל מנהג זה, וכתב: "אומר אני, שכל זמן שאדם עושה כן ומכוון לשם שמים, שהתענית לא תזיק לו, הרשות בידו לנהוג כן, אך יקפיד שלא לשבוע יותר מדי בסעודה הראשונה, כדי שיוכל לאכול אחר תפילת מנחה סעודת קבע, ואכילתו לא תהיה אכילה גסה (אכילה שאדם מואס בה, שאינה נחשבת כאכילה)"⁴⁸.

למעשה, רצוי לאכול סעודה אחת ולהקפיד בה על כל ההלכות הנוגעות לסעודה מפסקת, כפי דעת רוב האחרונים. עם זאת, מי שאוכל שתי סעודות כדי שהתענית לא תזיק לו, כפי שנהגו בארצות אשכנז, יש לו על מי לסמוך, אך עליו להקפיד שלא לשבוע יותר מדי בסעודה הראשונה, וכן לאכול לחם בסעודה השנייה, כדי שהיא תחשב סעודת קבע⁴⁹.

סיום הסעודה ותחילת התענית

דיני התענית חלים בשקיעת החמה, לכן יש לסיים את הסעודה המפסקת עד שקיעת החמה⁵⁰. ואף שישנו ספק אם הזמן שבין שקיעת החמה לצאת

46 לבוש תקנ"ט, ב"ח תקנ"ד ד"ה ודבר, שו"ת מהרש"ל סימן ל, מגן אברהם תקנ"ב י, עטרת זקנים תקנ"ב ג, ט"ז תקנ"ב ב, ערוך השלחן תקנ"ב יא. ועיין רמ"א תקנ"ט שכתב: "ומי שיוכל לסגף את עצמו ויודע שהתענית לא תזיק לו נקרא קדוש".

47 ערוך השלחן תקנ"ב יא.

48 משנ"ב תקנ"ב כב.

49 עיין שו"ת בצל החכמה חלק ד סימן נה. ועיין הליכות אבן ישראל הלכות ערב תשעה באב אות ב, שאם אין מתפללים מנחה בין הסעודה הראשונה לסעודה השנייה, יש להמתין שבעים ושתיים דקות בין סעודה לסעודה, כשיעור זמן עיכול.

50 שו"ע תקנ"ב ב, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תקנ"ב ב, שבסיום סעודה מפסקת, כדאי להתכוון שסיום הסעודה אינו מהווה קבלה של התענית, והתענית לא תחול לפני השקיעה. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן פ, וקובץ מבקשי תורה אב תשס"ח עמ' י, בשם הגר"ש אלישיב, יד בבין המיצרים פרק כג הערה י, בשם הגר"ן קרליץ, שהמנהג לשבת על הקרקע בתשעה באב חל

הכוכבים שייד ליום הקודם או ליום הבא, מחמירים בתשעה באב, שחיובו מדברי נביאים ('דברי קבלה'), כפי שמחמירים בדברים שחיובם מהתורה⁵¹. ויש לשים לב גם לחליצת הנעליים בזמן, שכן פעמים שאוכלים סעודה מפסקת עד קרוב לשקיעת החמה, ונותנים את הדעת לסיים את האכילה לפני השקיעה, אך לא שמים לב שגם את נעלי העור יש לחלוץ לפני שקיעת החמה⁵².

רק בצאת הכוכבים, וכן משמע מדברי הח"י אדם בכלל קלד סעיף ג, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן ט אות ד, ושו"ת שלמת חיים (תשע"ח) סימן שיט, שחולקים.

51 תורת חיים (סופר) סימן תקנ"ג ס"ק א.

52 עיין משנ"ב תקנ"ה.

פרק טו דיני התענית

חמש פורענויות אירעו לעם ישראל בתשעה באב:
א. נגזר על דור המדבר שלא ייכנסו לארץ ישראל, עונש על חטא המרגלים.
ב. נחרב בית המקדש הראשון.
ג. נחרב בית המקדש השני.
ד. נלכדה העיר ביתר על ידי הרומאים אחר החורבן השני, ונהרגו בה עם רב מישראל.
ה. ירושלים נחרשה על ידי הרומאים אחר חורבנה, ודבר זה ביטא את חורבנה הגמור¹.

חורבן המקדש הוא הפורענות הקשה מכל הפורענויות שעם ישראל עבר, ופורענות זו היא השורש לכל הצרות והייסורים הכלליים והפרטיים בעם ישראל².

מכיוון שתשעה באב הוא יום שאירעו בו פורענויות גדולות כל כך, נוהגים בו מנהגי אבלות חמורים, כפי שנוהג אדם היושב שבעה על אחד מקרוביו. כך אמרו חכמים: "כל איסורים הנוהגים באָבֵל, נוהגים בתשעה באב. אסור

1. עיין תענית כו ב.

2. עיין איכה רבה (בובר) פרשה א: "מעשה באישה אחת שהייתה בשכנתו של רבן גמליאל והיה לה בן תשחורת ומת והייתה בוכה בלילות, והיה רבן גמליאל שומע קולה ונזכר חרבן הבית, והיה בוכה עד שנשירו ריסי עיניו".

ברחיצה, בסיכה, בנעילת הסנדל, בתשמיש המטה (יחסי אישות) ובלמוד תורה³.

תשעה באב, מלבד היותו יום אָבֵל, הוא גם יום תענית, ולכן הוא אסור גם באכילה ובשתיה⁴. תכלית התענית היא לעורר את הלבבות לכך שמעשינו הרעים ומעשי אבותינו הם אלו שגרמו את חורבן המקדש, כדי שמתוך כך נתעורר להיטיב את מעשינו, ונזכה לבניין המקדש⁵.

דין חולה בתשעה באב

אדם חולה, אפילו במחלה שאין בה סכנה, רשאי לאכול ולשתות בתשעה באב, כיוון שגופו זקוק למזון ושתיה כדי להתגבר על המחלה⁶.

מעוברת

אישה מעוברת צריכה לצום בתשעה באב⁷. אך אישה מעוברת שהריונה

3. תענית ל א, על פי גרסת הרי"ף והרא"ש.

4. עיין תענית ל א, וחי'דושי מרן רי"ז הלוי הלכות תעניות.

5. רמב"ם תעניות ה א.

6. עיין שו"ע תקנ"ד ו, ושו"ת שבט הלוי חלק י סימן פא ענייני תשעה באב אות א ד"ה דברור. ועיין ערוך השלחן תקנ"ד ז, ונשמת אברהם סימן תקנ"ד ס"ק ו, בשם הגרש"ז אוירבך, וחזון עובדיה עמ' רפח, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 211, שחולה הפטור מהתענית יכול לאכול כרגיל, ואינו צריך לאכול פחות פחות מכשיעור. ועיין אור לציון שם, שאדם שחוסם גופו גבוה מהרגיל, או שיש לו קלקול קיבה הגורם לשלשולים, או שהוא צריך לשכב במיטה מחמת חולשתו, נחשב חולה. ועיין שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קיד, שאדם שהתענית מחלישה אותו בשיעור גדול יותר מכפי שהיא מחלישה אנשים רגילים, דינו כחולה, ופטור מהתענית. ועיין מחזיק ברכה קונטרס אחרון סימן תקנ"ד אות א, שחולה שנתרפא, אך הוא חלוש מאוד, פטור מהתענית. ועיין אור לציון שם, שזקן תשוש כוח, נחשב כחולה, ופטור מן התענית, ועיין חזון עובדיה עמ' רעט, שמקל רק כאשר הרופאים אמרו לו שעלול לחלות מחמת התענית, וגם אז, עליו לאכול פחות פחות מכשיעור. ועיין חוט שני שבת חלק ד עמ' רסא, שחולה הצריך לשתות מחמת מחלתו, רשאי מעיקר הדין אף לאכול, אך למרות זאת ימנע מלאכול כדי לשתף עצמו עם הציבור (ועיין משנ"ב מהדורת דרשו סימן תקנ"ד הערה 28).

7. שו"ע תקנ"ד ה. עיין אבן ישראל חלק ט סימן סב, ושו"ת קנה בשם חלק ד סימן לג, והליכות ביתה פרק כה הערה ג, בשם כמה מורי הוראה, הסוברים שבזמננו, אישה מעוברת אינה צריכה

קשה או שאינה חשה בטוב, כגון שהיא סובלת מחולשה יתרה, מסחרחורות, מבחילות והקאות תכופות וכיוצא בזה, אינה צריכה להתענות, ובפרט בחודשי ההיריון הראשונים, שהעובר חלוש⁸.

יולדת

יולדת בשלושים הימים הראשונים לאחר לידתה, נחשבת כחולה ופטורה מהתענית, כיוון שרושם הלידה ניכר עדיין בגופה והיא חלושה מחמת הלידה⁹.

בארצות אשכנז נהגו להחמיר, ותלו את פטור היולדת מהתענית, לאחר שבעה ימים מהלידה, בהרגשתה. יולדת שמרגישה חלושה, פטורה מהתענית, אך יולדת שמרגישה כבריאה לחלוטין, תתענה, ואם במשך התענית תרגיש היולדת חולשה וכדומה, תפסיק את התענית, ובפרט אם היא מניקה¹⁰.

לצום בתשעה באב, כיוון שלדעתם ירדה חולשה לעולם, והצום עלול לגרום חליה להפלה. אך דעת רוב מוחלט של הפוסקים היא שאישה מעוברת צריכה להתענות, כפי שנפסק בשלחן ערוך (עין הליכות שלמה פרק טז סעיף א, חזון עובדיה עמ' רעט, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 210, נשמת אברהם סימן תרי"ט ס"ק א, בשם הגר"ש אלישיב והגר"י נויבירט, תורת היולדת פרק נא סעיף ד, וכן דעת הגר"י אריאל שליט"א), כיוון שאין כל הוכחה לכך שהצום גורם להפלה לנשים הרות שהריון תקין ואין להן רקע קודם של הפלות; אדרבה, מחקרים מראים שאין הבדל במספר ההפלות המתרחשות בימים רגילים, למספר ההפלות המתרחשות בימי צום (נשמת אברהם שם).

8. עין הליכות שלמה פרק טז סעיף א, וחזון עובדיה עמ' רעט, ואור לציון פרק כט שאלה ב, ונשמת אברהם סימן תקנ"ד ס"ק א, ותורת היולדת פרק נא סעיף ד, ועין שם הערה ו, שפירט מצבי בריאות שונים שאישה מעוברת המצויה בהם אינה צריכה לצום.

9. עין שו"ע תקנ"ד ו, ומשנ"ב שם. ועין ביאור הלכה תרי"ד ד, וחזון עובדיה עמ' רפח, שאישה שהפילה, דינה כיולדת.

10. עין רמ"א תקנ"ד ו, ומשנ"ב שם ס"ק יג, שאף שיוולדת פטורה מתענית בשלושים הימים שלאחר הלידה, יולדות שהתענית לא תגרום להן צער גדול, נוהגות להתענות כבר שבעה ימים אחר הלידה, ומסיים שם, שיוולדת המקלה שלא להתענות בשלושים הימים שלאחר הלידה "לא הפסידה". על סמך זה כתב המשנ"ב (תקנ"ד ט): "כבר נהגו היולדות להתענות כל זמן שאין להן חולשה ונתרפאו מלידתן, כמו שכתב הרמ"א. אבל אם עדיין לא נתרפאו לגמרי או שהן קצת חולות או חלושות בטבען, לא תתענה בתוך שלושים יום". ועין שו"ת דברי יציב חלק ב סימן רלג, שפסק כמשנ"ב, וכן דעת הגר"י אריאל שליט"א. ועין ערוך השלחן תקנ"ד ח, שדברי הרמ"א נאמרו בימיו, שאנשים היו בריאים וחזקים, אבל עכשיו "חלילה ליולדת להתענות תוך שלושים יום ללידתה, כי עדיין חלושה היא והיא ממש כחולה". ועין חזון עובדיה עמ' רפז,

מניקה

אישה מניקה חייבת להתענות בתשעה באב¹¹, אלא אם כן היא מרגישה חולשה¹², או שאין לה די חלב ואין לתינוק מה לאכול¹³.

כאשר תשעה באב חל בשבת, והתענית נדחית ליום ראשון, נשים מעוברות ונשים מניקות פטורות מהצום. זאת כיוון שכאשר אין התענית חלה ביום שארע בו חורבן המקדש, חובת התענית קלה יותר מאשר בשנים רגילות, שבהן התענית חלה בתשעה באב¹⁴.

הפטורים מן התענית, לא יענגו את עצמם בבשר ויין, ולא יאכלו תפנוקים ומותרות, אלא יאכלו וישתו כפי צורכם, ואם אפשר להם, יתענו במשך הלילה. כל זאת כדי לשתף את עצמם עם הציבור¹⁵.

והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 210, וחוט שני שבת חלק ד עמ' רס, וירושלים במועדיה עמ' רכ, שפסקו שיוולדת תוך שלושים יום ללידתה לא תתענה. ועיין משנ"ב תקנד יד, שבתשעה באב נדחה, יש להקל ליולדת בתוך שלושים יום ללידתה שלא תתענה, אף שאין לה חולשה. 11. שו"ע תקנד ו.

12. הליכות שלמה פרק טז סעיף ב, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 210.

13. עיין הליכות שלמה הלכות יום כיפור פרק ו סעיף ב והלכות בין המצרים פרק טז סעיף ב, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה ב, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 210, נשמת אברהם תקנד ס"ק ב בשם הגר"י נויבירט. ועיין הליכות שלמה שם, ונשמת אברהם שם, שאין לתת לתינוק תחליפי חלב כדי שהאם תוכל להמשיך לצום, כיוון שמזונו הטבעי של תינוק הוא חלב אם, ועיין אור לציון שם, שחולק. הגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שאישה מניקה שחשה שהתענית גורמת לה להפסקת החלב, פטורה מהתענית, וכעין זה מבואר בהליכות שלמה פרק טז סעיף ב, ועיין שם דבר הלכה ו, שאף אם החלב לא ייפסק, אלא יתמעט, מותרת לאכול, ועיין חזון עובדיה עמ' סג, שמקל כאשר בעקבות הצום החלב ייפסק לגמרי.

14. עיין ביאור הלכה תקנד ד"ה ואינו, שאישה מעוברת שיש לה מיחוש קל, פטורה מהצום כאשר תשעה באב נדחה, ועיין הליכות שלמה פרק טז דבר הלכה ג, שבזמנו רוב מוחלט של הנשים המעוברות נחשבות כמעוברות שיש להן מיחוש קל, ועיין שם דבר הלכה ד, שגם אישה מניקה פטורה מהצום כאשר תשעה באב נדחה, חזון עובדיה עמ' סב.

15. עיין משנ"ב תקנ ה, והליכות שלמה פרק טז דבר הלכה ב.

קטנים

ילדים קטנים מגיל בר מצווה אינם חייבים להתענות בתשעה באב¹⁶, כיוון שחכמים לא חייבו לחנך קטן למצווה שקיומה יסב לו צער¹⁷. אף שילדים אינם חייבים להתענות, אם הם הגיעו לחינוך, יש לחנכם שיאכלו בתשעה באב רק מאכלים פשוטים, כדי שיתאבלו עם הציבור¹⁸.

בליעת גלולה לרפואה

אדם הצריך לבלוע גלולה כדי שלא יחלה, יבלע את הגלולה ללא מים. ואם אין באפשרותו לבלוע את הגלולה ללא מים, ישתה מעט מים כדי לבלוע את הגלולה¹⁹.

אדם בריא הזקוק לאכילה או שתייה כדי שלא יחלה

אדם **בריא**, הזקוק לאכילה או לשתייה כדי שלא יחלה, רשאי לאכול או לשתות לשיעורין, כפי הנדרש כדי שלא יחלה. שתייה או אכילה 'לשיעורין' הן שתייה או אכילה של שיעור מועט של אוכל או שתייה (כ-40 סמ"ק שתייה או 30 סמ"ק מזון), ולאחריהן המתנה של תשע דקות, ושוב שתייה או אכילה של שיעור מועט, וחוזר חלילה; כפי הנצרך כדי שלא להגיע למצב של חולי. בשונה מחולָה, שחובת התענית אינה חלה עליו ומותר לו לאכול כהרגלו, על

16. עיין משנ"ב תקנ ה, וחכמת אדם כלל קנב סעיף יז, וערוך השלחן תקנ ד, ומועדי הראיה עמ' 504 (מהדורת תשע"ה), בשם מרן הרב קוק זצ"ל, ושו"ת שבט הלוי חלק י סימן פא אות ג, וילקוט יוסף עמ' תלא, וכן דעת הגר"י אריאל שליט"א. ועיין כף החיים תקנ ד, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 210, הסוברים שיש לחנך קטנים לצום שעות מספר.

17. חכמת אדם כלל קנב סעיף יז. ועיין מועדי הראיה עמ' 504 (מהדורת תשע"ה), בשם מרן הרב קוק זצ"ל, טעם נוסף לפטור קטנים מהתענית, שאנו מצפים שמהרה ייבנה המקדש, ועד שהקטן יגדיל, כבר לא יצטרכו לצום, וכן אמר לנו הגר"י אריאל שליט"א.

18. עיין משנ"ב תקנ ה, וחכמת אדם כלל קנב סעיף יז, וערוך השלחן תקנ ד, ושו"ת שבט הלוי חלק י סימן פא אות ב.

19. נשמת אברהם סימן תקנ ס"ק ז, בשם הגרש"ז אוירבך.

אדם בריא חלה חובת התענית, והיתר אכילתו הוא רק כדי למנוע מעצמו מחלה. לכן עליו לאכול או לשתות רק כפי ההכרח, ולעשות זאת לשיעורין, כדי למעט באיסור עד כמה שניתן. לדוגמה: חייל הנמצא בעמדת שמירה במקום חם מאוד, ועלול להתייבש אם לא ישתה מים כל היום, אינו רשאי לאכול, כיוון שחובת התענית חלה עליו, אך מותר לו לשתות מים בכמות הדרושה כדי שלא יתייבש, וכדי למעט באיסור, עליו לשתות לשיעורין²⁰.

20. עיין אור לציון חלק ג פרק כט שאלה י, ועיין נשמת אברהם סימן תקנד ס"ק ו, בשם הגרש"ז אוירבך, וקובץ תשובות לגר"ש אלישיב חלק א סימן נז אות א, עיין שו"ת שבט הלוי חלק ט סימן קלא אות ג, וכן הורה הגר"י אריאל שליט"א. כאשר יש צורך, אפשר להקטין את מרווח הזמן בין אכילה לאכילה ובין שתייה לשתייה לפי הצורך (עיין פסקי תשובות סימן תריח אות י).

פרק טז רחצה

בתשעה באב אסור לרחוץ את הגוף, כדרך אבלים השרויים בצערם ואינם פונים לרחוץ את גופם כדי להתנאות או לשם תענוג. לא רק את הגוף אסור לרחוץ, אלא גם אברים בודדים, ואפילו אבר קטן כאחת האצבעות¹.

רחצה שאינה של תענוג

הרחצה האסורה היא רחצה לשם תענוג, אבל רחצה שאינה לשם תענוג מותרת. לכן אדם שידידו התלכלכו, רשאי לרחוץ את ידידו ולהסיר את הלכלוך, אך יקפיד לשטוף רק את האזור המלוכלך, ולא את כל ידו. וכן אדם שבקומו בבוקר, הצטברו סביב עיניו הפרשות שדרכו לרחצן, רשאי לרחוץ את עיניו. וכן אדם המכין אוכל למוצאי הצום, רשאי לשטוף את האוכל במידת הצורך, אף שתוך כדי השטיפה ידיו תירטבנה².

1. שו"ע תקנ"ד ז. ועיין שו"ע שם ח, שאישה שליל טבילתה חל בתשעה באב, לא תטבול בתשעה באב, כיוון שבתשעה באב אסורים בתשמיש המיטה.
2. שו"ע סימן תקנ"ד סעיף ט וסעיף יא, ומשנ"ב שם ס"ק יט. ועיין משנ"ב תרי"ג ב, שאדם שהזיע הרבה עד שגופו מלוכלך מחמת הזיעה, והדבר מפריע לו מאוד, רשאי לרחוץ את עצמו, ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רל"ז, וחו"ט שני יום כיפור עמ' קל"ג, שאין הכוונה לזיעה הגורמת חוסר נוחות, אלא למצב שהאדם מלוכלך ממש מחמת הזיעה. ועיין משנ"ב תקנ"ד כב, שאדם אסטניס, הרגיל לרחוץ פניו כל יום, וכשהוא אינו רוחץ את פניו דעתו אינה מיושבת עליו כל היום, רשאי לרחוץ את פניו במים. ועיין שער הציון תקנ"א לה, שלצורך עשיית הפסק טהרה, מותר לרחוץ את חלקי הגוף ההכרחיים. ועיין אשרי האיש פרק עא סעיף ד, שמותר לרחוץ כלים כדי לתת לילדים קטנים לאכול, אף שתוך כדי הרחיצה הידיים נרטבות, שכן אין זו רחיצה של תענוג.

שטיפת הפה וצחצוח שיניים

כאשר קמים משינת הלילה, אסור לשטוף את הפה במים ולפלוט את המים החוצה. ואף שמטרת השטיפה אינה לשם תענוג אלא לשם ניקיון וסילוק ריח לא נעים מהפה, היא נאסרה, כיוון שיש לחשוש שמא אדם יבלע מעט מן המים תוך כדי שטיפת הפה. כאשר יש לאדם צער גדול מכך שאינו יכול לשטוף את פיו, מותר לשטוף את הפה, אך יש להקפיד להטות את הראש למטה, כדי שהמים לא ייבלעו בטעות, ולפלוט מהפה את כל המים³.

מותר לנקות את הפה עם משחת שיניים ללא שימוש במים, כדי למנוע ריח לא נעים, אף כאשר מניעת השטיפה אינה כרוכה בצער גדול, כיוון שמשחת שיניים אינה ראויה לאכילה⁴.

נטילת ידיים לאכילת לחם ולברכת כהנים

מותר ליטול ידיים לצורך מצווה, כיוון שרחיצה זו אינה לשם תענוג. לכן, חולה הנצרך לאכול לחם בתשעה באב, ייטול את ידיו לפני האכילה כרגיל. וכן כהנים המברכים ברכת כהנים, ייטלו את ידיהם לפני ברכת כהנים כרגיל⁵.

נטילת ידיים בהשכמת הבוקר

נטילת הידיים בהשכמת הבוקר מותרת גם היא, כיוון שמטרתה להסיר את הרוח הרעה השורה על הידיים, והסרת רוח רעה דומה להסרת לכלוך, המותרת⁶. אמנם בנטילת הבוקר אין נוטלים את כל כף היד, אלא רק את

3. משנ"ב תקסז יא.

4. שו"ת מנחת יצחק חלק ד סימן קט.

5. עיין שו"ע תקנ"ד י, ושערי תשובה תקנ"ד ז סוף ד"ה ואם עשה, ומשנ"ב תרי"ג ז, וכף החיים תקנ"ד נג. ועיין משנ"ב שם, וכף החיים שם, וחזון עובדיה עמ' רצ-רצב, שבנטילות אלו נוטלים את כל כף היד (עד החיבור לזרוע), כבכל יום.

6. עיין שו"ע תקנ"ד י, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שלדעת הרמב"ם והגר"א אין נוטלים ידיים בתשעה באב להעברת הרוח הרעה, ולעניין הברכה יש לחוש לדעתם, לכן אין לברך "על נטילת ידיים" אחרי הנטילה להעברת הרוח הרעה, אלא לאחר הנטילה השנייה, שנוטלים

אצבעות הידיים עד מקום חיבורן לכף היד, ודי בנטילה זו כדי להסיר את הרוח הרעה⁷.

נטילת ידיים לקראת התפילה ולאחר עשיית צרכים

כפי שמותר לאדם ליטול ידיים בקומו משנתו בבוקר, כן מותר ליטול את הידיים לקראת התפילה, לאחר עשיית צרכים או לאחר נגיעה במקומות המכוסים בגוף, כיוון שרחיצות אלו אינן לשם תענוג. גם בנטילות אלו, אין נוטלים את כל כף היד אלא רק את אצבעות הידיים עד מקום חיבורן לכף היד⁸, זאת כיוון שיש הסוברים שאין חובה ליטול את כל כף היד בנטילות אלו, גם בכל השנה. ואף שבכל השנה, יש להחמיר וליטול את כל כף היד, בתשעה באב אסור לרחוץ את הידיים ללא צורך, ולכן מחמירים בנטילות אלו, שתוקף

- אחר עשיית הצרכים כהכנה לתפילה. ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' קעב, בשם החזון איש, שהנהגים ליטול כל יד ארבע פעמים, יכולים לנהוג כן גם בתשעה באב.
7. שו"ע תקנד י, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת תולדות אות ב, ועיין שם, שבתשעה באב, הרוח הרעה שורה רק על אצבעות הידיים, ולא על כל כף היד. הטעם לשוני זה בין שריית הרוח הרעה בתשעה באב לבין שריית בימות השנה נעוץ בכך שהרוח הרעה שורה על ידיו של האדם, כדי שתהיה לה אחיזה באדם והיא תוכל להשפיע עליו את השפעתה השלילית, וככל שהרוח הרעה שורה על חלקים גדולים יותר של הגוף, כך כוחה גדל. בימים רגילים, הרוח הרעה מתפשטת על כל מרחב היד, אך בתשעה באב, כיוון שהוא יום פורענות, הרוח הרעה שולטת באדם גם כאשר אין לה אחיזה רבה בגופו, ולכן אין היא מתפשטת על כל מרחב היד, אלא רק על אצבעות הידיים.
8. רמ"א תקנד ט, ומשנ"ב סימן תקנד ס"ק כא וסימן תריג ס"ק ו. ועיין משנ"ב סימן תקנד ס"ק כ וסימן תריג ס"ק ד, שהאחרונים נחלקו בדינו של אדם שהתפנה וידיו לא התלכלכו, אם צריך ליטול ידיים, וכדי שלא להיכנס למחלוקת, ראוי לגעת במקומות המכוסים בגוף (עיין אשי ישראל עמ' תשפט), ולהתחייב בנטילת ידיים לדעת כולם. ועיין שו"ת מנחת שלמה (מכון אוצרות שלמה) חלק ב סימן נח אות כח, ואשרי האיש פרק עא סעיף ז, שהרגיל ליטול ידיו שלוש פעמים אחרי עשיית צרכים, יכול ליטול את ידיו שלוש פעמים גם בתשעה באב. ועיין שאלת רב חלק ב פרק לג אות כט, שחולק. ועיין אשרי האיש שם, שהיוצא מבית הכיסא ולא עשה צרכיו, לא יטול את ידיו (עיין ביאור הלכה תריג ג ד"ה ואם).

חיובן פחות מחיוב נטילת ידיים ללחם, ונוטלים רק את אצבעות הידיים, כפי עיקר ההלכה⁹.

שימוש בממחטות לחות

אסור לרחוץ את הגוף בעזרת בד רטוב הספוג במים. אמנם כאשר הבד רטוב במידה מועטה, מותר להעביר בד זה על הגוף, כיוון שאין זו רחיצה. 'רטיבות במידה מועטה' היא רטיבות כזו שידו של הנוגע בבד נרטבת רק מעט, במידה שאינה מרטיבה חפצים אחרים שהיא נוגעת בהם ('טופח שלא על מנת להטפוח'). לכן, הרוצה להשתמש בממחטות לחות כדי להתרענן, ישער מהי הרטיבות המצויה בהם, ואם הם רטובים במידה מועטה, מותר להשתמש בהם ולנגב את הגוף¹⁰.

כאשר ישנו לכלוך על הגוף, מותר להשתמש בממחטות לחות גם כאשר הן רטובות במידה מרובה, כיוון שרחיצה לצורך הסרת לכלוך מותרת.

9. עיין ישועות יעקב סימן ד ס"ק ז, ועיין תשובות יד סופר הערות והארות בסוף הספר 'עמ' רלד, ועיין ילקוט יוסף עמ' שפג-שפו.

10. רמ"א תקנד יד.

פרק יז נעילת הסנדל

בתשעה באב אין נועלים נעליים, כדרך אבלים, שהולכים יחפים. האיסור הוא בנעלי עור, כיוון שנעלי עור מגינות על הרגל כראוי, ועל ידן אין מרגישים את קושי הארץ. אך מותר ללכת בנעליים העשויות מבד או בכפכפים העשויים מפלסטיק רך שההולך בהן מרגיש את קושי הארץ, והרגשתו קרובה להרגשת אדם ההולך יחף¹.

רמז יש באיסור נעילת הנעליים, הבא לעורר אותנו לתקן את עוון שנאת החינם, שבגללו נחרב בית המקדש. מובא בחז"ל, שבכסף שקיבלו האחים עבור מכירת יוסף, הם קנו נעליים. שנאת האחים את יוסף ומכירת יוסף הם השורש לשנאת החינם ולכל העברות שבין אדם לחברו שהיו בבית המקדש השני², ונמצא אפוא שהנעליים מזכירות את שורש הפירוד והמחלוקת שבעם ישראל. לכן בתשעה באב אין נועלים נעליים, כדי להתעורר לתקן חטא זה³. "ואם נחרבנו, ונחרב העולם עמנו על ידי שנאת חינם, נשוב להבנות, והעולם יִבְנֶה עִמָּנוּ על ידי אהבת חינם"⁴.

נעלים איכותיות שאין בהן עור

בזמננו, מצויות מאוד נעליים איכותיות העשויות מחומרים סינטטיים, שאין בהן עור, והן מגנות על הרגל כראוי. יש הסוברים שאסור ללכת בנעליים אלו בתשעה באב, ואף שאין בנעליים אלו עור, אין האיסור תלוי בחומר שהנעליים

1. שו"ע תקנד טז, ולבוש סימן תריד ב.

2. שיחות לספר בראשית לגר"א נבנצל שליט"א, עמ' רצ.

3. רץ כצבי חלק ב עמ' רצ.

4. אורות הקודש חלק ג עמ' שכד.

עשויות ממנו אלא באיכותן. ומה שאמרו חכמים שהאיסור הוא דווקא בנעלי עור, זאת משום שזהו חומר הגלם שממנו ייצרו נעליים איכותיות בזמנם, אך אין האיסור תלוי בכך⁵. ויש סוברים שמותר ללכת בנעליים אלו בתשעה באב, כיוון שאין בהן עור. ואף שהן איכותיות ומגנות על הרגל כראוי, חכמים אסרו נעלי עור בלבד, כיוון שזה מה שהיה מצוי בזמנם, ולא אסרו נעליים העשויות מחומר אחר⁶. להלכה, יש לחוש לסברת האוסרים, ולהימנע מהליכה בנעליים איכותיות בתשעה באב אף שאין בהן עור⁷.

טעם פנימי יש לאיסור ההליכה בנעלי עור בתשעה באב, והוא שהפשטת עור הבהמה והפיכתו לנעליים מבטאות את מעלת האדם ושלטונו על כל הברואה, ואלו נפגמו בחורבן המקדש. כידוע, ארבע מדרגות ישנן בברואה: דומם, צומח, חי ומדבר. מעלת הצומח על פני הדומם ניכרת בכך שהצמחים משתמשים בחלקי הדומם, באדמה ובמים, לצורך גידולם, ומעלת בעלי החיים על פני הצומח ניכרת בכך שבעלי החיים אוכלים את הצמחים. מעלת האדם על פני בעלי החיים ניכרת בכך שהוא אוכל את בשרם, וביותר היא ניכרת בכך שהוא מפשיט את עורם, והופך אותו למנעלים לרגליו. בזה ניכר שהאדם הוא נזר הברואה, מדרגתו היא מעל כל חלקי הברואה ותפקידו לרוממם, שיהיו כלי לגילוי שם ה' בעולם. חורבן המקדש נגרם מכך שעם ישראל לא מילא את ייעודו, ולא רק שהוא לא רומם את כל חלקי הברואה, אלא התנהגותו הייתה פחותה משל הבהמות, כמו שנאמר: "יָדַע שׁוֹר קִנְיָהּ וְחִמּוֹר אֲבוֹס בְּעֻלּוֹ יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַע עָמִי לֹא הִתְבּוֹנֵן"⁸. לכן, ביום שחורב בו בית המקדש

5. עיין שו"ת פנים מאירות חלק ב סימן כח, תשובות והנהגות חלק ה סימן קסח אות ז, מועדים וזמנים חלק ו סימן כח, קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' מא: יש להימנע. ועיין משנ"ב תריד ה.
6. עיין שו"ת מהרש"ג חלק ב סימן קי, עיין שו"ת שמחת כהן לגר"ח חיותה הכהן חלק א סימן קעג, חזון עובדיה עמ' רצט, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 212: יש מחמירים, עיין מקראי קודש לרב הררי הלכות יום הכיפורים פרק ח הערה ה, בשם הגר"ש ישראל, ילקוט יוסף עמ' שצא. ועיין אשרי האיש פרק עא סעיף יא, שמעיקר הדין הדבר מותר, וראוי להחמיר.
7. הגר"י אריאל שליט"א בשו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן פא.
8. ישעיהו א ג.

מחמת עוונותינו, לא ראוי ללכת בנעלי עור ולבטא את עליונותו ושלטונו של האדם על בעלי החיים⁹.

נעל שיש בה מעט עור

מטרת הנעל היא לכסות את הרגל ולהגן עליה. לכן גם נעל שיש בה רק מעט עור, אסור ללכת בה, כל שמטרת העור היא להגן על הרגל או לכסות אותה. אך נעל העשויה מחומר שאינו עור, ויש בה רצועות עור שנועדו להחזיק את הנעל שלא תישמט מהרגל, או שיש בה קישוט מעור, מותר ללכת בה, כיוון שהעור אינו מגן על הרגל ואינו מכסה אותה¹⁰.

נעילת נעלי עור שלא לשם תענוג

כאשר הליכה ללא נעלי עור עלולה לגרום לפציעה או לנזק, או שהיא כרוכה בטרחה רבה, מותר לנעול נעלי עור, כיון שנועילת נעלי העור אינה לשם תענוג. לכן, אדם הצריך ללכת במקום שמצויים בו מזיקים כנחשים ועקרבים, או שהוא צריך ללכת לדרך ארוכה, או שהוא צריך ללכת במקום שיש בו בוץ ורפש, ינעל נעליים שאין בהן עור, כדי להגן על רגליו. ואם אין לו נעליים שאין בהן עור, ינעל נעלי עור, כיוון שמטרת נעילתן אינה לשם תענוג¹¹. וטוב במקרה כזה לתת מעט עפר בנעליים¹².

9. עיין הליכות שלמה תפילה עמ' שסה ואילך.

10. עיין שו"ע תקנד טז, ומשנ"ב שם, וברכי יוסף תריד א, וחזון עובדיה עמ' שא, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 212, ואור לציון חלק ג פרק כט שאלה טו.

11. עיין שו"ע סימן תקנד סעיף יז וסימן תריד סעיף ד, ומשנ"ב תקנד לב, וביאור הגר"א סימן תריד ס"ק טו. ועיין אהלך באמתך פרק לו סעיף יד, שבזמננו שמצויים מנעלים איכותיים ונוחים שאינם מעור, יש להשתמש בהם, ורק אם הם אינם בנמצא, מותר ללכת בנעלי עור, ועיין שו"ת מנחת שלמה (קמא) חלק א סימן צא אות כה סעיף ח, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 332, שכתבו כעין זה.

12. משנ"ב תקנד לג.

וכן חיילים הנמצאים בפעילות מבצעית, ינעלו את הנעליים הטובות ביותר למילוי תפקידם, אף אם יש בהן עור, כיוון שמטרת נעילתן אינה לשם תענוג. אך חיילים הנמצאים בבסיס לא ינעלו נעלי עור, אף כשהם ניצבים בעמדת שמירה¹³.

איסור נעילת הסנדל לילדים קטנים

ילדים קטנים שהגיעו לגיל חינוך, לא ינעלו נעלי עור בתשעה באב, כדי להתחנך למצוות¹⁴.

13. מקראי קודש לרב הררי פרק ה הערה עג, בשם הגר"ד לייאור שליט"א, וקונטרס חגי תשרי לגר"ד לייאור, עמ' 49. ועיין אור לציון חלק ג פרק כט סוף הערה טז.
14. הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 213, הגר"י אריאל שליט"א. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רכג, שחולק וסובר שיש למנוע מקטנים בכל גיל לנעול נעלי עור, ועיין חזון עובדיה עמ' שא, ואור לציון חלק ג פרק כט שאלה טז, שקטנים הפחותים מגיל בר מצווה מותרים לנעול נעלי עור בתשעה באב, ועיין חזון עובדיה שם, שאף שהם מותרים, טוב לחנכם שלא ינעלו נעלי עור.

פרק יח

סיכה ותשמיש המיטה

סיכה

בתשעה באב אסור לסוך את הגוף לשם תענוג. לכן אסור למרוח על הגוף קרם ידיים, קרם פנים ושאר משחות ושמנים שמעדינים את העור¹.

סיכה שלא לשם תענוג

הסיכה האסורה היא סיכה לשם תענוג, אך סיכה שלא לשם תענוג מותרת². לכן אדם שיש לו פצע, רשאי למרוח משחה לטיפול בפצע, כיון שאין זו סיכה לשם תענוג אלא לצורך רפואי³. וכן מותר למרוח על הגוף קרם להרחקת יתושים⁴. ההיתר למרוח משחה לצורך רפואי הוא גם כאשר המשחה מעדנת את העור. לדוגמה: אדם שיעור ידיו יבש מאוד, והיובש גורם לו לכאב, רשאי למרוח על ידיו קרם ידיים המעדן את העור⁵.

מותר להשתמש בתכשיר העשוי למנוע ריח זיעה, כיון שאין זו סיכה לתענוג, אלא לסילוק נזק⁶.

1. שו"ע תקנד טו.

2. שו"ע תקנד טו.

3. אור לציון חלק ג פרק כט שאלה יג.

4. שו"ת שבט הקהתי חלק ב סימן קצא אות ד.

5. מקראי קודש לרב הררי פרק ו הערה נד, בשם הגר"א נבנצל שליט"א.

6. הליכות שלמה פרק יד הערה 56, על פי ביאור הלכה תקנד טו ד"ה סיכה, ועיין הליכות שלמה שם, שאפשר שאין זה בכלל סיכה, חזון עובדיה עמ' רצה, מקראי קודש לרב הררי פרק ו הערה נה, בשם הגר"א נבנצל שליט"א.

איפור

אסור לנשים להתאפר בתשעה באב, כשם שאסור לאישה אכלה להתאפר⁷. איפור הנמרח על הגוף כמשחה, אסור גם משום שמריחתו על הגוף נחשבת לסיכה⁸.

כלה

מותר לכלה בשלושים הימים הראשונים שלאחר נישואיה להתאפר, לרחוק את פניה ולסוך אותם, כדי שלא תתגנה על בעלה⁹.

תשמיש המיטה

אחד מחמשת העינויים שחייבים בהם בתשעה באב הוא האיסור לקיים יחסי אישות ('תשמיש המיטה')¹⁰. אפשר שהטעם הפנימי לכך הוא שהקשר בין הקב"ה לכנסת ישראל נמשל במגילת שיר השירים לקשר שבין איש לאשתו, והגלות מתוארת בה כריחוק של האיש מאשתו. בעקבות הריחוק שבין הקב"ה לכנסת ישראל, נפגם במידת מה הקשר המקודש בין כל איש ואשתו, ונפגעת יכולתם להתקשר זה לזה ולהתאחד בשלמות¹¹. לכן בתשעה באב, היום שאירע בו החורבן והקב"ה התרחק מאתנו, מבטאים ריחוק זה בריחוק בין איש לאשתו.

7. הגר"י אריאל שליט"א, שושנת ישראל (קנר) בין המצרים פרק סעיף נט. ועיין קובץ הלכות הגר"ש קמינצקי פרק יח הערה יב, שחולק וסובר שמעיקר הדין מותר להתאפר בתשעה באב, כיוון שאין להשוות את דיני תשעה באב לדיני אבלות על מת, אך יש להימנע מכך, כיוון שלא ראוי להתקשט בתשעה באב.

8. שושנת ישראל שם. ועיין נטעי גבריאל פרק עג סעיף ה, בשם הגר"מ פיינשטיין, שצביעת הפנים באבקה נחשבת כסיכה. ועיין קובץ הלכות הגר"ש קמינצקי פרק יח הערה יב, שסובר שמריחת הפנים לשם יופי אינה נחשבת סיכה.

9. עיין משנ"ב תקנד כט, ושושנת ישראל (קנר) בין המצרים פרק סעיף נט.

10. שו"ע תקנד א.

11. עיין סנהדרין עה א, וחדושי אגדות למהר"ל שם.

כדי להתרחק מן העברה, נכון שהאיש והאישה יימנעו ממגע זה בזה¹², ולא יישנו בלילה במיטה אחת¹³.

12. משנ"ב תקנ"ד לז, ושער הציון שם מד. ועיין חזון עובדיה עמ' שז, שאין בדבר זה איסור גמור, אלא זו חומרה. ועיין שער הציון שם, שבמקום שהנשים אינן מתקשטות בתשעה באב, מותר לאיש ולאשתו לגעת זה בזה ביום (אך לא בלילה). ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כג, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 213, שיש לזהר בלילה שלא להושיט דבר מיד האיש ליד האישה, ועיין חזון עובדיה עמ' שז, וקרא עלי מועד פרק ח הערה לד בשם הגר"ש אלישיב, ותשובות והנהגות חלק ג סימן קעח, שמתירים.

13. שו"ע תקנ"ד יח.

פרק יט לימוד תורה

איסור לימוד תורה והדברים המותרים בלימוד

אסור ללמוד תורה בתשעה באב, כיוון שהתורה משמחת לב, כמו שנאמר: "פְּקוּדֵי ה' יִשְׂרָאֵל מִשְׁמִיחֵי לֵב"¹, ואין לעשות דברים משמחים בתשעה באב, שכן הוא יום של צער ואבלות. מותר ללמוד דברי צער ופורענות², ואף שמתיקות התורה המעוררת את שמחת הלב קיימת בכל לימוד, התוכן המצער של הלימוד מפיג את שמחת הלימוד³. לכן מותר ללמוד פרקי תנ"ך ומדרשי חז"ל העוסקים בצער ובפורענות, כמגילת איכה, ספר איוב, פרקי הפורענות בספר ירמיה, מדרש איכה ואגדות החורבן. ואם בתוך לימוד דברי הצער והפורענות, יש גם דברים שאינם נוגעים לצער וחורבן, יש לדלג עליהם⁴. מותר ללמוד

1. תהילים יט ט. שו"ע תקנד א. ועיין חזון עובדיה עמ' שיג ואילך, שהאחרונים נחלקו אם חובת תלמוד תורה קיימת בתשעה באב, וחובה ללמוד בדברים המותרים, או שחובת תלמוד תורה אינה קיימת, ולימוד בדברים המותרים הוא היתר ולא חובה.
2. שו"ע תקנד א. ועיין משנ"ב תקנד ב, שלדעת המגן אברהם, אסור ללמוד עם ילדים קטנים גם דברי צער ופורענות, כיוון שההיתר ללמוד בדברים אלו הוא רק ללמוד עצמו, אך אסור לאדם ללמד אחרים; ולדעת הט"ז, מותר ללמוד עם ילדים קטנים דברי צער, ועיין משנ"ב שם, שלא הכריע, ועיין מעשה איש חלק ה עמ' כא, שהחזון איש למד עם קטנים דברים שמותר ללומדם בתשעה באב, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 214, שהכריע להקל, וכעין זה הכריע בחזון עובדיה עמ' שי.
3. ערוך השלחן יורה דעה שפד ב-ד.
4. שו"ע תקנד א-ב, ומשנ"ב שם, ושלמי מועד עמ' תצז, בשם הגרש"ז אוירבך. אגדות חז"ל הנוגעות לחורבן ישנן במסכת גיטין, מדף נה ב עד דף נח א, במסכת סנהדרין דף קד ב, במסכת יומא ט ב, ובתלמוד הירושלמי בסוף מסכת תענית. ועיין משנ"ב תקנד ב, שדברים רעים שאירעו לגויים, אסור ללמוד. ועיין חזון עובדיה עמ' שטז, שמותר ללמוד ספרי מוסר

בתשעה באב גם הלכות הקשורות למצבים מצערים, כגון הלכות אבלות, הלכות תשעה באב והלכות חרם ונידוי⁵.

לימוד בעיון ובהעמקה

את הדברים שמותר ללמודם, יש ללמוד בהבנה פשוטה, אך אסור ללמודם בהעמקה ובעיון, כיוון שבלימוד מעמיק, מתיישרים ומתבררים דברים קשים ומורכבים, ויש ללמוד שמחה מכך⁶. וכן, אם מתעוררת ללמוד קושיה חמורה תוך כדי הלימוד, אסור לטרוח ליישבה, כיוון שיישוב קושיה חמורה מביא לידי שמחה⁷.

המעוררים את האדם לשוב בתשובה ולהיטיב אורחותיו, ואם הדברים מסתעפים מעניין לעניין לדברי תורה המשמחים לב, יש לדלג על אותם קטעים, ועיין שו"ת רבבות אפרים חלק א סימן שפו, בשם הגר"ח קנייבסקי והגר"ש דבליצקי, ואור לציון חלק ג פרק כט שאלה א, שאוסרים ללמוד ספרי מוסר. ועיין משנ"ב תקנד ה, שמותר להורות הלכה בדבר הנצרך למעשה בתשעה באב. ועיין הגהות חכמת שלמה לשו"ע סימן תקנד סעיף ג, שאם בא לאדם הרהור בדברי תורה, אינו מחויב להסיר ההרהור מליבו, והאיסור הוא לקבוע עצמו בכוונה ללמוד איזה עניין על ידי הרהור. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רכד, שאדם הדורש בענייני תשעה באב, רשאי להביא פסוקים ודברי חז"ל השייכים ללימוד, אף שאותם דברים אינם מכלל הדברים המותרים בלימוד בתשעה באב.

5. שו"ע תקנד ב, ומשנ"ב שם, וערוך השלחן תקנד ה, ושלמי מועד עמ' תצז, בשם הגרש"ז אירבך.
6. עיין משנ"ב תקנד ה, והליכות שלמה פרק טו דבר הלכה א, ועיין שם הערה 4, שאין לתת גדר מדויק לשיעור העיון האסור, והדבר תלוי בכל אחד ואחד לפי דרך לימודו. ועיין הערות הגרי"ש אלישיב מועד קטן כא א, שהעיון האסור הוא עיון כזה שעל ידו הולמד מחדש חידושי תורה, וכעין זה כתב בקובץ הלכות הגר"ש קמיעצקי עמ' רנ, שמותר ללמוד כדי להבין היטב מה שלומד, אבל ללמוד בעיון רב, מתוך כוונה לחדש חידושי תורה, אסור.
7. משנ"ב תקנד ה. ועיין מאמר מרדכי תקנד א, שתמה על איסור הלימוד בעיון, ועיין קרא עלי מועד עמ' עא הערות הגר"ח קנייבסקי הערה לב, שהחזון איש התיר ללמוד בעיון גם עם חברותא, והיה אומר: "לא יתכן לומר שמותר ללמוד בלא עיון". ועיין אור לציון חלק ג פרק כט סוף הערה א, שלכתחילה אין ללמוד בעיון, אך אדם שמחמת זה יתבטל לגמרי מלימודו, יסמוך על דעת המקילים, וילמד בעיון.

דברי תורה שהם חלק מסדר התפילה

תפילות היום כוללות בתוכן פסוקים, משניות וברייתות: פסוקי דזמרא הם פרקים מספר תהילים, שירת הים היא פרק מתוך ספר שמואל, ובסדר הקרבנות יש משניות, ברייתות ופסוקים שונים. אף על פי כן, מותר בתשעה באב לומר את כל חלקי התפילה שרגילים לאומרם בכל יום, כיוון שהאיסור לומר דברי תורה הוא בדרך לימוד, אבל מותר לומר דברי תורה בדרך תפילה, מתוך כוונה לשבח את ה' ולעורר את הלב להתפלל בהכנעה⁸.

8. עיין שו"ע תקנ"ד, וריטב"א תענית ל א ד"ה ומה, ומאירי תענית ל א ד"ה כל. ועיין צרור החיים לר"ח מטודילה תלמיד הרשב"א עמ' קעב, שדבר הנאמר תדיר, אין שמחה באמירתו. ועיין משנ"ב תקנ"ד ז, שפרשיות הקרבנות המוזכרות בשלחן ערוך אורח חיים סוף סימן א (פרשת הכיור, פרשת תרומת הדשן וכו'), אינן נחשבות חלק מסדר התפילה, מאחר שרבים אינם נוהגים לאומרם, ואין לאומרם בתשעה באב. ועיין הלכות ומנהגי בין המצרים (קארפ) עמ' קנה סוף הערה 62, בשם הגרי"ש אלישיב, שאדם הרגיל לאומרם בכל יום, רשאי לאומרם כדרכו. ועיין חזון עובדיה עמ' שעג, שיש לומר את כל סדר התפילה, כבכול יום. אדם שיש לו קביעות לומר כמה פרקי תהילים כל יום, עיין משנ"ב תקנ"ד ז, שנחלקו הדעות אם מותר לאומרם, ונכון להחמיר, ולהשלים את הפרקים למחרת, ועיין הוראות מסרן החזון איש בסוף ספר טעמא דקרא אות מג, שהחזון איש התיר לומר תהילים בתשעה באב, ועיין חזון עובדיה עמ' שיא, שמותר לומר תהילים בדרך תחינה ובקשה. ועיין נטעי גבריאל פרק נו סעיף א, שמותר לומר את כל סדר קריאת שמע על המיטה כפי שרגילים, כיוון שאין אומרים את הפסוקים בדרך לימוד אלא בדרך תפילה, ועיין קרא עלי מועד עמ' עד הערות הגר"ח קנייבסקי הערה לג, שיש לומר רק את פרשת שמע, את הפסוק "בידך אפקיד רוחי וכו'", ואת ברכת המפיל. ועיין חזון עובדיה עמ' שט, שגם אדם הרגיל באמירת 'חק לישראל', אינו רשאי לומר 'חק לישראל' בתשעה באב.

פרק כ עשיית מלאכה

עשיית מלאכה עד חצות

נהגו שלא לעשות מלאכה בתשעה באב עד חצות היום, כדי שלא להסיח את הדעת מהאבלות¹. לכן אסור לשטוף כלים שאין זקוקים להם בתשעה באב², אסור להכין אוכל לצורך הסעודה שאוכלים במוצאי הצום³, אסור לנקות ולשטוף את הבית⁴, אסור לתקן מכשירים שהתקלקלו וכיוצא בזה. מלאכות

1. שו"ע ורמ"א תקנד כב, ומשנ"ב שם, וביאור הלכה שם ד"ה במקום. ועיין משנ"ב תקנד מג, וכף החיים שם צט, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 214, שהאיסור מתחיל מכניסת התענית, כיוון שגם בלילה אין להסיח את הדעת מהאבלות, ועיין חזון עובדיה עמ' שיט, שהכריע כדעת הסוברים שהאיסור מתחיל ביום. עיין רמ"א תקנד כב, שהמנהג שלא לעשות מלאכה הוא רק עד חצות, ועיין כף החיים תקנד צד, שמסתימת הבית יוסף משמע שהמנהג שלא לעשות מלאכה הוא כל היום, ולא רק עד חצות, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 214, שסָתַם וכתב שהמנהג שלא לעשות מלאכה הוא רק עד חצות, ולא הבחין בין יוצאי אשכנז ליוצאי ספרד, ואפשר שגם יוצאי ספרד נהגו להימנע ממלאכה רק עד חצות, וכיוון שהדבר תלוי במנהג, הולכים אחר המנהג בפועל. ועיין ביאור הלכה תקנד כב ד"ה על ידי, שהאחרונים נחלקו האם מלאכת כתיבה מותרת בתשעה באב, ולא הכריע, ועיין חזון עובדיה, שכתבה שאין אדם נזהר בתיקונה, מותרת, אך טוב לדחותה לאחר חצות. ועיין שו"ת הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנד ס"ק כז, בשם הגרי"ש אלישיב, שנערה העושה קייטנה לילדים בתשעה באב לפני חצות, לא תגבה מהורים כסף בתורת תשלום, אלא בתורת מתנה, דהיינו שלא תדרוש תשלום מההורים אלא תבקש.

2. עיין מקור חיים תקנד כב, אשרי האיש פרק עא סעיף ד, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה יד. ועיין סוכת חיים (לונדינסקי) עמ' נח, שאם הכלים המלוכלכים גורמים לריבוי זבובים וכיוצא בזה, או שהמראה המלוכלך של הבית מצער את בני הבית, מותר לשטוף את הכלים, ועיין שו"ת ברכת יהודה (ברכה) חלק ג סימן כט.

3. עיין שו"ע תקנט י'.

4. ערוך השלחן תקנט ט, ועיין שם שמן הראוי שלא לשטוף את הבית גם אחר חצות, ועיין בסמוך, שיש נשים הנהוגות לנקות את הבית אחר חצות היום, כדי לחזק את האמונה בגאולה.

קלות שעשייתן לוקחת זמן מועט, כהדלקת האור וכיבויו, הפעלת מדיח כלים חשמלי וכדומה, מותרות גם לפני חצות, כיוון שעשייתן אינה גורמת להסחת הדעת מהאבלות⁵.

ראוי לירא שמים שלא לעשות מלאכה גם אחר חצות היום, כדי שלא להסיח דעתו מן האבלות⁶.

יש נשים מיוצאות ספרד הנוהגות לסדר ולנקות את הבית לאחר חצות היום, כיוון שבזמן מנחה של תשעה באב נולד המשיח, לכן עושים בזמן זה דברים המבטאים את אמונת הגאולה⁷.

מסחר

קניית חפצים ומכירתם כלולות במנהג שלא לעשות מלאכה עד חצות היום, לכן אין לפתוח חנויות בתשעה באב עד חצות, ואין לקנות חפצים באתרי מכירות במרשתת עד חצות⁸. לאחר חצות, מותר לקנות דברים שמותר לקנותם בתשעת הימים, אך יש לעשות זאת כבדרך אגב ולא להקדיש לכך זמן ניכר, כיוון שהקובע עצמו לעשות מלאכה בתשעה באב, אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה⁹.

5. רמ"א תקנד כב, וקובץ הלכות פסקי הגר"ש קמניצקי פרק יט סעיף ג. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 214, שנסיעה ברכב מותרת, כיוון שהנסיעה אינה מסיחה את הדעת מן האבלות.

6. חיי אדם כלל קלה סעיף טו, קיצור שלחן ערוך (גנצפריד) סימן קכד סעיף טו, כף החיים תקנד קה, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 214. ועיין שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנד ס"ק כח.

7. ברכי יוסף תקנט ז, כף החיים תקנט עו, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 215. ועיין ילקוט יוסף עמ' תסג.

8. עיין שו"ע תקנד כב.

9. עיין שו"ע תקנד כד, ומשנ"ב שם, וכף החיים שם ס"ק קה וס"ק קיא. ועיין חזון עובדיה עמ' שכא-שכב, שמשמע מדבריו שדברי חכמים שהעושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה בה סימן ברכה, אמורים רק כאשר עושה מלאכה באיסור.

מכירת אוכל

מכירת אוכל אינה כלולה במנהג שלא לעשות מלאכה עד חצות היום¹⁰, כיוון שילדים קטנים ואנשים חולים שאינם מתענים בתשעה באב, זקוקים למזון. לכן בעל חנות מכולת שנמכרים בה דברי מאכל ומשקה, רשאי לפתוח את חנותו לפני חצות. ויש שנהגו לפתוח את חנויות האוכל רק לאחר שהציבור סיים להתפלל תפילת שחרית ולומר קינות¹¹.

'דבר האבד'

המנהג שלא לעשות מלאכה ולהימנע ממסחר בתשעה באב עד חצות היום, אינו כולל מלאכה או מסחר שתכליתם למנוע הפסד כספי¹². לדוגמה: צינור מים שהתפוצץ והמים זורמים ממנו והולכים לאיבוד, מותר לתקנו בתשעה באב; וכן אדם שמוכר שרפרפים נמוכים לתשעה באב, רשאי למכור אותם בתשעה באב, שכן אם לא ימכרם בתשעה באב, יהיה לו הפסד כספי.

עשיית מלאכה על ידי גוי

מותר לאדם לבקש מגוי שיעשה מלאכה עבורו בתשעה באב, כיוון שאין דעת היהודי מוסחת מהאבלות כאשר הגוי עושה מלאכה עבורו¹³. אבל אין לעשות על ידי גויים מלאכה הנעשית בעסק גדול והיא ניכרת לרבים, כיוון שיש חשש שאנשים לא ישימו לב שהמלאכה נעשית על ידי גויים, ויסברו שמותר לעשות מלאכה בתשעה באב¹⁴. לכן אדם שיש לו חנות, אינו רשאי לפתוח את חנותו על ידי גוי לפני חצות, כיוון שפתיחת חנות היא דבר גלוי וניכר¹⁵.

10. כף החיים תקנד קו, עיין ברית כהונה מערכת תי"ו אות יב, עיין אשרי האיש פרק עא סעיף כג.

11. עיין מועד לכל חי לגר"ח פלאג' סימן י אות ע.

12. עיין שו"ע תקנד כג, ומשנ"ב שם.

13. שו"ע תקנד כב, וביאור הגר"א שם.

14. משנ"ב תקנד מו, ושיירי כנסת הגדולה שם הגהות ב"י ס"ק ז.

15. שער הציון תקנד נ. לעניין בניית בית על ידי גוי, עיין משנ"ב סימן תקנא ס"ק יב וסימן תקנד ס"ק מו, וחזון עובדיה עמ' שכח.

פרק כא ישיבה ושינה בתשעה באב

ישיבה על הארץ

בתשעה באב יושבים על הארץ כדרך אבליים¹, כדי לבטא את האבלות על חורבן המקדש ולהראות שבלי בית המקדש אנו במצב שפל וירוד². ויש הנזהרים שלא לשבת ישירות על הרצפה, אלא להניח איזה דבר בין הגוף לרצפה, וזאת על פי הקבלה³. אדם שהישיבה על הרצפה קשה לו, יכול לשבת על כיסא נמוך או להניח תחתיו כרית, כדי שהישיבה תהיה לו נוחה יותר⁴. ומי

1. שו"ע תקנט ג: יושבים בבית הכנסת לארץ, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 215, ואור לציון חלק ג פרק כט אות יט, ומעין אומר חלק ג עמ' קנה, שהמנהג שגם בבית יושבים על הארץ. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן פ, וקובץ מבקשי תורה אב תשס"ח עמ' י, בשם הגרי"ש אלישיב, ויד בבין המיצרים פרק כג הערה י, בשם הגר"י קרליץ, שהמנהג לשבת על הארץ חל רק בצאת הכוכבים, וכן משמע מדברי הח"י אדם בכלל קלד סעיף ג, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן ט אות ד, ושו"ת שלמת חיים (תשע"ח) סימן שיט, שחולקים וסוברים שהמנהג לשבת על הארץ חל משקיעת החמה.

2. עיין דעת תורה למהרש"ם מברזן תקנט ג, ורש"י ישעיהו ג כו.

3. כף החיים תקנב לט, ועיין שם שעיקר החשש הוא בישיבה על קרקע שאינה מרופפת, אך יש להחמיר גם בקרקע מרופפת.

4. עיין משנ"ב סימן תקנב ס"ק יז וסימן תקנט ס"ק יא. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 215, שהכרית לא תהיה גבוהה יותר מטפח מהארץ (כשמונה סנטימטר), ועיין ילקוט הגרשוני סימן תקנט ס"ק א, וילקוט יוסף עמ' תקז, שצריך שהכיסא לא יהיה גבוה יותר משלושה טפחים מהארץ, ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' קעא בשם החזון איש, והליכות שלמה פרק טו הערה 25, ואשרי האיש פרק עא סעיף טו, שאין צריך לדקדק בזה, והעיקר שהכיסא יהיה נמוך מן הרגיל.

שגם ישיבה כזו קשה לו, יכול לשבת על כיסא רגיל, כיוון ששייבתו על כיסא אינה לשם תענוג⁵.

ישיבה על כיסא באוטובוס ובמכונית

אדם הנוסע במכונית או באוטובוס, רשאי לשבת על כיסא, כיוון שיסוד האיסור לשבת כל כיסא הוא במנהג, ומסתבר שלא נהגו כן כאשר אין אפשרות לשבת על הארץ או לעמוד בנוחות⁶.

ישיבה על כיסא מחצות היום

המנהג לשבת על הארץ נוהג רק עד חצות היום⁷, כיוון שבזמן מנחה של תשעה באב נולד המשיח. וטעם נוסף הוא שבית המקדש נחרב בחצות היום, וחורבן בית המקדש היה כפרה לעם ישראל, שכן הקב"ה שפך את חמתו על העצים והאבנים של בית המקדש, ולא שפך את חמתו על עם ישראל; ונמצא שבעומק הצרה טמונה ישועה. לכן בחצות היום מפחיתים מעט מתוקף האבלות של תשעה באב, וחוזרים לשבת על כיסא⁸.

5. עיין נטעי גבריאל פרק סח סעיף ח, ועיין תורת היולדת פרק נא סעיף יד, וכעין זה מבואר בערוך השלחן יורה דעה שפז ג.

6. תורת היולדת פרק נא הערה יט, בשם הגרי"ש אלישיב, ושו"ת רבבות אפרים חלק א סימן שפב, וחוט שני שבת חלק ב עמ' שכז, ואהלך באמיתך פרק פרק לו סעיף כב. ועיין הליכות שלמה פרק טו סעיף ו, שכאשר אין המקום באוטובוס דחוק ויש אפשרות לעמוד, ראוי לדקדק בכך ולעמוד.

7. עיין רמ"א תקנט ג, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע שם: עד תפילת מנחה, ועיין ילקוט יוסף עמ' תקט, שהכוונה לזמן מנחה, ועיין שו"ת ברכת יהודה (ברכה) חלק ב סימן נו הערה 1, ושו"ת שערי יושר חלק ה סימן מו אות ז, שגם יוצאי ספרד נוהגים לשבת על כיסא מחצות ואילך, ועיין שו"ת אדרת תפארת חלק ו סימן נט, שמתיר רק מזמן מנחה, דהיינו משעה שישית ומחצה.

8. שער הכוונות ענין בין המצרים ותשעה באב ד"ה ענין ט"ב (דף פט ב). ועיין משנ"ב תקנה ג.

הגבלת האבלות עד חצות היום נאמרה רק בנוגע לאיסור לשבת על כיסא, שיסודו במנהג, אך הדברים האסורים בתשעה באב מן הדין, אסורים כל היום עד צאת הכוכבים, ובהם אין הבדל בין הזמן שלפני חצות היום לזמן שאחריה.

דרך השינה בתשעה באב

ראוי לאדם למעט מכבודו ומהנאתו בתשעה באב בכל מה שאפשר⁹, לכן טוב להצטער מעט בדרך השינה בתשעה באב, לדוגמה: במקום לישון על מיטה, טוב לישון על מזרון על הארץ; הרגילים לישון עם כרית, טוב שישנו בלי כרית, וכיוצא בזה. נשים בהיריון ואנשים חלולים שקשה להם לצער את עצמם, או אנשים שלא יוכלו להירדם אם ישנו מדרך השינה שרגילים בה, יכולים לישון כהרגלם. ויש שנוהגים להניח אבן קטנה תחת מקום הראש, זכר למה שנאמר: "וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׁם מִרְאֲשֹׁתָיו", שעל כך דרשו חז"ל שיעקב אבינו בשוכבו בהר המוריה, ראה ברוח הקודש שבית המקדש עתיד להיחרב, והניח אבן תחת ראשו לאות אבל¹⁰.

9. עיין משנ"ב תקנה ג ותקנת י'.

10. רמ"א תקנה ב. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 21, שבירושלים נהגו רבים ללכת בבגדים ישנים שאינם מהודרים, וכעין זה בסידור בית יעקב ליעב"ץ דיני תשעה באב שער הדלק דלת ב חלון א אות א (עמ' שיג).

11. עיין שו"ע ורמ"א תקנה ב, ומשנ"ב שם, ואור לציון חלק ג פרק כט שאלה יט.

פרק כב

דינים שונים

בתשעה באב

אמירת שלום

אסור לאדם לברך את חברו לשלום בתשעה באב¹. 'שלום' הוא מלשון שלמות², ואמירת שלום היא תפילה ואיחול לאדם שלא ימצא שום חסרון בענייניו, ומתוך כך השלום והשלווה יהיו מנת חלקו³. בתשעה באב, הרגשות המתאימים אינם רגשות של שלום ושלווה, אלא רגשות של צער וכאב על חסרון המקדש. לכן ברכת שלום אינה מתאימה ליום זה⁴.

אדם שחברו בירכו לשלום מתוך חוסר ידיעה, לא ישיב לו בברכת שלום, אלא יסביר שהוא נמנע מלהשיב לו כיוון שבתשעה באב אסור לברך לשלום. ואם הדבר כרוך באי נעימות, ישיב לו שלום בקול נמוך ובכבוד ראש⁵.

אסור גם לומר 'בוקר טוב' או 'ערב טוב'⁶, כיוון שאמירות אלו הן תחליף

1. שו"ע תקנד כ. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 30, שיש להסתפק אם מותרת אמירת שלום שלא לשם ברכה אלא לשם נימוס. ועיין משנ"ב שם מא, שאין לתת מתנות בתשעה באב. ועיין כף החיים תקנט מ, שאין עושים "מי שברך" לעולה לתורה.

2. עיין ר"א מזרחי ויקרא ח כב.

3. עיין שלום רב (בן דוד) עמ' מח.

4. עיין לבוש תקנד כ.

5. שו"ע תקנד כ, ופרי מגדים שם אשל אברהם סוף ס"ק כב, ומשנ"ב שם מב, וכף החיים שם צד.

6. משנ"ב תקנד מא, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 214, ועיין חזון עובדיה עמ' של, שמצד הדין הדבר מותר אבל טוב להימנע מכך. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 30, שאין לשאול את חברו מתוך דרך ארץ ונימוס 'מה שלומך' או 'איך אתה מרגיש', אך אם חברו חולה, מותר, ועיין

לברכת שלום. אך מותר לאדם לנענע בראשו לחברו לאות שלום⁷. וכן מותר לאדם לברך את חברו בברכת 'מזל טוב' או בברכת 'רפואה שלמה', שכן לא אסרו חכמים להתפלל על חברו ולברכו, אלא אסרו רק לברכו לשלום⁸.

טיול

אין לטייל בתשעה באב, כיוון שמפגש עם אנשים תוך כדי טיול, שאינו מכוון לתכלית מעשית, עלול להביא לידי שחוק והיתול⁹. ועוד שאין לאדם לענג את עצמו בטיול בתשעה באב¹⁰.

הרמת תינוק

בתשעה באב אסור להחזיק תינוק שלא לצורך, כיוון שדרך להשתעשע ולשחק עם תינוקות, ומתוך כך אדם עלול להגיע לידי שחוק. כאשר יש צורך לטפל בתינוק או להרגיע אותו, מותר להרימו ולהחזיק אותו כפי הצורך¹¹. וכן מותר להרים תינוק לזמן קצר, משום שאין חשש שבזמן כזה יבוא אדם לידי שחוק¹².

7. שם שראוי להימנע מלומר 'להתראות', ואפשר לומר 'שנזכה להתראות יחד בבית המקדש'.
8. נחמת ישראל פרק לו סעיף ה.
9. עיין הליכות שלמה פרק טו הערה 30, עיין חזון עובדיה עמ' שלא, שו"ת להורות נתן חלק ב סימן לז.
10. עיין שו"ע תקנד כא.
11. עיין מהרי"ל (מנהגים) הלכות י"ז בתמוז ותשעה באב אות יא: "הרי התורה בטלה מתוך שכתוב בה פקודי ה' ישרים משמחי לב, ומי יקל ראשו אז לשמח את עצמו בטיולים?". ועיין ערוך השלחן תקנד יח, שיש לאדם לשבת בביתו בעצבות, ואם מוכרח לצאת מביתו, ילך בראש כפוף, וימיהר לעשות מה שצריך, וישוב לביתו מהר. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 45, שדעתו של הגרש"ז אוירבך לא הייתה נוחה מעריכת עצרות בתשעה באב, כי בהתאספות חברות אנשים, כמעט מן הנמנע שלא יקלו ראש באבלותו של יום.
12. עיין חזון עובדיה עמ' שלג, עיין תשובות והנהגות חלק ב סימן רנא.
12. נטעי גבריאל אבלות פרק קיג סעיף ט.

עישון

יש סוברים שאף הנוהגים לסמוך על הפוסקים המתירים לעשן כל השנה, לא יעשנו בתשעה באב. זאת משום שהעונג הנגרם מהעישון גדול מהתענוג הנגרם מרחיצה וסיכה, וכיוון שרחיצה וסיכה אסורים בתשעה באב, כל שכן שהעישון אסור¹³. ויש חולקים וסוברים שמותר לעשן בתשעה באב, משום שאין לאסור עינוגים שלא אסרו אותם חכמים; ועוד שהרגיל בעישון, דעתו אינה מיושבת עליו עד שיעשן, וכשם שמותר לאדם לרחוץ את ידיו מלכלוך שמפריע לו ופוגע ביישוב דעתו, כך גם מותר לעשן כדי ליישב את הדעת¹⁴. המשנה ברורה פסק להלכה שלכתחילה אין לעשן בתשעה באב, ואדם שקשה לו מאוד שלא לעשן, יעשן אחר חצות בצנעה¹⁵.

הליכה לבית הקברות

לאחר תפילת שחרית, יש הנוהגים ללכת לבית קברות, כדי לעורר את המתים שיבקשו עלינו רחמים, וכדי להכניע את הלב ולומר שבלא בית המקדש, אנו חשובים כמתים¹⁶. אמנם נכון שלא ללכת לבית הקברות בקבוצה, כי מתוך כך עלולים לדבר בדברים שאינם מתאימים לתשעה באב, ולהסיח את הדעת מהאבלות¹⁷. יש שהסתייגו ממנהג ההליכה לבית הקברות, כיוון שתשעה באב הוא יום שכוח הטומאה גובר בו, ויש חשש שכוחות הטומאה המצויים בבית הקברות ישפיעו את השפעתם השלילית על הנכנס לבית הקברות¹⁸.

13. שירי כנסת הגדולה סימן תקסז הגהות בית יוסף אות ג, סידור בית יעקב ליעב"ץ הלכות תשעה באב שער הדלק ארובה ד אות ג (עמ' 312).

14. שו"ת הר הכרמל שאלה יט, חזון עובדיה עמ' לב, ועיין שם שטוב להחמיר שלא לעשן, בפרט בשעה שקוראים את מגילת איכה ואומרים קינות בבית הכנסת, ומי שרגיל מאוד בעישון סיגריות ויש לו צער גדול במניעתו, יש להתיר לו לעשן בצנעה.

15. משנ"ב תקנה ח.

16. עיין רמ"א תקנ"י, ומשנ"ב שם, ומאירי תענית טז א ד"ה אע"פ.

17. משנ"ב תקנט מא. ועיין שם שנכון להתרחק מהקברים ארבע אמות, כיוון שהנכנס לתוך ארבע אמות של קבר מושפע לרעה מכוחות טומאה המצויים בסמיכות לקבר.

18. עיין מגן אברהם תקנט טו, בשם האר"י ז"ל, עיין נמוקי אורח חיים סימן תקנט ס"ק ג אות ב, עיין חזון עובדיה עמ' שצא, ילקוט יוסף עמ' תקמט.

קריאת ספרי חכמה וחדשות

מותר לקרוא בתשעה באב ספרי חכמה, וכן לקרוא חדשות. והמחמיר ונמנע מזה כדי שלא להסיח דעתו מן האבלות, תבוא עליו ברכה¹⁹.

¹⁹. חזון עובדיה עמ' שטו, ילקוט יוסף עמ' תיד.

פרק כג סדרי התפילות בתשעה באב

מיעוט התאורה

בתשעה באב מתפללים בנחת ובדרך בכי, כאבלים¹. אין מדליקים את כל התאורה בבית הכנסת, אלא רק כפי הנצרך לאמירת הקינות ומגילת איכה. זאת כדי להראות שבלא בית המקדש, שהוא אורו של עולם, אנו שרויים בחושך, כמו שנאמר במגילת איכה: "בְּמַחְשָׁכִים הוֹשִׁיבֵנִי כְּמִתִּי עוֹלָם"².

הסרת הפרוכת

לפני תפילת ערבית, מסירים את הפרוכת מארון הקודש, וזאת על פי הפסוק באיכה: "עֲשֵׂה ה' אֲשֹׁר זָמַם בַּצֵּעַ אֶמְרָתוֹ" (קדש שפת בגדו)³. על פסוק זה דרשו חכמים שהקב"ה אמר למלאכי השרת שהוא כביכול קורע את בגדיו לאות צער ואבל על החורבן, ומכאן שחורבן המקדש גרם צער לא רק לעם

1. רמ"א תקנט א.

2. איכה ג ו. עיין שו"ע תקנט ג, ומשנ"ב שם. ועיין חזון עובדיה עמ' שנה, שדי למעט בתאורה מעט ממה שרגילים בכל לילה. ועיין מנהגים דק"ק וורמיישא סימן ככב, שממעטים באורה לפני תפילת ערבית, ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצניסקי) שמשמע שממעטים באורה אחרי תפילת ערבית, לפני קריאת מגילת איכה. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 21, שגם בבית ראוי למעט בתאורה. ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) דיני שחרית של תשעה באב, שגם בשחרית ממעטים בתאורה בבית הכנסת.

3. איכה ב יז. רמ"א תקנט ב, ומשנ"ב שם.

ישראל, אלא גם לקב"ה. הפרוכת מסמלת את בגדיו של הקב"ה, והסרתה מסמלת את קריעתם לאות אבל וצער.

קריאת מגילת איכה

בליל תשעה באב קוראים את מגילת איכה, שנכתבה על ידי ירמיהו הנביא סמוך לחורבן, ובה דברי צער וקינון על חורבן המקדש וירושלים⁴. יש מיוצאי אשכנז הנוהגים לקרוא את מגילת איכה מתוך מגילה כשרה הכתובה על קלף, ולברך לפני קריאתה "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על מקרא מגילה"⁵. ומנהג יוצאי ספרד וחלק מיוצאי אשכנז שלא לברך לפני קריאת מגילת איכה⁶, כיוון שלדידם, אין מצווה לקרוא את מגילת איכה, ואמירתה היא חלק מסדר הקינון⁷. וכל אחד יעשה כמנהגו⁸.

הכרזת שנות החורבן

מנהג יוצאי ספרד להכריז את מניין שנות החורבן לאחר קריאת מגילת איכה, כדי להרבות צער ועוגמת הנפש. וכך עושים: מכבים את האורות בבית הכנסת ומשאירים נר קטן על יד שליח הציבור, ושליח הציבור אומר: "אחינו בית ישראל, שמעו כי בעוונותינו אנחנו מונים לחורבן בית מקדשנו, לשריפת היכלנו ולגלות שכינת עוזנו ולנפילת עטרת ראשנו, היום כך וכך לחורבן. אוי

4. עיין רמ"א תקנט א. ועיין שם, ולבוש תקנט א, שכאשר בעל הקורא מגיע לפרק המתחיל במילה איכה, עליו להגביה את קולו יותר מהפרק הקודם, כדרך הבוכים המגביהים קולם ככל שמרבים בבכייה. ועיין משנ"ב תקנט ב, שיש להפסיק מעט בין פסוק לפסוק, ולפני פרק שמתחיל במילה איכה, יש להפסיק מעט יותר, ואת הפסוק האחרון שבכל פרק המתחיל במילה איכה (פרקים א, ב, ד), יש לקרוא בקול רם. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 217, שנוהגים לקרוא את מגילת איכה בלחש ביחד עם בעל הקורא.

5. חיי אדם כלל קלה סעיף כג, לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), ועיין שם שהמנהג לברך לפני קריאת המגילה הוא רק כאשר קוראים את המגילה בציבור. ועיין משנ"ב תקנט ב.

6. פרי מגדים אשל אברהם תחילת סימן תקנט, חזון עובדיה עמ' שנה.

7. שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים צא.

8. כף החיים תקנט ה.

לנו על חורבן בית המקדש, או לנו על שריפת התורה, או לנו על הריגת הצדיקים, או לנו על צערו של המשיח⁹.

עיטוף בטלית והנחת תפילין

מנהג יוצאי אשכנז שלא להתעטף בטלית ושלא להניח תפילין בתפילת שחרית. אין מתעטפים בטלית, על פי הפסוק באיכה: "עֲשֵׂה ה' אֲשׁוּר זָמַם בְּצַע אֲמָרָתוֹ" (קרע שפת בגדו)¹⁰, שעליו דרשו חכמים שהקב"ה אמר למלאכי השרת שהוא כביכול קורע את בגדיו לאות צער ואבל על החורבן. הטלית מסמלת את בגדיו של הקב"ה, ואי ההתעטפות בה מסמלת את קריעת הבגדים לאות אבל וצער¹¹. ואין מניחים תפילין, כשם שאבל אינו מניח תפילין ביום הראשון לאבלותו. זאת כיוון שהתפילין הן פאר, ולא ראוי לאבל להתפאר בלבישתן, וקל וחומר שלא ראוי להתפאר בלבישת התפילין בתשעה באב, שהוא יום אבל לכל ישראל¹². בתפילת מנחה, מתעטפים בטלית ומניחים תפילין¹³, כיוון שבשעת המנחה בית המקדש נשרף, וחובם של ישראל נפרע בכך שהקב"ה שפך חמתו על העצים והאבנים, ולא שפך חמתו על עם ישראל. וטעם נוסף הוא שלאחר חצות היום תוקף האבלות נחלש מעט, ומשעה זו נותנים ביטוי מועט לנחמה, להראות שאנו בטוחים בגאולה¹⁴.

9. עיין כף החיים תקנט יא, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 217: מנהג ירושלים וצפת, חזון עובדיה עמ' שנו. ועיין שם, שכדי לדעת את מספר שנות החורבן, יש לחשב את מניין השנים שאנו מונים לבריאת העולם ללא שנות האלפים, להוסיף למספר זה 172 ('עקב' בגימטריה), ולאחר מכן להוסיף עוד אלף שנים. למשל, שנת תשפ"ב היא שנת 782 לבריאת העולם (ללא שנות האלפים). למספר זה מוסיפים 172, ומקבלים 954, ולכך יש להוסיף עוד אלף שנים. סך הכול 1954 שנים לחורבן בית המקדש.

10. איכה ב יז.

11. עיין שו"ע תקנה א, ומשנ"ב שם, וערוך השלחן תקנה ב. ועיין שו"ע תקנה א, שלובשים טלית קטן מהבוקר, כדי שלא להתבטל לגמרי ממצוות ציצית, אך אין מברכים על לבישתו, ועיין שו"ת ארחותיך למדני חלק ו סימן צה, שביאר מדוע אין מברכים.

12. ערוך השלחן תקנה ב. ועיין משנ"ב תקנה א, שכתב טעם נוסף, שנאמר במגילה איכה (פרק ב פסוק א): "הַשְׁלִיךְ מִשְׁמִים אֶרֶץ תְּפֹאֲרֶת יִשְׂרָאֵל", והתפילין הן הפאר של עם ישראל.

13. שו"ע תקנה א, ערוך השלחן תקנה ב.

14. עיין משנ"ב תקנה ג.

בקרב יוצאי ספרד, נחלקו המנהגים. יש הנוהגים כמנהג יוצאי אשכנז, שלא להתעטף בטלית ושלא להניח תפילין בתפילת שחרית, אך לפני התפילה הם מתעטפים בטלית ומניחים תפילין בבית בצנעה, קוראים קריאת שמע, ולאחר מכן חולצים את התפילין ופושטים את הטלית, והולכים להתפלל בבית הכנסת¹⁵. ויש הנוהגים על פי האר"ז¹⁶, להתפלל בטלית ותפילין כבכל יום¹⁶, ולפני הקינות חולצים את התפילין ופושטים את הטלית¹⁷.

אדם הנוהג להניח תפילין בתפילת שחרית, והוא מתפלל בבית כנסת שנוהגים בו שלא להניח תפילין, לא ישנה ממנהג מתפללי בית הכנסת, ולא יניח תפילין. וכן אדם הנוהג שלא להניח תפילין, והוא מתפלל בבית כנסת שנוהגים בו להניח תפילין, לא ישנה ממנהג מתפללי בית הכנסת, ויניח תפילין כמותם¹⁸.

ברכת "שעשה לי כל צרכי"

ברכת "שעשה לי כל צרכי" תוקנה להודאה על נעילת הנעליים, שכן בעזרת הנעליים אדם יכול להסתובב בחוץ ולדאוג לכל צרכיו¹⁹. כיוון שבתשעה באב אסור לנעול נעלי עור, יש סוברים שאין לברך את ברכת "שעשה לי כל צרכי" בתשעה באב²⁰.

15. בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כה, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 218: המנהג הרגיל, שו"ת שמ"ש ומגן חלק ג סימן ז, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקג סעיף א.

16. עיין כף החיים תקנה ד: מנהג בית אל; עיין חזון עובדיה עמ' שסו, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 219: מנהג חסידי בית אל ובתי כנסיות רבים; אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כב: כל מקום רשאי להמשיך במנהגו, וראוי להניחם בשחרית. ועיין ילקוט יוסף עמ' תנו, שהאריך בזה.

17. עיין כנסת הגדולה סימן לא הגהות טור אות ד, עיין אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כב, שו"ת מאמר מרדכי כרך ב אורח חיים סימן מז. ועיין ילקוט יוסף עמ' תקכז, בשם הגר"ע יוסף, שהאומרים כמה קינות בעת פתיחת ההיכל, אינם צריכים לחלוץ את התפילין קודם לכן, ועיין אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כב, ושו"ת מאמר מרדכי שם, שחולקים.

18. אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כב.

19. אבודרהם סדר ברכות השחר ד"ה כששומע.

20. עיין מעשה רב אות ט, בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כג, על פי האר"ז ד"ל, כף החיים מו יז, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 213. ועיין מעשה רב אות ט, שניתן לנעול נעלי עור במוצאי תשעה באב ולברך אז את ברכת "שעשה לי כל צרכי", ועיין כף החיים סימן עא ד, שחולק וסובר שלא ניתן לברך את ברכות השחר בלילה, וכן דעת הגר"מ אליהו (הלכות חגים

ויש סוברים שיש לברך ברכה זו בתשעה באב, כיוון שאדם יכול לנעול נעליים שאין בהם עור²¹, וכן דעת המשנה ברורה²².

"עננו"

כבכל תענית, גם בתשעה באב מוסיפים בתפילת עמידה בקשה מעניין היום, ואומרים "עננו ה' עננו ביום צום תעניתנו וכו'", בברכת "שומע תפילה"²³. זאת משום שברכת "שומע תפילה" היא ברכה כללית, שאפשר להוסיף בה תפילות שונות, וכן סיומה של ברכה זו – "ברוך את ה' שומע תפילה", מתאים לתפילת "עננו", שמבקשים בה שתפילותינו תתקבלנה²⁴.

יוצאי ספרד אומרים "עננו" בכל תפילות היום, בערבית, בשחרית ובמנחה; ויוצאי אשכנז אומרים "עננו" רק בתפילת מנחה, מחשש שבמשך היום יצטרך האדם לאכול, ויתברר למפרע שמה שאמר בתפילת ערבית ובתפילת שחרית "ביום צום תעניתנו", לא היה נכון. בתפילת מנחה אין חוששים לזה, כיוון שאפילו אם יזדקק לאכול אחרי תפילת מנחה, הרי התענה עד חצות, ותענית עד חצות יכולה להיקרא צום²⁵.

אמנם גם למנהג יוצאי אשכנז, שליח הציבור אומר "עננו" בחזרת הש"ץ כבר בתפילת שחרית. זאת כיוון שאף אם הוא יזדקק לאכול, תפילתו היא תפילת הציבור, ואין חוששים שכל הציבור יזדקק לאכול במשך התענית²⁶. בדבר נוסף דינו של שליח הציבור שונה מדין היחיד: בכך שהוא אומר את תפילת

עמ' 213). ועיין משנ"ב נב י', שאין לברך ברכות השחר אחר חצות היום, אך הנהג לברכן אחר חצות, אין מוחים בידו.

21. לבוש תקנז יז, פרי מגדים תקנז משבצות זהב יא. חזון עובדיה עמ' שסא.

22. משנ"ב תקנז לא, ועיין שער הציון שם לט, שכן נוהגים.

23. שו"ע תקנז א, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע שם וסימן תקסה ב, ומשנ"ב תקסה ז, ושער הציון שם ה, שאם שכח לומר "עננו", ואמר כבר את שם ה' שבסוף ברכת "שומע תפילה", אינו חוזר לומר "עננו", אלא יאמר "עננו" בסוף התפילה, לפני הפסוק "יהיו לרצון אמרי פי".

24. שו"ע תקסה א, ורש"י תענית יג ב ד"ה בשומע.

25. עיין שו"ע תקסה א-ג, ומשנ"ב שם וסימן תקנז ס"ק ג, וכף החיים שם יז, וחזון עובדיה עמ' שפא.

26. שו"ע תקסה ג, ומשנ"ב שם.

"עננו" בחזרת הש"ץ כברכה בפני עצמה, אחרי ברכת "גואל ישראל", שלא כמו יחיד, שאומר "עננו" בברכת "שומע תפילה"²⁷. הטעם לכך הוא שחכמים לא רצו להוסיף ברכה בתפילת היחיד, ולשנות את מספר הברכות שתיקנו אנשי כנסת הגדולה, שכן היו לאנשי כנסת הגדולה בזה כוונות עליונות. רק בתפילת הציבור, שאיננה התפילה הבסיסית, הוסיפו חכמים עוד ברכה וחרגו ממספר הברכות שתיקנו אנשי כנסת הגדולה. תפילת הציבור היא גם תפילה חשובה יותר, ולכן ראוי להוסיף בה ברכה²⁸. הטעם לכך שהסמיכו את תפילת "עננו" לברכת "גואל ישראל" בתפילת הציבור הוא שבספר תהלים, הפסוק "ה' צורי וגואלי" סמוך לפסוק "יענך ה' ביום צרה", ובתפילת "עננו" אנו מתפללים להיושע מהצרות שאנו מצויים בהן²⁹.

ברכת כהנים

מנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד שלא לומר ברכת כהנים בתפילת שחרית³⁰, כיוון שאסור לשאול לשלום בתשעה באב, ולמנהגם, ברכת "וישם לך שלום" הנאמרת בברכת כהנים נחשבת כשאלת שלום³¹. ורבים מיוצאי ספרד נוהגים לומר ברכת כהנים בתפילת שחרית, כיוון שברכת "וישם לך שלום" היא תפילה, ולמנהגם, תפילה אינה נחשבת כשאלת שלום. ראה

27. שו"ע תקסו א, עיין משנ"ב תקנז ג. ועיין שו"ע קיט ד, ומשנ"ב שם, ששליח ציבור ששכח לומר "עננו", אם נזכר לפני שאמר את שם ה' שבסוף ברכת "רפאנו", יחזור ויאמר "עננו", ויאמר שוב את ברכת "רפאנו", ואם כבר אמר את שם ה' שבסוף ברכת "רפאנו", לא יחזור, ויאמר "עננו" בברכת "שומע תפילה", ויחתום "ברוך אתה ה' שומע תפילה" כפי העוסח הרגיל.

28. עיין תענית יג ב, ותוס' ברכות כא ב ד"ה עד.

29. משנ"ב תקסו א.

30. עיר הקודש והמקדש חלק ג פרק כה עמ' שמב, לוח ארץ ישראל (טוקצ'ינסקי), ועיין שם, ששליח הציבור אינו אומר "אלוקינו ואלוקי אבותינו וכו'", קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקה סעיף ט.

31. דגול מרובה על שו"ע תקנז ד. ועיין שיירי כנסת הגדולה תקנז הגהות הטור אות יא, שכתב טעמים נוספים.

לדבר היא שאין נמנעים בתשעה באב מאמירת ברכת "שים שלום" בתפילת עמידה³².

גם הנמנעים מאמירת ברכת כהנים בתפילת שחרית, אומרים ברכת כהנים בתפילת מנחה הסמוכה לשקיעת החמה, כפי שנוהגים בכל תענית ציבור³³, כדי שלא לבטל לגמרי את מצוות ברכת כהנים ביום זה.

אמירת תחנון ו"למנצח"

אין אומרים וידוי ותחנון בתשעה באב, לא בתפילת שחרית ולא בתפילת מנחה, וכן אין אומרים את הפרק "למנצח וכו' יענך ה' ביום צרה", שקודם "ובא לציון". זאת כיוון שתשעה באב נקרא 'מועד', כפי שנאמר במגילת איכה: "קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשֹׁבֵר בַּחוּרִי"³⁴, ואין אומרים תחנון ו"למנצח" במועדים³⁵.

הלכה זו מפליאה. תשעה באב הוא היום שמצטערים בו יותר מכל יום אחר בשנה, ולכאורה אין יום מתאים ממנו לומר בו תחנון. אמנם תשעה באב נקרא 'מועד', אך אין הוא מועד של שמחה אלא מועד של פורענות, כפי שנאמר בפסוק: "קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשֹׁבֵר בַּחוּרִי", ומדוע אין אומרים בו תחנון?

התשובה לשאלה זו היא שאכן, תשעה באב הוא זמן של פורענות, אך ירמיהו הנביא קרא לו 'מועד', כדי לרמז על הישועה הטמונה בעומקה של פורענות זו. כיצד? זאת נוכל ללמוד על פי הנאמר בגמרא, שבזמן החורבן כאשר הגויים נכנסו להיכל, הם ראו את הכרובים שבקודש הקודשים חבוקים זה בזה³⁶. ונשאלת השאלה: הרי מסופר בגמרא שכאשר עם ישראל לא עשה את רצון

32. עיין כף החיים סימן קכח ס"ק רסב וסימן תקנט ס"ק ל, עיין חזון עובדיה עמ' שעד, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 218.

33. קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקה סעיף ט, לוח ארץ ישראל (טוקצניסקי), עיין כף החיים תקנט ל.

34. איכה א טו.

35. שו"ע תקנט ד, ומשנ"ב שם, וספר הרוקח הלכות תשעה באב סימן שיב. ועיין רמ"א שם, שאין אומרים גם את חלק התפילה שפותח במילים "אל ארך אפים", שנוהגים לומר לפני פתיחת הארון.

36. יומא נד ב.

ה', היו הכרובים נפרדים זה מזה³⁷, ואין לך זמן שעם ישראל לא עשה בו את רצון ה', כמו הזמן שבו נחרב המקדש מחמת עוונותיהם; ואם כן מדוע היו הכרובים חבוקים זה בזה בזמן החורבן?

התשובה לכך היא שגם בשעה הקשה שבה עם ישראל התדרדר וחטא בחטאים גדולים וחמורים, עד שהיה ראוי לעונש כה חמור, לא הסיר הקב"ה את אהבתו מעם ישראל. אדרבה, החורבן התרחש דווקא מתוך האהבה העזה של ה' לעם ישראל, ואמון במעלתו וביכולתו להתגבר על כל הנפילות והמשברים; ולא חלילה מתוך שנאה וייאוש ממעלתו. תכלית החורבן והגלות הייתה להוביל את עם ישראל לתהליך של תיקון, שבסופו הם יהיו ראויים לבניין בית המקדש השלישי. הדבר דומה לתרופה המחלישה מאוד את הגוף, אך מסייעת לו להתגבר על מחלה מסוכנת. לכן בזמן החורבן, היו הכרובים חבוקים זה בזה, כי בשעה זו התעוררה האהבה הגדולה של ה' לעם ישראל, והוא החל לתקנם מעוונותיהם³⁸. זו גם כוונת מאמר חז"ל שבתשעה באב נולד המשיח – בתשעה באב נפתח תהליך התיקון, שעל ידו עם ישראל יטוהר ויתעלה לגלות את מעלתו הפנימית בשלמות. אם כן, נמצא שבעומק הפורענות טמונה ישועה, וחורבן בית המקדש השני הוא הצעד הראשון לקראת בנייתו של בית המקדש השלישי. לכן כאשר ירמיהו תיאר את החורבן, הוא השתמש במילה "מועד", כדי לרמוז שאמנם בצד החיצוני, החורבן הוא פורענות, אך בעומקו הוא התחלת התיקון השלם. לכן תשעה באב הוא יום מועד, ובשל כך הוא גם ייהפך לששון ולשמחה³⁹, וכדי לבטא זאת, אין אומרים בתשעה באב תחנון.

37. בבא בתרא צט א.

38. מעייני הישועה לגר"מ חרל"פ חלק ב פרק טז אות ב.

39. עיין אלה הם מועדי חלק ד סימן עז.

הפטרה

לאחר קריאת התורה, קוראים במנגינת איכה את הפטרת "אסוף אסיפם"⁴⁰ שיש בה דברי תוכחה ופורענות⁴¹. קריאת ההפטרה בתפילת שחרית בתשעה באב היא בשונה מכל תעניות הציבור, שבהן אין קוראים הפטרה בשחרית. הטעם לכך הוא שבתשעה באב נהגו שלא לעשות מלאכה, לכן אין בקריאת ההפטרה טרחה, אך בשאר התעניות עושים מלאכה, ולכן חכמים לא רצו להאריך את התפילה ולעכב את המתפללים בקריאת הפטרה⁴².

אמירת הקינות

נכון להאריך באמירת הקינות עד סמוך לחצות, כדי שלא יבואו לעשות מלאכה לפני חצות⁴³. בזמן אמירת הקינות, אין לדבר דברים שלא מעניין הקינות, ואין לצאת מבית הכנסת שלא לצורך, כדי שלא להסיח את הדעת בשעה שהציבור עוסק באבלות בית מקדשנו⁴⁴.

אמירת 'שיר של יום' ו'פיטום הקטורת'

יש הנוהגים שלא לומר בסוף תפילת שחרית 'שיר של יום'⁴⁵, כיוון שמזמור זה היה נאמר על ידי הלויים בבית המקדש בשיר ובזמר, ואחת המטרות שלשמה אומרים אותו היא כדי לעורר את האדם לעבוד את ה' בשמחה, ואין לעורר את הלב לשמחה בתשעה באב⁴⁶. וכן יש הנוהגים שלא לומר 'פיטום

40. ירמיה ח יג.

41. רמ"א תקנט ד. עיין קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקה סעיף ט, שמנהג מרוקו שלא להגביה את ספר התורה בתשעה באב, ועיין חזון עובדיה עמ' שפח, שהסתייג ממנהג זה.

42. עיין רש"י מגילה כא א ד"ה ואין, וספר מטעמים (ליפיץ) עמ' 23.

43. רמ"א תקנט ג, ומשנ"ב שם.

44. שו"ע תקנט ה.

45. עיין מעשה רב אות ר, אשל אברהם (בוטשאטש) תקנט ד.

46. אשל אברהם שם.

הקטורת⁴⁷, כיוון שבתשעה באב פסקה עבודת הקטורת⁴⁸. בתפילת מנחה משלימים את אמירת חלקים אלו של התפילה⁴⁹, כיוון שתוקף האבלות נחלש מעט לאחר חצות היום. ויש הנוהגים לומר 'שיר של יום' ו'פיטום הקטורת' בתפילת שחרית כבכל יום⁵⁰, וכל אחד יעשה כמנהגו.

קריאת מגילת איכה ביום

טוב לקרוא את מגילת איכה שוב ביום, כיוון שיש סוברים שזמן קריאת מגילת איכה הוא ביום. ואף שאנו פוסקים כדעת הסוברים שזמן קריאתה מגילת איכה הוא בלילה, ראוי להחמיר ולקוראה שוב ביום, כדי לצאת ידי כולם⁵¹. ויש הנוהגים לקוראה בציבור לאחר התפילה⁵².

החזרת הפרוכת

מחזירים את הפרוכת למקומה לקראת תפילת מנחה. הטעם לכך הוא שדווקא האבלות על החורבן מבטיחה את הופעת הגאולה, ולכן עושים מעשה המבטא ביטחון זה. אבלות על אובדן שאינו עתיד לחזור, הולכת ודועכת עם הזמן, כמו שאמרו חכמים: "גזרה על המת שישתכח מן הלב". אבל אבלות על אובדן שעתיד לחזור, אינה דועכת, כמו שהורים המצפים שבנם הנעדר ישוב הביתה, אינם מתנחמים לעולם. נמצא שהאבלות ארוכת השנים של עם ישראל על החורבן מוכיחה שאובדן המקדש הוא אובדן שעתיד לחזור.

47. רמ"א תקנט ד, ועיין משנ"ב שם כ, שאמירת 'פיטום הקטורת' אינה חלק מסדר התפילה, כיוון שאין כולם רגילים לאומרו, ועיין לבוש תקנט ו, שגם במקום שכולם רגילים לאומרו, אין אומרים אותו, כיוון שבתשעה באב פסקה עבודת הקטורת.

48. לבוש שם. ועיין אשל אברהם (בוטשאטש) תקנד ד, שכתב טעם אחר, שמטרת אמירת הקטורת להראות את שמחתנו בעבודת ה', כמו שנאמר (משלי כד ט): "שָׁקֵן וְקִטְרֶת יִשְׁפָּח לֵב", ובתשעה באב אין מראים סימני שמחה.

49. עיין לוח ארץ ישראל (טוקצ'נסקי).

50. עיין כף החיים תקנט מח, חזון עובדיה עמ' שצא.

51. של"ה תענית נר מצוה אות א, ומשנ"ב תקנט ב.

52. ערוך השלחן תקנט ב, לוח ארץ ישראל (טוקצ'נסקי).

לכן, לאחר שרוב היום עבר באבל, מבטאים את הביטחון בגאולה בהחזרת הפרוכת למקומה⁵³.

תפילת מנחה

הנוהגים שלא להתעטף בטלית ושלא להניח תפילין בתפילת שחרית, מתעטפים בטלית ומניחים תפילין בתפילת מנחה, כמבואר לעיל⁵⁴. והנוהגים להתעטף בטלית ולהניח תפילין בתפילת שחרית, אינם מתעטפים בטלית ואינם מניחים תפילין במנחה⁵⁵.

הפטרה במנחה

בתפילת מנחה קוראים בתורה, כבכל תענית ציבור⁵⁶, ולאחר מכן קוראים הפטרה. יוצאי אשכנז קוראים את הפטרת "דרשו את ה' בהמצאו"⁵⁷, שאותה הם רגילים לקרוא בתעניות⁵⁸, ויוצאי ספרד קוראים את הפטרת "שובה ישראל עד ה' אלוקיך"⁵⁹. בשתי ההפטרות יש פנייה לעם ישראל לשוב בתשובה, וקוראים אותן בתשעה באב, כיוון שחורבן המקדש נגרם בעקבות חטאינו, וחזרתנו בתשובה תביא לבניינו במהרה⁶⁰.

53. עיין כף החיים סימן תקנ"ט וסימן תקנ"א ס"ק רכ"ג. ועיין קדושת לוי על מגילת איכה ד"ה ואומר אבד.

54. שו"ע תקנה א, ערוך השלחן תקנה ב. ועיין משנ"ב תקנה ד, שהרגיל להניח תפילין של רבנו תם, יניחם בשעה זו. ועיין משנ"ב תקנה ה, שאין לקרוא בתפילין קריאת שמע ולומר את פרשת 'קדש', כיוון שאסור ללמוד תורה כל היום, ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כג, שיש הנהגים לאומרם כיוון שאמירתם היא לשם כבוד התפילין וכדי לקבל עול מלכות שמיים, ולא לשם לימוד, וכל אחד יעשה כמנהגו. ועיין משנ"ב ל ח, וכף החיים ל ה, שיש לחלוץ את התפילין עד השקיעה, כיוון שאין מניחים תפילין בלילה.

55. הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 220.

56. עיין שו"ע תקס"ו, ומשנ"ב שם, ותשובות והנהגות חלק ב סימן רס"א, שאין להעלות לתורה אדם שאינו מתענה, כיוון שהקריאה תוקנה למתענים.

57. ישעיהו נ"ו.

58. הושע י"ד ב. רמ"א תקס"א, לבוש תקנ"ט י.

59. כף החיים תקנ"ט מב, חזון עובדיה עמ' קב-קה, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 220.

60. עיין לבוש תקס"ב, וכנסת הגדולה סימן תקעה הגהות בית יוסף אות ג.

"נַחֵם"

בתפילת עמידה מוסיפים את תפילת "נַחֵם ה' אלוקינו", בברכת "בונה ירושלים", כדי להזכיר בתפילה את עניין היום. אומרים את תפילת "נחם" בברכת "בונה ירושלים", כיוון שבתפילה זו מתפללים על בניין ירושלים, ותוכן זה מתאים לברכת "בונה ירושלים"⁶¹.

התפילות שאומרים בהן "נחם"

יוצאי אשכנז אינם אומרים "נחם" בתפילת ערבית ובתפילת שחרית, אלא בתפילת מנחה בלבד⁶². הטעם לכך הוא שעד חצות היום אבלות החורבן היא בכל תוקפה, ואנו נדמים לאבל שמתו מוטל לפניו, שאין מנחמים אותו בשעה זו⁶³.

בקרב יוצאי ספרד נחלקו המנהגים. יש הנוהגים לומר "נחם" בתפילת ערבית, בתפילת שחרית ובתפילת מנחה⁶⁴, כפי שבשאר ימים שמזכירים בהם את עניין המאורע, נוהגים להזכיר את המאורע בכל תפילות היום⁶⁵. ויש הנוהגים

61. עיין שיחות הרב צבי יהודה ארץ ישראל עמ' 249, שעל אף שירושלים נמצאת בשליטתנו והיא מיושבת ברובה בישראל, אין לשנות את נוסח תפילת "נחם" כל עוד הר הבית בידי זרים, ועיין חזון עובדיה עמ' שעז, ובשובי לירושלים (ציון) עמ' קמט ואילך, בשם הגר"ד סולוביצ'יק, הגר"א שפירא, הגר"ש ישראל והגר"א נבנצל, שסוברים כעין זה, ועיין שם, בשם הגר"ח"ד הלוי, שבזמננו יש לשנות את הנוסח, ועיין שיחות הרב צבי יהודה שם עמ' 250, שאדם שמילים מסוימות בתפילת "נחם" מפריעות לו לכוון ולהתפלל בלב שלם, הרי שהוא כאיש פרטי יכול לדלג עליהן. והגר"א אריאל שליט"א הציע להחליף את המילה "העיר" בתפילת "נחם", ב"הר המוריה", והוסיף שמי שלא משנה מהנוסח הרגיל, סובר שהעיר בלא המקדש היא כמלכה ללא כתר, ולכן אפשר לומר שהעיר כולה אבלה, עכ"ד.

62. רס"א תקנז א.

63. לבוש תקנז א, ועיין רס"א תקנז א, שכתב טעם הפוך, שמנחה היא עיקר הזמן שבו צריך נחמה, כיוון שלעת ערב הציתו הרומאים את בית המקדש.

64. עיין שו"ע תקנז א, ומשנ"ב שם, וכף החיים שם ז, חזון עובדיה עמ' שנז, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כא.

65. עיין ב"י סימן תקנז, בשם הריטב"א.

לומר "נחם" רק בתפילת מנחה, כמנהג יוצאי אשכנז⁶⁶. וכל אחד יעשה כמנהגו⁶⁷.

השוכח לומר "נחם"

אדם ששכח לומר "נחם" בתפילת עמידה, אינו צריך לחזור ולהתפלל⁶⁸. אמנם אם הוא שם לב לכך לפני ברכת "רצה", יאמר "נחם" (ללא חתימת הברכה) בברכת "רצה", במקום שאומרים בו "יעלה ויבוא" בימים טובים. זאת כיוון שתוכן ברכת "נחם", שייך גם לברכת "רצה", שמתפללים בה על חידוש עבודת המקדש⁶⁹. אם אדם שם לב שלא אמר "נחם" לאחר ברכת "רצה", יאמר "נחם" (ללא חתימה הברכה) אחרי תפילת "אלוקי נצור", לפני "יהיו לרצון"⁷⁰.

אמירת "נחם" בברכת המזון

למנהג יוצאי אשכנז, אנשים הפטורים מהתענית, חולים או ילדים קטנים, שאכלו לחם, צריכים להזכיר בברכת המזון את עניין היום. זאת כשם שבאירועים מיוחדים אחרים כשבתות, מועדים וראשי חודשים, מזכירים את עניין היום הן בתפילה והן בברכת המזון. לכן אדם שאכל לחם בתשעה באב, יאמר "נחם" בברכת המזון, במקום שאומרים בו "רצה והחליצנו" בשבת, ויחתום "ובנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו, ברוך אתה ה' מנחם ציון

66. עיין כף החיים תקנז ז, ברית כהונה מערכת תי"ו אות י, הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 217: מנהג הספרדים הרגיל, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקג סעיף ב. ועיין כף החיים שם, שמנהג בית אל על פי האר"י ז"ל, לומר "נחם" בתפילת שחרית רק בחזרת הש"ץ, ובתפילת מנחה בין בתפילת הלחש ובין בחזרת הש"ץ, כפי שנהגים יוצאי אשכנז באמירת "עננו".

67. כף החיים תקנז ז.

68. שו"ע תקנז א.

69. משנ"ב תקנז ב, חזון עובדיה עמ' שעה. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 220, שחולק וסובר שאין להזכיר "נחם" בברכת "רצה", אלא בברכת "שומע תפילה" אחרי הזכרת "עננו".

70. ערוך השלחן תקנז ג, כף החיים תקנז ב.

ובונה ירושלים". זוהי דעת הרמ"א⁷¹, וכאמור כך נוהגים יוצאי אשכנז⁷². בין יוצאי ספרד נחלקו הדעות: יש סוברים שיש לומר "נחם" רק בברכת המזון הנאמרת מזמן מנחה גדולה ואילך (כלומר לאחר שעה שישית ומחצה זמנית), אך אין לומר "נחם" קודם זמן זה, כשם שאין אומרים "נחם" בתפילת שחרית, כיוון שהאבלות אז בכל תוקפה, ואנו נדמים לאבל שמתו מוטל לפניו, שאין מנחמים אותו בשעה זו⁷³. אך הדעה הרווחת בין חכמי ספרד היא שאין לומר כלל "נחם" בברכת המזון, כיוון שלא תיקנו חכמים לומר מעין המאורע בברכת המזון בתשעה באב, שכן יום זה אסור באכילה⁷⁴.

71. רמ"א תקנז א, ומשנ"ב שם. ועיין סידור בית יעקב ליעב"ץ דיני תשעה באב שער הדלק דלת ב חלון ג אות ז (עמ' 313), ומקור חיים תקנז א, שדין ילדים קטנים כדין חולים, ועיין הליכות שלמה פרק טז הערה 16, שבבית הגרש"ז אוירבך לא הרגילו את הילדים הקטנים בכך.
72. עיין הליכות שלמה פרק טז הערה 16, עיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רמד.
73. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כז, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 211.
74. כף החיים תקנז יא, חזון עובדיה עמ' רפח, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה ז, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקא סעיף מא. ועיין משנ"ב תקנז ה, שכן דעת הגר"א. ועיין כף החיים שם, ואור לציון שם, שטוב לומר "נחם" ללא חתימת הברכה, ב"הרחמן", במקום שרגילים להזכיר בו את המועדים.

פרק כד תשעה באב שחל בשבת

דברים שבצנעה

כאשר תשעה באב חל בשבת, התענית נדחית ליום ראשון משום כבוד השבת, ואין נוהגים בשבת שום דיני אבלות; זוהי דעת מרן השלחן ערוך, וכך נוהגים יוצאי ספרד¹. אבל דעת הרמ"א היא שהתענית אינה נדחית לגמרי, ויש להתנהג בשבת זו כפי שנוהג אדם שאחד משבעת הקרובים לו נפטר בחג. אדם כזה אינו נוהג את דיני האבלות הניכרים לאחרים ('דברים שבפרהסיה'), כדי שלא לפגוע בכבוד החג, אבל נוהג את דיני האבלות שאינם ניכרים לאחרים ('דברים שבצנעה'), כיוון שאין בקיומם פגיעה בכבוד החג. לפי עיקרון זה, כל דיני האבלות אינם נוהגים בשבת, מלבד איסור תשמיש המיטה ואיסור רחיצה במים חמים, כיוון שדברים אלו נעשים בצנעה ואינם ניכרים לאחרים. וכדעה זו נוהגים יוצאי אשכנז².

1. שו"ע תקנד יט, חזון עובדיה עמ' שד, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 222, ועיין שם, ואור לציון חלק ג פרק כט שאלה יז, שאם האישה מוחלת, טוב שגם יוצאי ספרד יחמירו וימנעו מתשמיש המיטה בשבת זו, כדעת הרמ"א המובאת בסמוך.

2. רמ"א תקנד יט, ומשנ"ב שם לט. ועיין משנ"ב שם מ, שבבילי טבילה, יש להקל כדעת השולחן ערוך. ועיין מנחת חינוך מצוה שיש אות יא, שהטעם שמותר לרחוץ במים קרים בשבת, אף שבתשעה באב אסור לרחוץ גם במים קרים, הוא משום שבתשעה באב ישנם דברים האסורים מדין אבלות, וישנם דברים האסורים מדין תענית. הדברים האסורים מדין תענית נדחים לגמרי ליום ראשון, כיוון שאיסור אכילה ושתיה, שהוא עיקר התענית, נדחה ליום ראשון, והוא גורר אחריו את כל שאר איסורי התענית, הנדחים עימו ליום ראשון. לעומת זאת, הדברים האסורים מדין אבלות, אינם נדחים לחלוטין ליום ראשון, אלא יש בהם הבחנה בין דברים הנעשים

טיול לשם תענוג

כאשר תשעה באב חל בשבת, גם יוצאי ספרד נוהגים שלא לטייל לשם תענוג במשך השבת³. זאת כיוון שהטיול לשם תענוג מעורר את שמחת הלב, ועוד, שמפגש עם אנשים תוך כדי טיול, שאינו מכוון לתכלית מעשית אלא לשם תענוג, עלול להביא לידי שחוק והיתול⁴.

בפרהסיה לדברים הנעשים בצנעה. דברים הנעשים בפרהסיה אינם נוהגים בשבת, והם נדחים ליום ראשון, ודברים הנוהגים בצנעה, נוהגים בשבת. רחיצה במים חמים אסורה מדין אבלות, ולכן היא נוהגת בשבת, כדיני אבלות שנעשים בצנעה. אך רחיצה במים קרים אסורה מדין תענית, ולכן היא אינה נוהגת בשבת. ועיין דיני תשעה באב ביום א, לגר"ש דבליצקי, סעיף יז, שרק תשמיש המיטה אסור, אבל שאר ענייני קרבה שבין איש לאשתו מותרים, ועיין שם בהערה שיש חולקים. ועיין מגן אברהם תקנ"ז, שאסור גם ללמוד תורה בתשעה באב שחל בשבת (מלבד בדברים המותרים בתשעה באב), כיוון שמניעת הלימוד היא דבר שבצנעה, ועיין ט"ז תקנ"ב, ומור וקציעה שם ד"ה במג"א, שחולקים ומתירים ללמוד כרגיל, כיוון שהחובה לנהוג אבלות בדברים שבצנעה היא חומרה, ולא החמירו בדבר הנוגע ללימוד תורה (עיין מחצית השקל תקנ"ז), ועיין משנ"ב תקנ"ט-י, שהכריע להקל כדעת הט"ז.

3. ברכי יוסף תקנ"ה, כף החיים תקנ"ג כ. ועיין אור לציון חלק ג פרק כט שאלה יח, שמקל בזה לבני ספרד.

4. עיין מטה משה סימן תשיט.

פרק כה מוצאי תשעה באב ועשרה באב

נטילת ידיים במוצאי תשעה באב

יש המהדרים לטול את ידיהם שלוש פעמים לאחר צאת הכוכבים, כדי לטהר את הידיים בשלמות, כיוון שבנטילת הבוקר נטלו רק את אצבעות הידיים¹.

ברכת הלבנה

נוהגים לומר את ברכת הלבנה במוצאי תשעה באב², כדי לבטא שאף שנחרב בית המקדש וגלינו מארצנו, אנו עתידים להתחדש ולחזור למעלתנו הראשונה, כפי שהלבנה מתחדשת³. וטוב לטעום משהו לפני אמירת ברכת הלבנה, וללבוש נעליים, כיוון שברכת הלבנה צריכה להיאמר בשמחה ולא מתוך עינוי⁴.

1. בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כח, לוח ארץ ישראל (טוקצ'נסקי), ארחות רבנו חלק ב' עמ' קעט, שכן נהג החזון איש, הליכות שלמה תפילה פרק כ הערה 88, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 221.

2. משנ"ב תכו יא, בן איש חי שנה ראשונה פרשת דברים אות כח, כף החיים תכו כט, חזון עובדיה עמ' תי.

3. ברכי יוסף תקנט ח, בשם רבי חיים ויטאל.

4. משנ"ב תכו יא, חזון עובדיה עמ' תי. ועיין חודש בציון עמ' שלה. ועיין מורה באצבע לחיד"א סימן ח אות רלט, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 221, שטוב לרחוץ את הפנים והידיים לקראת ברכת הלבנה. ועיין אמת ליעקב סימן תכו אות ב, וכל המתאבל עליה עמ' תקמ, בשם הגרי"ש אלישיב, ושולחן ערוך המקוצר סימן קה סעיף כב: וייתכן שדי ללבוש מנעלים מכובדים מבד

אך אין להימנע מאמירת ברכת הלבנה עם הציבור לשם כך, כיוון שמעלת אמירת ברכת הלבנה ברוב עם, חשובה יותר⁵.

אכילת בשר ושתיית יין בעשירי באב

מנהג כשר הוא שלא לאכול בשר ולא לשתות יין במוצאי תשעה באב וביום עשירי באב עד השקיעה, כיוון שבתשעה באב לעת ערב, הציתו הגויים אש בהיכל, והוא נשרף עד שקיעת החמה של עשירי באב; זוהי דעת מרן השלחן ערוך, וכן נוהגים יוצאי ספרד⁶. לדעת הרמ"א, נמנעים מאכילת בשר ומשתיית יין רק עד חצות היום של י' באב, כדי שלא להכביד על הציבור יותר מדי, וכן מנהג יוצאי אשכנז⁷.

רחצה תספורת וכיבוס בעשירי באב

כשם שיוצאי אשכנז נוהגים לא לאכול בשר ולא לשתות יין עד חצות היום של עשירי באב, כך הם גם נוהגים לא להתרחץ, לא להסתפר ולא לכבס עד חצות היום של עשירי באב⁸.

או מגומי, ואין צורך ללבוש דווקא מנעלים של עור, ועיין אשי ישראל פרק ח הערה נא, בשם הגר"ח קנייבסקי, שחולק, וכן משמע מדברי החזון עובדיה עמ' תיא.
5. עיין שער הציון תכו ט, חזון עובדיה עמ' תיא, כל המתאבל עליה עמ' תקמא, בשם הגר"מ פיינשטיין.

6. שו"ע תקנח א, חזון עובדיה עמ' תיג, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כו, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 225, נתיבות המערב עמ' רכג. ועיין קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקד סעיף א. ועיין משנ"ב תקנח ב, שמנהג זה קל יותר מהמנהג שלא לאכול בשר בתשעת הימים, ולכן בכל המצבים שמותר לאכול בשר בתשעת הימים, מותר גם בעשירי באב. ועיין הלכות ומנהגי בין המצרים (קארפ) פרק י הערה 11, בשם הגר"ש אלישיב, שילדים קטנים מגיל בר מצווה אינם כלולים במנהג זה, והם יכולים לאכול בשר מיד אחרי תשעה באב.

7. רמ"א תקנח א, ולבוש שם. ועיין ברכת אברהם (ארלנגר) תענית כט א ד"ה ובשו"ע, שהטעם שנהגים רק עד חצות, משום שרוב היום ככולו, ועיין שו"ת התעוררות תשובה חלק ג סימן שנז, שהטעם הוא משום שלא רצו להנהיג אבלות כל היום העשירי, כדי שיהיו רק תשעה ימי אבלות שלמים ולא עשרה, כיוון שעשר הוא מספר של שלמות וקדושה, ותשעה הוא מספר של פורענות וטומאה.

8. משנ"ב תקנח ג. ועיין מקור חיים תקנח א, והלכות ומנהגי בין המצרים (קארפ) פרק ח הערה

בקרב יוצאי ספרד נחלקו המנהגים: יש הנוהגים להסתפר, לכבס ולהתרחץ מיד בצאת הצום. לדבריהם, המנהג שכתב השלחן ערוך, להמשיך את מנהגי האבלות ביום עשירי באב, כולל רק אכילת בשר ושתית יין. זאת כיוון שיש לאיסור אכילת בשר ושתית יין טעם מיוחד, שבזמן שנשרף המקדש ובטלו הקרבנות ונסכי היין, לא ראוי ליהנות מאכילת בשר ומשתית יין. אבל שאר מנהגי האבלות מסתיימים מיד בצאת הצום⁹. ויש הנוהגים כמנהג יוצאי אשכנז, שלא להתרחץ, לא להסתפר ולא לכבס עד חצות היום של עשירי באב¹⁰.

כאשר עשירי באב חל ביום שישי, לדעת כולם מותר לכבס מיד בצאת הצום, כדי שיום שישי יהיה פנוי להכנת צרכי השבת¹¹.

11, בשם הגר"ש אלישיב, שרחיצה בצונן מותרת. ועיין הלכות ומנהגי בין המצרים שם, בשם הגר"ש אלישיב, שלבישת בגדים מכובסים מותרת, ועיין קרא עלי מועד פרק ח הערה מב, בשם הגר"ן קרליץ, שחולק. ועיין משנ"ב תקנח ב, שטוב שלא לקיים יחסי אישות בליל עשירי באב, אלא אם כן חלה בו מצוות עונה. ועיין משנ"ב תקנח ב, ואשרי האיש פרק עא סעיף מ, והלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 197, שאין לשמוע מוזיקה עד חצות היום של עשירי באב.

9. חזון עובדיה עמ' תטו, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כו.
10. עיין כף החיים סימן תקנח ס"ק ו' וס"ק י' הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 225, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקד סעיף א. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שבשעת הדחק אפשר להקל כדעה שבהערה הקודמת. ועיין נתיבות המערב עמ' רכג, שיש מחמירים שלא להתרחץ, לא להסתפר ולא לכבס כל יום עשירי באב.

11. עיין משנ"ב תקנח ג, וחוט שני שבת חלק ב עמ' שכח, שרק כיבוס מותר מיד בצאת הצום, כדי שיום שישי יהיה פנוי להכנת צרכי השבת, אך רחיצה ותספורת מותרים רק ביום שישי בבוקר, וכענין זה כתב הגר"א אריאל שליט"א, והוסיף שאם ביום שישי יהיה תור גדול אצל הספר, מותר להסתפר כבר בלילה. ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצ'נסקי), ואשרי האיש פרק עא סעיף מא, שסוברים שגם כיבוס מותר רק ביום שישי בבוקר. ועיין קרא עלי מועד פרק ח הערה מב, בשם הגר"ן קרליץ, שמותר לכבס במוצאי תשעה באב גם דברים שאינם נצרכים לשבת, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק מב ס"ק טז, בשם הגרש"ז אוירבך, שההיתר לכבס במוצאי תשעה באב הוא רק לצורך שבת. ועיין חזון עובדיה עמ' תטו, שו"ת אבן ישראל חלק ז סימן כז, שו"ת מחזה אליהו חלק א סימן פו, שסוברים שמותר גם להסתפר במוצאי תשעה באב.

ברכת "שהחיינו"

טוב להימנע מלברך ברכת "שהחיינו" בעשירי באב, מכיוון שלא מתאים לומר "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", ביום שנשרף בו בית המקדש. לכן יש להימנע ביום זה מאכילת פרי חדש או לבישת בגד חדש שמברכים עליו "שהחיינו"¹², וכבר התבארו פרטי דין זה בפרק ד.

מנהגי אבלות אחר תשעה באב נדחה

כאשר תשעה באב חל בשבת, והתענית נדחית ליום ראשון, עשירי באב, לדעת כולם מותר להסתפר, לכבס, להתרחץ ולברך "שהחיינו" במוצאי התענית (ליל אחד עשר באב). זאת כיוון שרק בליל עשירי באב נוהגים קצת אבלות, משום שבו נשרף בית המקדש, אך אין שום צורך לנהוג קצת אבלות בליל אחד עשר באב¹³. ומכל מקום, יוצאי אשכנז נמנעים מאכילת בשר ושתיית יין במוצאי הצום, כיוון שאין זה מתאים להתענג בבשר ויין בסעודה שאחר התענית¹⁴.

12. מחזיק ברכה סימן תקנח ס"ק ג, כף החיים תקנח ח, חזון עובדיה עמ' קכט, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 225, ועיין שם שיוצאי ספרד נמנעים מלברך "שהחיינו" כל היום, ויוצאי אשכנז נמנעים מלברך "שהחיינו" רק עד חצות היום.

13. רמ"א תקנח א, ומשנ"ב שם, ושו"ת התעוררות תשובה חלק ג סימן כא, ושו"ת שבט הלוי חלק ו סימן ע אות י, כף החיים תקנח יט, חזון עובדיה עמ' תיד, אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כו. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 225, שמחמיר כמנהג יוצאי אשכנז המובא בסמוך.

14. רמ"א תקנח א, ומשנ"ב שם.

פרק כו

תענית תשעה באב

שחלה ביום ראשון

סעודה מפסקת בשבת

כאשר צום תשעה באב חל ביום ראשון, מותר לאכול בסעודה שלישית בשר ולשתות יין, ולהרבות בה בתבשילים, משום כבוד השבת, אף שסעודה זו היא סעודה מפסקת¹. וכן מותר לשבת על כיסאות סביב השולחן, לאכול בחבורה, לשיר זמירות שבת ולברך ברכת המזון בזימון, כפי שנוהגים בכל שבת². ואסור להגביל את הסעודה בשום דבר שניכר שהוא נעשה מחמת האבלות, כיוון שאין אבלות בשבת בפרהסיא³. לדוגמה, אדם שרגיל לארח חברים בסעודה שלישית, לא יימנע מאירוחם בשבת זו, מכיוון שבהימנעותו

1. שו"ע תקנ"ב י, ועיין שם שאפשר להרבות בסעודה זו "כסעודת שלמה בעת מלכותו".
2. עיין משנ"ב תקנ"ב כג, ושו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קיב, ועיין אגרות משה שם, שגם אדם שאינו רגיל לאכול בשר ולשתות יין או לשיר זמירות שבת בסעודה שלישית, רשאי לאכול בשר ולשתות יין ולשיר זמירות שבת בסעודה זו, כיוון שעושה כן לכבוד שבת. ועיין הליכות שלמה פרק טו הערה 33, שהגרש"ז אוירבך בישיבת קול תורה הורה לשיר רק את הזמירות הקבועות בסידורים, ושרגילים לזמור בכל שבתות השנה. ועיין אור לציון חלק ג פרק כח שאלה ד, וירושלים במועדיה עמ' רטז, שאפשר לשיר בסעודה שלישית כרגיל. ועיין אור לציון שם, שיש להפסיק לשיר בשקיעת החמה, ועיין נטעי גבריאל פרק צא הערה ד, שכמה מגדולי החסידות נהגו לשיר עד צאת השבת, והכרעת הגר"י אריאל שליט"א, שמותר לשיר עד צאת השבת רק שירים שיש בהם אזכור לירושלים ולמקדש. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רטז, שגם כשמברכים ברכת המזון אחרי השקיעה, מותר לזמן.
3. משנ"ב תקנ"ב כג. ועיין משנ"ב שם, שיש לשבת בסעודה בדאבון נפש ולא לנהוג בשמחה, ועיין פרי צדיק פרשת דברים אות יז, שהכוונה היא שלבו יהיה בדאבון נפש, אך כלפי חוץ ינהג בשמחה כמו בכל שבת.

יהיה ניכר שהוא עושה כן מחמת האבלות. אך אדם שאינו רגיל לארח חברים בסעודה שלישית, לא יזמין אליה חברים בשבת זו, כיוון שבהימנעותו מכך, לא ניכר שעושה כן מחמת האבלות.⁴

התחלת התענית

אף שאוכלים סעודה שלישית כרגיל, אסור לאכול ולשתות משקיעת החמה, כיוון שמשעה זו חלה התענית.⁵ ואף שהשבת יוצאת רק בצאת הכוכבים ואין נוהגים אבלות בשבת, איסור האכילה והשתיה בתשעה באב אינו מדיני האבלות אלא מדיני העינוי, והימנעות מאכילה לזמן קצר אינה פוגעת בכבוד השבת.⁶ משקיעת החמה חלים גם איסורי הרחיצה והסיכה.⁷ ואף שאין נוהגים אבלות בשבת, הימנעות מרחיצה וסיכה אינה ניכרת, ודברי אבלות שאינם ניכרים ('דברים שבצנעה') נוהגים בשבת.⁸

חליצת נעלי העור ולבישת בגדי חול

אין חולצים את נעלי העור בשקיעה אלא בצאת השבת, משום שחליצת הנעליים ניכרת, ואבלות בפרהסיא אסורה בשבת.⁹ וכן פושטים את בגדי

4. עיין משנ"ב תקנב כג. ועיין מג"א תקנב יד, שאין לשבת בסעודת חברים, ועיין שדי חמד כרך ד-ה אסיפת דינים ערך בין המיצרים סימן ב אות ט, שכוונת המגן אברהם לאדם שאינו רגיל להזמין חברים לסעודה שלישית.

5. רס"א תקנב י', ומשנ"ב שם.

6. דמשק אליעזר סימן תקנא ס"ק ג, וכעין זה בעמק ברכה (פומרנצ'ק) עמ' קלג.

7. חיי אדם כלל קלו סעיף א, קיצור שלחן ערוך סימן קכה סעיף א.

8. עיין חיי אדם שם, ועמק ברכה עמ' קלג.

9. חיי אדם כלל קלו סעיף א, שו"ת שלמת חיים (תשע"ח) סימן שכ, הליכות שלמה פרק טו סעיף יב, ועיין שם, שיש לחלוץ את נעליים שלושים דקות לאחר שקיעת החמה, שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן עז, חזון עובדיה עמ' שלד, ועיין שם, שהשוה בביתו יחלוץ את הנעליים עשרים דקות לאחר השקיעה, והשוה בחוץ יחלוץ את הנעליים בתחילת תפילת ערבית, לאחר "ברכו", הלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 222, עיין ארחות רבנו חלק ב עמ' קסט. ועיין קובץ תשובות לגר"ש אלישיב חלק ה סימן קה, שחולק וסובר שיש לחלוץ את הנעליים בשקיעת החמה, ואין זו אבלות בפרהסיא, כיוון שפעמים אדם הולך בביתו ללא נעליים, ולא ניכר שעושה כן מחמת אבלות. והכרעת הגר"י אריאל שליט"א, שאין לחלוץ את הנעליים בשקיעה, אלא אם

השבת ולובשים בגדי חול לאחר צאת השבת, כיוון שלבישת בגדי חול בשבת היא אבילות בפרהסיה, האסורה בשבת¹⁰. לכן רצוי לאחר מעט את זמן תפילת ערבית במוצאי שבת, כדי לאפשר לאנשים להחליף את בגדיהם לבגדי יום חול¹¹. לפני החלפת הבגדים יש לומר "ברוך המבדיל בין קודש לחול"¹².

הבדלה

כאשר תשעה באב חל במוצאי שבת, אין מבדילים על הכוס במוצאי שבת, כיוון שאסור לשותות את כוס היין של ההבדלה, אלא מבדילים על הכוס במוצאי הצום¹³. את ההבדלה בתפילת ערבית ("אתה חוננתנו") אומרים כרגיל¹⁴. נשים שאינן מתפללות ערבית, תאמרנה "ברוך המבדיל בין קודש לחול", כדי שתוכלנה לעשות מלאכה¹⁵.

ברכת הנר

אף שאין מבדילים על הכוס במוצאי שבת, מברכים בו את ברכת הנר ("בורא מאורי האש"), כיוון שמעיקר הדין, ברכה זו יכולה להיאמר בפני עצמה, ואין חובה לאומרה על כוס יין כחלק מסדר ההבדלה¹⁶.

נוהגים לברך ברכה זו בבית הכנסת לפני קריאת מגילת איכה, כדי להסמיק את כיבוי נר ההבדלה לקריאת המגילה, שנאמר בה "בְּמַחְשָׁפִים הוֹשִׁיבֵנִי

כן לא ניכר שחליצת הנעליים היא מחמת האבילות, כגון שאדם הולך לנוח וכיוצא בזה.
10. עיין הליכות שלמה פרק טו סעיף יב, וחזון עובדיה עמ' שלה, וזה השולחן חלק ב סימן תקנט. ועיין נטעי גבריאל פרק צד סעיף ב, שאין לשבת על הקרקע לפני צאת השבת, ובמקום שמאחרים להתפלל ערבית, מותר לשבת על כיסא עד התחלת התפילה.
11. עיין חזון עובדיה עמ' שלה, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 223.
12. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק סב סעיף מב.
13. שו"ע תקנו א.
14. רס"א תקנט א. ועיין שו"ע רצד ג, שאדם ששכח לומר "אתה חוננתנו" בתפילה, אינו צריך לחזור ולהתפלל, כיוון שהוא עתיד להבדיל על הכוס במוצאי הצום.
15. משנ"ב תקנו ב.
16. שו"ע תקנו א, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שבדיעבד אפשר לברך את ברכת הנר כל הלילה.

כַּמְתִּי עוֹלָם¹⁷. וטעם נוסף לכך הוא שהגויים החריבו את בית המקדש על ידי שריפתו באש, לכן מברכים על הנר לפני קריאת המגילה, כדי שלא להזכיר ברכה על אש אחר שמבכים את שריפת המקדש¹⁸. נשים שאינן הולכות לבית הכנסת, תברכנה את ברכת הנר בביתן לאחר צאת השבת¹⁹.

ברכת הבשמים

אין מברכים את ברכת הבשמים במוצאי שבת²⁰. זאת כיוון שהמטרה שלשמה מריחים בשמים במוצאי שבת היא כדי לשמח את הנפש עם הסתלקות הנשמה היתרה השורה על האדם בשבת, ובתשעה באב, שהוא יום של צער ואבל, אין לטרוח לשמח את הנפש²¹. וטעם נוסף הוא שהרחת בשמים גורמת לעונג, ואין להתענג בתשעה באב²².

17. משנ"ב תקנו א, ופסקי תשובות תקנו הערה 1. ועיין מחשבת עם עמ' שעג הערה 9, שביאר דברי המשנ"ב בדרך אחרת, שלאחר שאומרים "במחשכים הושיבני" לא ראוי להדליק נר של מצווה ולברך עליו. ועיין משנ"ב רצז יג, והליכות שלמה טו דבר הלכה כא, וחזון עובדיה עמ' שלט, שעדיף שאחד המתפללים יברך ויוציא את כל הציבור בברכתו, משום שנאמר "ברוב עם הדרת מלך".

18. הלכות ומנהגי בין המצרים (קארפ) פרק ח הערה 12.

19. חזון עובדיה עמ' שמג, עיין שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן עז אות ב. ועיין ביאור הלכה רצו ח ד"ה לא, שנשים אינן חייבות בברכת בורא מאורי האש, ועיין חזון עובדיה שם, שרבים חולקים על זה וכן מבואר בכמה ראשונים, ועיין ציץ אליעזר חלק חלק יד סימן מג, ואגרות משה חושן משפט חלק ב סימן מז אות ב, וקצות השלחן סימן צו ס"ק יב, ומשנ"ב מהדורת דרשו רצו הערה 34, בשם הגר"ח קנייבסקי, שגם אם הן פטורות, הן רשאיות לחייב את עצמן ולברך. ועיין הליכות שלמה פרק טו סעיף יד.

20. שו"ע תקנו א.

21. מג"א תקנו א.

22. עיין לבוש תקנו א, וט"ז תקנו א, ומשנ"ב תקנו א. ועיין שער הציון תקנו א, שלפי טעם זה אסור להריח בשמים כל היום, ועיין משנ"ב תקנו כז, וחזון עובדיה עמ' שמא, והלכות חגים לגר"ם אליהו עמ' 216, שפסקו כדעה זו, ועיין אור לציון חלק ג פרק כט שאלה כ, שמתיר.

הבדלה על הכוס במוצאי תשעה באב

במוצאי תשעה באב מבדילים על הכוס²³, אך אין אומרים את פסוקי השמחה שלפני ההבדלה, אלא מתחילים מיד בברכת "בורא פרי הגפן"²⁴, וכן אין אומרים את ברכת הנר ואת ברכת הבשמים, כיוון שזמנם הוא רק במוצאי שבת. זמן ברכת הנר הוא רק במוצאי שבת, כיוון שבמוצאי שבת נתן ה' דעה לאדם הראשון, שחיכך שתי אבנים זו בזו, ויצא מהן אש. וזמן ברכת הבשמים הוא רק במוצאי שבת, כיוון שתכלית ברכת הבשמים היא לשמח את הנפש עם סילוק הנשמה היתרה השורה על האדם בשבת²⁵.

אף שאין שותים יין במוצאי תשעה באב, מותר לשתות את כוס ההבדלה, כיוון שזהו יין של מצווה²⁶.

הבדלה על ידי נשים

נשים הנוהגות שלא להבדיל בעצמן²⁷, וכיוון שאסור לאכול לפני הבדלה, קשה להן להמתין עד שהגברים יחזרו מהתפילה ויעשו הבדלה, רשאיות להבדיל בעצמן בצאת הצום. זאת כיוון שמעיקר הדין, אישה יכולה להבדיל בעצמה, והזהירות שתימנע מכך היא חומרה, וכאשר הימנעותה מכך כרוכה בקושי, אין צורך להחמיר בחומרה זו²⁸.

23. שו"ע תקנו א.

24. חזון עובדיה עמ' שלח, שמירת שבת כהלכתה פרק סב סעיף מד.

25. שו"ע תקנו א, ומשנ"ב שם.

26. משנ"ב תקנו ג, ועיין שער הציון תקנו ז, שאף שבמוצאי שבת חזון, יוצאי אשכנז נוהגים לתת את יין ההבדלה לילד קטן, במוצאי תשעה באב אין נוהגים כן, כיוון שאיסור השתייה במוצאי תשעה באב קל יותר מאיסור השתייה בתשעת הימים.

27. עיין משנ"ב רצו לה, שנהגו הנשים שלא לשתות מיין ההבדלה, ולכן לכתחילה אין להן להבדיל בעצמן. ועיין רמ"א רצו ח, ומשנ"ב שם, ושו"ת יחזה דעת חלק ד סימן כז.

28. שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן נד אות ז, שמירת שבת כהלכתה פרק סב הערה פו, שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנו ס"ק ה, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן נא, שחולק וסובר שנשים לא תבדלנה בעצמן גם במקרה זה.

הבדלה לחולה האוכל בתשעה באב

חולה האוכל בתשעה באב, צריך לעשות הבדלה לפני אכילתו, כיוון שאסור לאכול לפני הבדלה²⁹. את ההבדלה יש לעשות על חמר מדינה, ולא על יין³⁰. 'חמר מדינה' הוא משקה חשוב, ששותים אותו לכבוד הסעודה, ולא כדי להרוות את הצמא³¹, ויש סוברים שהוא צריך להיות גם משקה משכר³².

29. שערי תשובה תקנו א, כף החיים תקנו ט, חזון עובדיה עמ' שמח, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 224, שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק סב סעיף מו. ועיין כף החיים שם, והלכות חגים לגר"מ אליהו שם, ושמירת שבת כהלכתה שם, שאם החולה אינו צריך לאכול בלילה, לא יבדיל בלילה אלא ביום, לפני שיאכל, וכן דעת הגר"י אריאל שליט"א, ועיין חזון עובדיה עמ' שג, שחולק וסובר שאם החולה יודע שידדק לאכול במהלך היום, יבדיל כבר בלילה. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם סעיף מח, שאישה חולה שצריכה לאכול בתשעה באב, טוב שבעלה יבדיל על הכוס, ויוציא אותה ואותו ידי חובה, והאישה תשתה את תכולת הכוס, כיוון שיש סוברים שאישה פטורה מהבדלה כאשר תשעה באב חל ביום ראשון. הטעם לפטור אישה מהבדלה כאשר תשעה באב חל ביום ראשון הוא שיש לצרף שתי סברות לפוטרה: סברה אחת היא דעת הראשונים שאישה פטורה מהבדלה כל השנה, כיוון שהבדלה היא מצוות עשה התלויה בזמן. וסברה שניה לפוטרה היא סברת הרמב"ן, הסובר שאין חובה - בין לגברים ובין לנשים - להבדיל על הכוס כאשר תשעה באב חל ביום ראשון, כיוון שבמוצאי שבת, שזהו הזמן בו חל עיקר חיוב הבדלה, אסור לאכול ולשתות.

30. כף החיים תקנו ט, הלכות חגים לגר"מ אליהו עמ' 224, שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק סב סעיף מו. ועיין חזון עובדיה עמ' שמח, שחולק וסובר שיש להבדיל על יין. ועיין כף החיים שם, ושמירת שבת כהלכתה שם, שאפשר להבדיל על יין, ולתת לילד קטן (בין גיל שש לגיל תשע) לשתות את היין. ועיין אשרי האיש פרק עב סעיף ג, ושמירת שבת כהלכתה שם, שכאשר אין לחולה חמר מדינה, ואין גם ילד קטן שיכול לשתות את היין, יש להבדיל על יין. ועיין אשרי האיש שם, שכאשר עושים כן יש לשתות יין רק כפי הנצרך לצאת ידי חובת הבדלה, ושיעור זה הוא כ-45 סמ"ק (רוב רביעית). ועיין תשעה באב שחל ביום ראשון פרק ט הערה כז, בשם הגר"י קרליץ, שחולק וסובר שיש לשתות רביעית יין, כדי שלא להיכנס לספק לגבי ברכת מעין שלוש, והגר"י אריאל שליט"א כתב שאפשר למהול את רוב הרביעית במים להשלים לשיעור רביעית, ולברך לאחר מכן ברכת מעין שלוש, ואם אי אפשר, די ברוב רביעית, עכ"ל. ועיין ילקוט יוסף שבת סימן רעב עמ' תקצא ואילך, שיש סוברים שמייץ ענבים שעירבו בו מים, אין מברכים עליו "בורא פרי הגפן" וברכת מעין שלוש.

31. עיין שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק ס סעיף ג ואילך, ועיין שם סעיף ה, שמצי' פירות טבעיים נחשבים חמר מדינה, ועיין שם סעיף ו, שבשעת הדחק אפשר להבדיל גם על תה ממותק או על קפה.

32. עיין שו"ת יביע אומר חלק ג אורח חיים סימן יט וחזון עובדיה שבת חלק ב עמ' תח ואילך. לדעה זו, חמר מדינה הוא בירה לבנה, ליקר, ומשקאות חריפים אחרים. והגר"י אריאל שליט"א כתב

פרק כו - תענית תשעה באב שחלה ביום ראשון

הטעם לכך שאין להבדיל על יין הוא משום שמלבד חובת התענית הכללית, ישנו איסור מיוחד בתשעה באב על אכילת בשר ושתית יין, כיוון שבשר ויין משמחים את הלב. לכן גם חולה שפטור מחובת התענית הכללית, אינו רשאי לאכול בשר ולשתות יין בתשעה באב³³.

כאשר אדם חולה עושה הבדלה בתשעה באב, אנשים שאינם חולים יכולים לשמוע את ההבדלה, ולצאת בה ידי חובה³⁴.

הבדלה לילדים קטנים

גם ילדים קטנים שהגיעו לגיל חינוך ואוכלים בתשעה באב, צריכים לעשות הבדלה לפני אכילתם, כיוון שהם חייבים במצוות הבדלה מדין חינוך³⁵. ויעשו את ההבדלה על חמור מדינה המתאים לגילם³⁶.

כל שאינו מתאבל על ירושלים, אינו רואה בשמחתה, וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה³⁷.

שאין להחמיר כדעה זו לילדים קטנים.

33. שו"ת להורות נתן חלק ב סימן לו.

34. חזון עובדיה עמ' שמח, שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק סב סעיף מו.

35. שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן עז, דברי יציב חלק אורח חיים סימן רמג, חזון עובדיה עמ' שנב, וכן הכריע הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הליכות שלמה פרק טז דבר הלכה י, ושו"ת רבבות אפרים חלק ג סימן שעא, בשם הגר"ש אלישיב, שחולקים וסוברים שילדים קטנים אינם צריכים להבדיל לפני אכילתם, כיוון שמותר לילדים קטנים לאכול לפני הבדלה.

36. הגר"י אריאל שליט"א.

37. תענית ל ב, שו"ע תקנ"ד כה.

הערות למעיין

א. המשפט הראשון בכל הערת שוליים מציין את המקורות שמהם נלקחו הדברים.

ב. כאשר מצוינים כמה מקורות המופרדים על ידי פסיק (ללא וי"ו החיבור ביניהם), הדברים כתובים **בכל אחד** מהמקורות המצוינים. לדוגמה: כאשר מצוין: "חיי אדם קלח ב, משנ"ב תקנד ה", הכוונה היא שהדברים כתובים במלואם גם בחיי אדם וגם במשנה ברורה.

ג. כאשר מצוינים כמה מקורות המופרדים על ידי פסיק עם וי"ו החיבור ביניהם, הדברים אינם נמצאים במלואם בכל מקור בפני עצמו, אלא רק בצירופם יחד. לדוגמה: כאשר מצוין: "שו"ע תקנד ב, ומשנ"ב שם", הכוונה היא שהמקור לדברים הוא בצירוף דברי השלחן ערוך והמשנה ברורה יחד.

ד. כאשר מקור מצוין ללא המילה "עיין" לפניו, הדברים מפורשים במקור.

ה. כאשר המילה "עיין" באה לפני המקור, הדברים עולים מתוך המקור, אף שלא נכתבו בו בפירוש.

"לזכרון עולם לפני ה' תמיד"

לעילוי נשמת

מרדכי בן תופחה ז"ל

נלב"ע כ"א בניסן תשנ"ז

סעידה בת רחמה ז"ל

נלב"ע ה' באדר א' תשע"ו

לבית משפ' תקווה הי"ו

תנצב"ה

"עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר"

לברכה בזיווג

עמיאל מאזוז בן אורה

הודיה מאזוז בת אורה



"לזכר עולם יהיה צדיק"

לעילוי נשמת

יעקב מאזוז בר כמונה ז"ל

נסריה בת טויטה לבית מאזוז ז"ל

נלב"ע כ"א בניסן תשנ"ז

תנצב"ה

"לזיכרון עולם לפני ה' תמיד"

לעילוי נשמת

בעלאל בן יואל ז"ל

תנצב"ה

"לזיכרון עולם לפני ה' תמיד"

לעילוי נשמת

בן ציון רז
בן לוי ורבקה
רצפורקר ז"ל

נלב"ע ו' בתשרי תשפ"ב

תנצב"ה

הוקדש ע"י אשתו
ובני משפחתו הי"ו

"לזכר עולם יהיה צדיק"

לעילוי נשמת

הרב ליאור צפריר
הכהן שי ז"ל

בן בן ציון אליהו

נלב"ע ט"ו בחשוון תשפ"ב

תנצב"ה

"לזיכרון עולם לפני ה' תמיד"

לעילוי נשמת

אהרן מרדכי בן
שרון ז"ל

נלב"ע כ' בתשרי תשפ"ב

תנצב"ה

"לזכר עולם יהיה צדיק"

לעילוי נשמת

יעקב דוד בן משה ז"ל

דבורה גולדה בת

הרב אברהם ז"ל

אפרים פישל בן רפאל

יחיאל מאיר ז"ל

פייגע בת מרדכי ז"ל

תנצב"ה

"חכם לב יקח מצוות"

לזיווג הגון

נעמה בת ציונה הי"ו

אביטל בת ציונה הי"ו

"לזכר עולם יהיה צדיק"

לעילוי נשמת

משה יוסף ורבקה פרידגוט ז"ל

אריה ושפרה בראלי ז"ל

הרב מרדכי אליהו בראלי ז"ל

תנצב"ה

"לזכר עולם יהיה צדיק"

לעילוי נשמת משה בן צבי הכהן ז"ל

תנצב"ה